ZUBRİTSKİ
MİTROPOLSKİ
KEROV

İLKEL TOPLULUK
KÖLECİ TOPLUM
FEODAL TOPLUM

SOL
YAYINLARI

ONBEŞİNCİ BASKI
ANKARA 2011

İLKEL TOPLULUK, KÖLECİ TOPLUM FEODAL TOPLUM

KAPİTALİST-ÖNCESİ BİÇİMLER

ZUBRİTSKİ, MİTROPOLSKİ, KEROV

ÇEVİREN
SEVİM BELLİ

Mitropolski ["İlkel Topluluk"],
Y. Zubritski ["Köleci Toplum": Birinci Bölüm, 1-3, 5; İkinci bölüm; Üçüncü Bölüm, 1; Dördüncü Bölüm, 1, 2] ve
V. Kerov ["Köleci Toplum": Birinci Bölüm, 4, 6, 7; Üçüncü Bölüm, 2; Dördüncü Bölüm 3-5; ve "Feodal Toplum"]
tarafından hazırlanan
Aperçu d'histoire et d'économie I, La communauté primitive, la société esclavagiste, la société féodal
(Editions du progrés, Moscou)
adlı kitabı,
Fransızcasından
Sevim Belli
dilimize çevirdi ve kitap
İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum
Kapitalist-Öncesi Biçimler
adı ile,
Sol Yayınları
tarafından
Ekim 2011
(Birinci Baskı: Ekim 1968; İkinci Baskı: Nisan 1971; Üçüncü Baskı: Kasım 1974; Dördüncü Baskı: Mart 1976; Beşinci Baskı; Nisan 1977; Altıncı Baskı: Haziran 1978; Yedinci Baskı: Nisan 1979; Sekizinci Baskı: Ocak 1980; Dokuzuncu Baskı: Ekim 1987; Onuncu Baskı: Kasım 1989; Onbirinci Baskı: Ağustos 1992; Onikinci Baskı: Ekim 1997; Onüçüncü Baskı: Haziran 2002; Ondördüncü Baskı: Ekim 2007)
tarihinde
Ankara'da *Kuban Matbaacılık*'ta bastırıldı.

ISBN 978-975-7399-07-0

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ KISIM
İLKEL TOPLULUK

11

11 BİRİNCİ BÖLÜM. – İnsan Toplumunun Oluşu
11 *1. İnsanın Kökeni*
11 İnsan ile Hayvanlar Arasında Biyolojik Akrabalık
12 İnsanın Ataları: Üst İnsansı Maymunlar
13 *2. İnsanın Oluşumunda Emeğin Rolü*
13 İnsanın İlk Atalarının Çalışma Eylemleri
15 *3. Düşüncenin ve Dilin Evrimi*
15 Düşüncenin İlerlemesinde Emeğin Rolü
16 Dil
18 İKİNCİ BÖLÜM. – Maddi Üretim
18 *1. Maddi Malların Üretimi ve Toplumsal İlerleme*
19 Toplumun İlerlemesinde Coğrafi Ortamın Rolü
20 Nüfus Hareketlerinin İlerleyişi ve Toplumsal Gelişme
21 Toplumsal Yaşamın Temeli Olarak Maddi Malların Üretimi
22 *2. Maddi Üretimin İlerlemesi*
22 Toplumun Üretici Güçleri
23 Üretim İlişkileri
25 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM. – İnsanın Biçimlenmesi ve İlkel Topluluk Rejiminin Gelişmesi
25 *1. Toplumun Oluşu Sırasında Üretici Güçler*
25 İlkel İnsanlar
26 İş Aletlerinin Gelişmesi
27 Ateşin Kullanılması
28 Buzul Devrinde İş Aletlerinin Gelişmesi
29 *2. Çağcıl İnsanın Biçimlenmesi*
29 Kro-Manyon (*Cro-Magnon*) Adamı
30 İnsan Soyunun Biçimlenmesi
30 İnsanlığın Coğrafi Yayılışı
31 *3. İlkel Topluluk Rejiminin Oluşumu Döneminde Üretim İlişkileri*
31 İlk İnsan Sürüsü
32 Doğal İşbölümü
33 *Gentilice* Örgütlenmenin Doğuşu
34 Klan Topluluğunda Üretim İlişkileri
35 "İlkel Komünizm" ile Komünist Toplum Arasındaki Temel Ayrım
36 Anaerkillik
38 DÖRDÜNCÜ BÖLÜM. – İlkel Topluluğun En Yüksek Aşaması
38 *1. İlkel Topluluğun Açılıp Genişlemesi Çağında Üretici Güçler*
38 Yeni İş Avadanlıklarının Bulunuşu
39 Bitki Yetiştirilmesi
41 Hayvan Yetiştirme

42 *2. İlkel Topluluğun En Yüksek Aşamasında Üretim İlişkileri*
42 Toplumda Ekonomik Bağların ve Üretim Bağlarının Güçlenmesi
43 Klan ve Kabilenin Yönetim Sistemi
44 Sanatın Başlaması
45 Dinsel Betimlemelerin Doğuşu
48 BEŞİNCİ BÖLÜM. – İlkel Topluluğun Parçalanıp Dağılması
48 *1. Tunç ve Demir Devrinde Üretici Güçlerin İlerleyişi*
48 Madenî Avadanlıkların Bulunuşu
49 Toprağın İşlenmesinde Gelişme
50 Hayvancılıkta İlerleme
52 *2. Üretim İlişkilerinde Değişiklik*
52 İlk Toplumsal İşbölümü
52 İkinci Toplumsal İşbölümü
54 Değişimin Ortaya Çıkışı
55 Ataerkillik
56 *3. İlkel Topluluğun Üretim İlişkilerinde Bunalım*
56 Artı-Ürünün Ortaya Çıkışı
57 Ürünlerin Bölüşülmesinde Değişiklikler
58 Yeni Üretici Güçlerle Eski Üretim İlişkileri Arasında Çelişkiler
58 Ataerkil Aile
59 Özel Mülkiyetin Ortaya Çıkışı
60 Köleliğin Ortaya Çıkışı
61 Toplumsal Sınıfların Ortaya Çıkışı

İKİNCİ KISIM
KÖLECİ TOPLUM
63

63 BİRİNCİ BÖLÜM. – Asya ve Afrika'nın Köleci Toplumları
64 *1. Topluluğa Ait Kölelik ve Ataerkil Kölelik*
65 *2. Devletin Ortaya Çıkışı*
65 Devletin Görevleri
66 Sınıflar ve Devlet
67 Topluluklar ve Kabileler Birlikleri
67 Asya ve Afrika'nın İlk Köleci Devletleri
68 Köleci Despotizm
69 *3. Köleci Toplumda Üretim İlişkileri*
69 Köleler ve Köle Sahipleri
70 Köleci Devlette Topluluğun Rolü
72 *4. Asya ve Afrika'nın Antikçağ İmparatorluklarında Üretici Güçlerin Gelişmesi*
73 Meta-Para İlişkilerinin Gelişmesi
73 Kentlerin Doğuşu
74 Ticari İlişkilerin Artması
75 *5. Sınıf Savaşımı ve Rolü*
76 *6. Eski Köleci Toplumlarda İdeoloji ve Kültür*
76 Dinin Rolü
77 Materyalizmin ve Diyalektiğin Öğelerinin Gelişmesi
78 Bilim ve Sanatlar
79 Ekonomik ve Toplumsal Biçimlenme

80 *7. Asya ve Afrika'nın Çeşitli Devletlerinde Kölelik İlişkilerinde Gelişmenin Özellikleri*
80 Eski Mısır
81 Eski Hindistan
83 Eski Çin
84 Urartu, Harzem, Kuşanlar Krallığı
84 Minalılar Krallığı
85 Devletlerarası İlişkilerin Kurulması
86 İKİNCİ BÖLÜM. – Amerika'nın Köleci Devletleri
87 Maya Toplumu
88 Aztekler Devleti
90 Şibşa Devletleri
90 Tiahuanako
94 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM. – Eski Yunan'da Köleci Düzenin Özellikleri
94 *1. Ekonomi ve Toplumsal İlişkiler, Siyasal Biçimler*
95 Yunan Site-Devleti
95 Sitelerin Kuruluşu, Eski Yunan'da İlkel Topluluğun Dağılışının Sonucu
96 Borçlar Yüzünden Köleleşmenin Kaldırılması
96 Eski Yunan'da Tiranlar
97 Sitelerin Çeşitli Biçimleri
97 Sitenin Oligarşik Biçimi (Isparta)
98 Köleci Demokrasi (Atina)
99 Sitenin Evriminde Bir Aşama. Solon Reformları
100 Köleci Site Kesin Biçimini Alıyor
102 Eski Yunan Kolonilerinin Kurulması
102 Yunan Sitesinin Ekonomik Temeli
103 El Emeği ile Zihinsel Emek Arasındaki Karşıtlık
104 Yabancıların Saldırısına Karşı Savunma
106 Siteler Sisteminin Bunalımı
107 Merkezileşen Köleci Devletin Billurlaşması
107 Yunan-Makedonya Fetihleri
108 Siteler Sistemi ile Doğu Despotizmleri Rejiminin Sentezi, Yunan-Makedonya-Helen Devletleri
110 *2. İdeoloji ve Kültür*
110 Ege Uygarlığı Denilen Girit-Miken Uygarlığı
110 Homeros Toplumunun Kültürü
111 Yunan Mitolojisi
111 Mitolojik Olimpos Dini
112 İÖ 8. Yüzyıldan 6. Yüzyıla Değin Kültürün Açılıp Gelişmesi
112 Doğanın Bilimsel Araştırılmasının Başlangıcı
113 *Materyalist* İyon Okulu
114 Felsefede İdealist Eğilimler
114 Felsefede Materyalist ve İdealist Görüşler Arasında Savaşım
115 Bilimin Kollara Ayrılmasının Başlangıcı, Kültürün Açılıp Gelişmesi
116 Materyalizm ile İdealizm Arasındaki Savaşımın Belirginleşmesi, Demokritos'un Çizgisi
117 Materyalist Filozofların Tanrıtanımazlığı
117 İdealist Eğilimlerin Gelişmesi, Platon'un Çizgisi
118 Aristoteles

119 Helenizmin İdeolojisi ve Kültürü
121 DÖRDÜNCÜ BÖLÜM. – Eski Roma'da Köleci Düzenin Bellibaşlı Çizgileri
121 *1. Köleci Toplumun ve Köleci Devletin Yapısı*
121 Roma Toplumunun İlk Aşaması (İmparatorluk Çağı)
122 Klan Aristokrasisine Karşı Halkın Savaşımı
123 Cumhuriyetin Başlangıcı
124 *2. Köleci Toplumun En Yüksek Aşaması*
124 Akdenizin Romalılar Tarafından Fethi
125 Köle Emeğinin Ağır Basması
126 Ticaret ve Tefecilikte Hızlanış
126 Roma Toplumunda Çelişkilerin Yeğinleşmesi
127 Cumhuriyetin Düşüşü ve İmparatorluğun Gelişi
128 *3. Köleci Roma Devletinin Çöküşü*
128 Büyük İşletmelerin Çöküşünün Başlangıcı ve Kolonluğun Doğuşu
129 Köleci Toplumun Bunalımının Yeğinleşmesi
130 Köleci Üretim Tarzının Kesin Olarak Dağılıp Parçalanması
132 *4. İdeoloji ve Kültür*
132 Eski Cumhuriyet
132 Cumhuriyetçi Dönem
134 İmparatorluk
135 Hıristiyanlık
136 İmparatorluğun Evrimi
137 *5. Roma İmparatorluğunun Düşüşü*

ÜÇÜNCÜ KISIM
FEODAL TOPLUM
139

139 GİRİŞ
139 Köleci Düzenin Bağrında Feodal Öğelerin Gelişmesi
140 Roma İmparatorluğunda Devrimci Altüst Oluş
140 Feodalitenin Dönemlere Bölünüşü
142 BİRİNCİ BÖLÜM. – Feodal İlişkilerin Kuruluş Dönemi (Yukarı-Ortaçağ)
142 *1. Batı Avrupa'nın Feodalleşmesi*
142 Eski Cermenler ve Slavlar
143 Feodalleşme Süreci
144 Frank Devletinde Özel Toprak Mülkiyetinin Gelişmesi
145 Köylüler ve Köleler
145 *Preces* Sistemi
146 Gedik (*Bénéfice*)
146 Feodal Sistemin (*Franc-Alleu*) Kuruluşu. Vasallık
147 Feodal Toplumun Üretici Güçleri
148 Feodalitede Üretim İlişkileri ve Mülkiyet
149 Sömürünün Doğal Niteliği
149 Gerekli-Ürün ve Artı-Ürün
150 Toprak Mülkiyetinin Uygulama Biçimi Olarak Feodal Rant
150 Feodal Rantın Gelişmesi
151 Ekonomi-Dışı Baskı (Cebir), Kişisel, Hukuksal ve Yönetsel Bağımlılık

153 Yukarı-Ortaçağda Devlet
153 Yukarı-Ortaçağda Frankların Devleti
154 Feodal Toplumun Temel Uzlaşmaz-Karşıtlığı
154 Yukarı-Ortaçağ Döneminde Köylülerin Anti-Feodal Savaşımı
155 Batı Avrupa'da Feodal İlişkilerin Biçimlenmesinin Karakteristik Çizgileri
155 *2. Doğu Avrupa'da Feodal İlişkilerin Biçimlenmesi*
155 Doğu Slavlarında Feodal Evrimin Özellikleri
156 Kiev Rusyası
158 Uluslararası Arenada Kiev Devletinin Rolü
159 *3. Asya ve Afrika Ülkelerinde Feodalitenin Yapısı*
159 Köleci Toplumun Bağrında Feodalitenin Doğuşu. Çin
160 Japonya'da ve Hindi-Çin Yarımadasında Feodalitenin Gelişmesi
161 Hint Feodal Toplumunda İlkel Kölelik Kalıntıları
162 Göçebelerin İlkel Topluluk Düzeninin Dağılması Temeli Üzerinde Feodal İlişkilerin Gelişmesi
163 Afrika Kıtasında Feodal İlişkilerin Biçimlenmesi
164 Feodal Üretim Tarzının Niteleyici Çizgileri
164 Burjuva Tarihçilere Göre Feodalitenin Özü
168 İKİNCİ BÖLÜM. – Feodalitenin Açılıp Gelişme Çağı
168 *1. Zanaatçılığın ve Ticaretin İlerlemesi*
169 Zanaatlarda Uzmanlaşma
169 Zanaatçı ile Pazar Arasında İlişkilerin Kurulması
170 Kent ile Kır Arasında Toplumsal İşbölümü
170 Kasabaların Kuruluşu
171 Köylülerin Kişisel Bağımlılıktan Kurtulmaları
171 İtalya'nın ve Güney Fransa'nın Kentleri
171 Rus Kentleri
172 Ticari Üretim, Tüccarlar
173 Loncanın Doğuşu
173 Ticaretin Gelişmesi ve Feodal Düzende Paranın Rolü
174 Feodal Senyörlere Karşı Kentlerin Savaşımı
175 Patrisyenlerle Zanaatçılar Arasında Savaşım
176 Loncalar
177 Kalfalar ve Çıraklar
178 Tefeci Sermaye
179 Sömürücülere Karşı Savaşım
179 *2. Meta-Para İlişkileri ve Kır. Rantta Değişiklikler*
180 Köylüler Arasında Artan Eşitsizlik
180 Toprağın Küçük Köylüler Tarafından Kiralanması
182 Kentlerin Ekonomik Büyümesi ve Yerel Pazarların Gelişmesi
182 Burjuva Tarihçilikte Kent Sorunu
184 *3. Egemen Feodal Sınıfın Siyaseti. Yeni Devlet Biçimleri*
184 Merkezileşmenin İlerlemesi
185 Toplum Katlarında Feodal Monarşinin Kuruluşu
186 *4. Merkezî Rus Devleti*
186 Rus Topraklarının Birleştirilmesi
187 Pazar Bağlarının Gelişmesi
189 Hiyerarşik Feodal Monarşi
191 Rus Devletinin Uluslararası Etkisi

191 *5. Asya ve Afrika Ülkelerinde Feodalitenin Gelişmesi*
191 İleri Feodalite Çağında Çin
193 Hindistan
195 Arabistan'da Feodalitenin Evrimi
198 Afrika Kıtasındaki Devletler
200 Doğu Akdeniz Ülkelerine Askerî Sömürgeleştirme Seferleri (Haçlılar)
201 Birinci Haçlı Seferi
202 Haçlı Seferlerinin Toprağa İlişkin ve Ekonomik Sonuçları
203 *6. Feodal Toplumların Ideolojisi ve Uygarlığı, Dinin ve Kilisenin Rolü*
203 Katolik Kilisesi
204 Manevi Yaşamda Kilisenin Tekeli
205 Müslüman Dini
205 Budizm
206 Anti-Feodal İdeolojinin İlerlemesi
207 Mezhep Sapkınlıkları
208 *7. Halk Yığınlarının Anti-Feodal Savaşımı*
208 Anti-Feodal Savaşımın Ekonomik Temeli
209 Halk Ayaklanmalarının Rolü
211 Halk Yığınları Savaşımının Ruhban Zümresine Karşı Olma Niteliği
214 Mezhep Sapkınlığı Niteliği Taşıyan Halk Hareketlerinin Rolü
215 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM. – Feodalitenin Dağılıp Parçalanma Çağı (Kapitalist İlişkilerin Doğuşu)
215 *1. Ekonomide Değişiklikler*
216 Üretici Güçlerin ve Toplumsal İşbölümünün Gelişmesi
217 Sermayenin Ortaya Çıkışının Tarihsel Koşulu, İlkel Birikim
218 Basit Kapitalist Elbirliği ve Manüfaktür
219 Köylülerin Zorla Mülksüzleştirilmesi
220 Kamu Borçları ve Himayecilik
220 Büyük Coğrafi Keşifler ve İlk Sömürge Fetihleri
221 "Fiyatlarda Devrim"
222 Sömürgeleri Sömürme Sistemi
222 *2. Toplumsal ve Siyasal İlişkilerin Gelişmesi*
222 Ulusların Ortaya Çıkışı
223 Burjuvazinin ve Proletaryanın Oluşması
223 Mutlakiyetçi Feodal Monarşi
224 *3. Yeni İdeolojik Olaylar*
224 Rönesansın Kültür ve İdeolojisi
225 Reform
226 Almanya'da Reform. 1524-1525 Büyük Köylü Savaşı
228 Protestanlığın Yayılması
229 *4. 16. Yüzyılda Hollanda'da Burjuva Devrimi*
229 Devrimin Zorunluluğu
229 16. Yüzyılın Başında Hollanda
230 Loncaların Gerilemesi ve Kapitalizmin Gelişmesi
230 Feodal Soyluluk ve Ulusal Boyunduruk
231 Hollanda Cumhuriyetinin Kuruluşu. Hollanda Devriminin Anlamı

BİRİNCİ KISIM
İLKEL TOPLULUK

BİRİNCİ BÖLÜM
İNSAN TOPLUMUNUN OLUŞU

1. İNSANIN KÖKENİ

İnsan ile Hayvanlar Arasında Biyolojik Akrabalık

19. yüzyılda yapılan kazılar sırasında, bilginler, toprağın çok derin katlarında, dıryopitek ya da "ağaçlarda yaşayan maymunlar" adını verdikleri, çok gelişmiş maymunların kalıntılarını buldular. Bu bulgulardan ve hayvanlar aleminin uzun yüzyıllar süren evriminin tahlilinden sonra, büyük İngiliz doğabilimci Charles Darwin ve onun yolunda yürüyen bilginler, hayvanlarla insanlar arasında biyolojik bir akrabalık olduğunu ve insanın bugün soyu tükenmiş olan çok gelişmiş bir maymun türünden geldiğini tanıtladılar. Bu sonuç, insanın ve çağcıl insansı (*anthropoides*) maymunların kemik çatısı, gelişmiş beyin ve kan grubu gibi anatomik, embriyolojik ve paleontolojik alandaki pek çok verilere dayanıyordu. Bilimin sonraki gelişmeleri, bu materyalist teoriyi parlak bir biçimde doğruladı.

Otuz milyon yıl kadar önce, parapitek denen çok gelişmiş maymunlar tropikal bölgelerdeki ormanlarda yaşıyorlardı. Bu maymunlar bir yandan bugünkü şebek maymunların (*gibbons*) ve orangutanların dedeleri öte yandan da bir maymun taşılı türünün, dıryopiteklerin, ataları oldular.

Dıryopitekler ise, insanlar ile goril ve şempanze gibi çağdaş insansı maymunların ortak ataları oldular. Daha sonra, evrim düzeyleri bakımından, dıryopitek ile insan arasındaki bir geçiş evresinde yeralan bir kısım insansı maymunlara ait taşıl kalıntıları bulundu. Bu bulgular, yeryuvarlağının hemen her yanında saptanmıştır: Avrupa'da, Asya'da, (Hindistan'da, özellikle Gürcistan'da), Güney Afrika'da.

Bu maymunlardan kalan kemiklerin incelenmesi ve yaşadıkları doğal ortamın tahlili, çağcıl insanın atalarının büyük evrim aşamalarını ortaya koyma olanağını sağlamıştır. Dört elli büyük antropoidlerin ağaçlara tırmanmaları, sık sık dikey bir duruşa geçmeleri için uygun bir durum yaratıyordu; böylece, onların kolları ve elleri, tutunucu hareketlere gittikçe daha iyi uyarlanarak, yavaş yavaş değişikliğe uğradı. Daha sonra, ormanların seyrek oldukları bölgelerde, insansı maymun sürüleri, ağaçlardan inmek ve yerde yaşamaya alışmak zorunda kaldılar. Ayakları üzerinde ayakta durabilme alışkanlıkları, onlara, düşey bir yürüyüş durumunu benimsemek ve, kollarını, avlarını yakalamak, yiyecek toplamak ve vurmak vb. için gerekli hareketlere ayırma olanağını sağladı.

İşte, kalıntıları Güney Afrika'da bulunan taşıllaşmış maymunlar, bu dönemde yaşıyorlardı. Genel olarak, çalılık ve ağaçlı bozkırda bulunuyorlardı. Onların kemik yapıları, özellikle ayakları üzerine bastıklarını, yani dikey, iki ayak üzerinde yürüdüklerini gösteriyor. Onların kollarının büyük özelliği, zamanımızdaki insansı maymunların çoğu-

nunkinden hissedilir bir şekilde büyük olan ve öteki parmaklarla önemli bir açıklık oluşturan başparmakta kendini gösterir. Bu onların, çağdaş maymunların yapamadıkları tutunma hareketlerini yapabildiklerini tanıtlar. Diğer önemli biyolojik özellik, bedenin dik duruşuna uyarlanmış olan kafatasının çok karakteristik yapısıdır. Sonradan bu olgu, kafatası boşluğunun ve beynin daha çabuk gelişmesini kolaylaştırmıştır.

Bugün insanın atalarının Afrika, Güney Avrupa, Güney Asya ve Güneydoğu Asya'ya uzanan "verimli yarımay" içinde yaşamış oldukları anlaşılan bu taşıllaşmış maymunsulardan gelen kuşaklar olduğu kabul edilir. Bu bölgelerde yalnız insansıların kalıntıları değil, çok eski insanların da (*pithecanthropus, sinanthropus,* vb.) kemik kalıntıları bulunmaktadır. Özellikle bugünkü Transkafkasya bölgesi de, bu alanın içine giriyordu. Avustralya'nın "verimli yarımay"ın dışında kalmış olması gerekir, çünkü Avustralya, yüksek memelilerin ortaya çıkışından önce, büyük karaların geri kalan kısmından ayrılmış bulunuyordu. Kuzey Asya ve Avrupa'da insansıların ve insanların taşıllaşmış kemik kalıntılarının bulunmayışı, bu bölgenin de, insanlığın ilk yurduna dahil olmadığını tanıtlamaktadır.

Demek ki, hayvanlar aleminin ilerleyen evrimi sonucu, uzun ve aşamalı bir gelişme yolunda, yeryüzündeki yaşamın bütün tarihinin en önemli olayı olan insanın en yakın atalarının ortaya çıkışı, 1.500.000 yıl öncesine, yani Üçüncü Zamanın sonuna kadar varır. Biyolojik bakımdan insan, hayvanlar alemini düzenleyen ve yöneten doğal ve nesnel yasalara uygun olarak oluştu.

2. İNSANIN OLUŞUMUNDA EMEĞİN ROLÜ

İnsanın İlk Atalarının Çalışma Eylemleri

İnsanın kökeni sorununu tam inceleyebilmek için, yalnızca biyolojik evrim sınırları içinde kalınmamalıdır. Bu

biyolojik evrim, tek başına, hayvan-atadan, en eski biçimiyle olsa bile, ön-insansıya geçişi belirleyen olgunun, nasıl bir olgu olduğunu açıklamaya yeterli değildir. Hayvanlar aleminin, insanın ortaya çıkışına kadarki evrimini damgalayan nitelik değişikliklerinin bulunuşunu Friedrich Engels'e borçluyuz; Engels, insanı hayvanlar aleminden ayıran şeyin, insanın kendi eliyle yaptığı iş aletlerinin yardımıyla gösterdiği toplumsal çalışma etkinliği olduğunu saptamıştır.

Evriminin bütünü içinde kesin bir rol oynamış olan insanın bu özelliği birdenbire ortaya çıkmış değildir. Ayaküstü duruşun sağladığı elverişlilik ve bunun belirlediği kollardaki gelişme sayesinde, ön-insansılar, kendilerini büyük yırtıcı hayvanlara karşı savunmak, avlanmak, yenebilir bitkileri toplamak için her çeşit nesneyi —taş, kemik vb.— kullanmayı öğreniyorlardı. Kazılarla elde edilen bulgular, insanın en uzak atalarının, küçük hayvanları avlamak için her çeşit ağır nesneleri kullandıklarını, çağanoz ve kaplumbağaların bağalarını taşla kırdıklarını keşfetmemize olanak sağlıyor.

Doğada bulunan aletlerin sistemli olarak kullanılması, insanın atalarını, bu nesneleri kendi gereksinmelerine göre değiştirmeye, ve daha sonra, iş avadanlıkları yapmaya ve çalışma etkinliğine geçmeye götürdü. Bu eylem sırasında, doğada bulunmuş nesneleri, kendi özel gereksinmelerini karşılamak amacıyla değiştiriyorlardı.

İş aletlerinin, en kabataslak olanlarının yapımı bile, insanı, hayvanlar aleminden kurtarır, çünkü, hiçbir hayvan, birazcık da olsa eylemini yönlendirme yeteneğine sahip değildir, hiçbiri en ilkel şeyleri bile yapamaz. Doğada bulunan aletlerin (taş ya da rasgele elegeçirilen bir sopanın) işlenmeden, oldukları gibi kullanılışından, özel iş avadanlıklarının yapımına geçiş, doğanın evriminde çok büyük bir atılım göstermiş, insansı maymunların insan varlığı haline dönüşümünün başlangıcı olmuştur.

İnsanın atalarının çalışmaya yeterli hale gelmeleri, bi-

yolojik evrimin etkisiyle olmuştur. Ama emek de, kendi yönünden, insanların evriminin gidişini, sözkonusu biyolojik ilişkiler çerçevesi içinde etkilemiştir. Ayaklar ve kollar arasındaki kesin görev ayrımı, ancak emek sayesinde olmuştur. Eller, çalışma işlemlerinde uzmanlaşmış, kıvraklık, kesinlik ve bu işlemler için gerekli olan uyumlu hareket yetisini kazanmıştır. Emek, aynı zamanda, dik yürüme alışkanlığını pekiştirmiş ve insanın öteki organlarının ve iç organlarının gelişmesine de yardımcı olmuştur.

3. DÜŞÜNCENİN ve DİLİN EVRİMİ

Düşüncenin İlerlemesinde Emeğin Rolü

Tarih-öncesi insanlar doğanın kendilerine sunduğu aletleri kullanırlarken, yiyeceklerin çeşidini de hissedilir ölçüde geliştirdiler. Bitkisel besinlerden ve kuş yumurtalarından başka, artık küçük memelileri, kertenkeleleri, çağanozları, giderek elverişli durumda avlayabildikleri büyük hayvanların etlerini de yiyorlardı. Bu etle düzenli beslenme sayesinde, ön-insansılar organizmanın ve en başta beynin gelişmesini sağlayan diğer maddeleri ve albümini bol miktarda alıyorlardı. Bu olgu da, onların, kemik yapılarının ilerlemesine katkıda bulunuyordu. Onların içgüdüsel çalışma etkinlikleri, gittikçe, düşünülmüş ve bir amaca yönelmiş nitelik kazanıyordu.

Yüzyıllar boyunca, insan, kendini çevreleyen nesnelerin özelliklerine dikkat ediyor, iş alışkanlıklarını biriktiriyordu; yavaş yavaş olayları genelleştirmeyi ve olaylar arasındaki iç bağıntıları bulup çıkarmayı öğrendi. Artık çabalarının sonuçlarını önceden görebiliyordu, kendini kuşatan doğayı tanımayı öğreniyordu. Çalışırken ve çalışmanın içerdiği doğanın etkin bir biçimde değiştirilişi sırasında, tüm organizma ve düşünme yeteneği, düzenli olarak gelişiyordu.

Zamanla, çalışma eylemlerinin ilerlemesi, yalnızca el-

lerin çalışmasının yetkinleşmesine ve incelmesine değil, düşüncenin ve aynı zamanda atalarımızı bilinçli ve bir amaca yönelmiş bir çabaya elverişli kılan bütün yetilerin gelişmesine katkıda bulundu.

Emek, Rus fizyolojisi bilimcileri Setçenov ve Pavlov'un *beyinde geçen fizyolojik görüngülere* dayandığını tanıtladıkları insanın ruhsal yapısının yetkinleşmesine yardım etti. Beyin maddesi ve bu madde içinde oluşan fizyolojik süreçler olmaksızın, en kabataslak, en ilkel ruhsal etkinliklerin bile olması olanaklı değildi.

Dil

Telaffuz edilen dil (*langage articulé*), gene çalışma sırasında oluştu ve gelişti. Düşünce, insan bilinci, soyutlama yetisi ile bezenmiştir; ya da başka bir deyişle, insan, düşünce ve bilinci çevreleyen gerçekliği sözcüklerle anlatılabilen kavramlarda yansıtmak ve sentez yapmak yeteneğine sahiptir.

Bu soyutlama yetisi, insanlara, düşüncelerini ve duygularını, sözcüklerle anlatma olanağını vermiştir; öte yandan, dil de, topluluğun bağrında, bilgilerin alışverişini olanaklı kılmıştır. Ama bu olanak henüz tek başına, düzenli konuşmanın doğması için yeterli değildir. Onun için, düşüncelerin başkasına iletilmesinin ilkin buyurucu olması gerekir. Ve emir kipi ortaya çıkıyor ve ortaklaşa çalışma içinde gelişiyor.

Çalışma, her zaman, toplumsal bir olgu olmuştur. Tek başına bir bireyin çabaları, tüm topluluk yaşamının ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur. Topluluk üyelerinin çalışma için biraraya gelmesi, bireyin düşüncesinde ve bilincinde, kendisini, toplulukla aynı ve bir tutmaya, topluluğun gereksinmelerine boyun eğmeye ve kendisini yalnızca topluluğun bir üyesi saymaya götürüyordu. Ve bu ortaklaşa çalışma yüzündendir ki, insanlar birbirleriyle iletişimde bulunmak, konuşmak gereksinmesini duydular.

Başlangıçta, yalnızca çalışırken, şu ya da bu işleme uygun düşen tek tek ünlemler kullanılıyordu. Bu çığlıklar, yavaş yavaş insanların belleğinde yer etti ve onların ne anlama geldikleri bilinçlerinde yerleşti. Çalışma etkinliklerinin gelişmesi, bu çığlıkların birbirlerinden ayırdedilmesine yolaçtı. Öte yandan bu olgu, ses organlarının değişikliğe uğramasını hızlandırdı. Çalışma sırasında, karşılıklı konuşmak ve anlaşmak zorunluluğu karşısında, başlangıçta az gelişmiş olan gırtlak, telaffuz edilen sesler çıkarmaya yetenekli bir organa dönüşmek üzere, değişikliğe uğradı. Böylelikledir ki, uzun yüzyıllar süren ortak çalışmanın sonunda, derece derece telaffuz edilen dil, insanlar arasında fikir değişiminin ve ilişki kurmanın en üstün aleti olan dil, ortaya çıktı. Toplumun ilerlemesinde dilin çok büyük bir etkisi oluyordu; çünkü dil, insanların çalışma çabalarının biraraya toplanmasına ve aynı zamanda ortaklaşa çabanın örgütlenmesinin geliştirilip yetkinleşmesine yardım ediyordu. Söz sayesindedir ki, insanlar, birikmiş iş alışkanlıklarını koruyorlar, yayıyorlar ve deneyimlerini yeni kuşaklara iletiyorlardı.

Tarihinin başlangıcında, insanlığın çok kapalı küçük topluluklara bölünmüş olması yüzünden, her grubun dili, temelinde bağımsız bir gelişme izliyor ve bir grubun dili öteki grubun dilinden ayrı oluyordu.

İKİNCİ BÖLÜM
MADDİ ÜRETİM

1. MADDİ MALLARIN ÜRETİMİ VE TOPLUMSAL İLERLEME

Çalışma etkinlikleri ve ilk aletlerin yapımı ile insan toplumu da ortaya çıkmaya başladı. Şimdi, insanların yaşamı köklü olarak değişmiş ve hayvanlarınkinden bambaşka bir durum almıştı. Hayvanların, yaşamlarını sürdürmek için, doğanın sunduğundan başka hiçbir malları yoktur. Emek, insanı bu bağımlılıktan kurtarmıştır. İnsan, aletleri ile daha önceleri kendisi için erişilmez olan şeyleri doğadan alabilir, ya da doğanın kendisine sunduğu malları kendi gereksinmelerine uyarlayarak dönüştürebilir. Taştan ve odundan yapılma aletler tarih-öncesi insanlara, maddi malların tüketimini önemli ölçüde genişletmek olanağını sağlamıştır. İnsanların, artık en büyük ve en güçlü hayvanlara üstün gelmesiyle, daha besleyici olan et bollaşıyor ve yiyecekleri zenginleşiyordu. Büyük hayvanların uygun biçimde işlenmiş postları, insana, bedenini soğuğa ve

hava değişikliklerine karşı koruma olanağı sağlıyordu. Avadanlıkların yardımıyla, insan, kendisine barınaklar yapıyordu. Maddi malların üretimi, toplumsal yaşamın temeli oldu.

Üretim arttığı ve insan, eylemiyle doğa üzerinde daha etkin bir hale geldiği ölçüde, kendi yarattığı mallarla, zorunlu gereksinmelerini gittikçe daha iyi bir biçimde karşılıyordu. Ama maddi üretim, her zaman, temel iki öğeden, coğrafi ortam ile insan sayısından oluşmuş doğal bir çerçeve içinde gerçekleşir.

Toplumun İlerlemesinde Coğrafi Ortamın Rolü

İçinde bulunduğu coğrafi ortam, insan toplumunun ilerlemesinde büyük bir yer tutar. Doğa, insana, yaşaması ve çalışması için gerekli ilk maddeleri sağlar; ve doğa, üzerinde toplumsal yaşamın geliştiği alandır. Coğrafi ortam kavramı, insanı kuşatan doğayı, yani toprağı, iklimi, denizleri nehirleri, hayvanlar ve bitkiler alemini, yerin engebelerini, yararlı maden filizlerini vb. kapsar.

Coğrafi ortam, sınai etkinliklerin zorunlu koşuludur. Bu sınai etkinlikler insanın yaşamını sürdürme araçlarını elde ettiği doğa ile ilişkileri dışında düşünülemez. Coğrafi ortamın toplumun ilerlemesi üzerindeki etkisi değişebilir; eğer coğrafi ortam elverişli ise (ormanların ve akarsuların bolluğu, iyi bir iklim vb.) ilerleme hızlanır, tersi durumda, ilerleme dizginlenir. Ama toplumsal gelişmenin, yalnızca, tümüyle coğrafi ortamın ya da onu oluşturan çeşitli öğelerin (iklim, akarsuların bolluğu ve bu gibi etkenlerin) işlevi olduğunu düşünmek, yanlış olur. Coğrafi ortamın evrimi, çok çok yavaştır. Bütün tarih boyunca coğrafi ortam değişiklikleri pek küçük olmuştur, oysa toplum, ilkel topluluktan başlayarak SSCB'de komünizmin ve öteki sosyalist ülkelerde sosyalizmin kuruluşuna kadar, çok büyük ilerlemeleri gerçekleştirmiştir.

Birbirine benzer coğrafi koşullar içinde bulunan komşu

ülkelerin, başka başka toplumsal gelişme düzeylerinde bulunmaları ender değildir. Toplum yeni belirmekteyken, insan, doğa güçleri karşısında hemen hemen güçsüzken, coğrafi ortamın etkisi daha belirgindi. Ama üretici güçlerin gelişmesi ölçüsünde insan, doğayı, kendi gereksinmelerine boyun eğmeye gittikçe daha çok zorluyor ve coğrafi ortamın toplumsal evrim üzerindeki etkisi azalıyordu.

Üretim, coğrafi ortam kavramını, ona yeni öğeler katarak ve başka öğeleri dıştalayarak değiştirir. İlkel toplulukta, örneğin çevrenin hayvan ve bitki alemi, insan için, maddi mallar elde etmenin tek kaynağı idi ve bu bakımdan çok büyük önemi vardı. Hayvan ve bitki yetiştirmenin gelişmesi ile insan, kendi kullanımı için, coğrafi kaynaklardan çok, kendi özen ve çalışmasına dayanan bir hayvanlar topluluğu ve bir bitkiler topluluğu yaratmayı öğrendi. Üretimdeki ilerlemeler, iklimin, yerin engebelerinin, su kaynaklarının bolluğunun ve başka coğrafi etkenlerin, toplumsal ilerlemenin gidişi üzerindeki rolünü hissedilir ölçüde azalttı. Bugün için, çalışma ve doğanın biçim değiştirmesi, bütün koşullar altında ve her iklimde olanaklıdır. Teknik uygulamalar doğanın karşımıza çıkardığı engellerin rahatça üstesinden gelmektedir.

Gereksinmelerini karşılamak için, insanlık, maden zenginliklerini ve enerji kaynaklarını işleterek, coğrafi ortamın kaynaklarından fazlasıyla yararlanmaktadır. Ama bu, ancak üretimdeki ilerleme sayesinde olanaklı olmuştur.

Nüfus Hareketlerinin İlerleyişi ve Toplumsal Gelişme

Toplumun varlığı ve maddi malların üretimi, insanın sayıca düzenli üremesinden ayrı düşünülemez. Bu açıdan, nüfus, nüfusun çoğalması, hızla artışı, yoğunluğu, toplumun maddi yaşamının doğal bir koşulunu oluşturur ve toplumun ilerlemesi üzerinde kesin bir etki yapar. Örneğin, nüfus yoğunluğu az olan bölgelerde, ekonomik ilişkiler

kurulmasındaki güçlükler bakımından toplumsal ilerleme duraksar, aynı şekilde, iş deneyiminin ve alışkanlıklarının yayılmaması yüzünden bu bölgelerde üretimin gelişmesi yavaşlar. Ensonu, yalnızca zayıf bir nüfus yoğunluğu, doğaya karşı savaşım verecek insan az olduğu için, toplum ilerlemesini dizginleyebilir. Çoğu kez, kol gücünün azlığı sonucudur ki, bir sulama sistemi kurulamamış ya da akarsuların gücü, maddi malların üretiminde kullanılamamıştır. Ama bu son söylediklerimizden hiçbir zaman nüfus yoğunluğunun, toplumsal ilerlemenin belirleyici etkeni olduğu sonucu çıkmaz. Nüfus yoğunluğu nispeten daha az olan bazı ülkeler ekonomik ve toplumsal gelişmelerde, nüfus yoğunluğu daha fazla olan ülkeleri geçmişlerdir. Örneğin, SSCB'de nüfus yoğunluğu bazı Batı Avrupa ülkelerinden çok daha azdır.

Nüfus yoğunluğu ve nüfus hareketlerindeki hızlanış öğeleri, toplumun evrim dönemlerinin değişikliklerine göre değişen etkenlerdir. İnsan toplumunun şafağında, ilkel toplulukta; insanın doğa güçleri karşısında güçsüz olduğu ve üretimin, genellikle çabaların basit elbirliğine dayandığı, iş deneyimi ve alışkanlıklarının henüz önemsiz olduğu ve bu deneyim ve alışkanlıkların artıp eksilmelerinin, üretimin hızlanmasında büyük bir rol oynadığı zamanlarda nüfus yoğunluğu nispeten daha önemli bir etkendi. Ama sonraki dönemlerde toplumsal ilerleme bakımından değerini yavaş yavaş yitirdi. Nüfus yoğunluğu, ancak şu ya da bu maddi üretim temposu için elverişli koşulları hazırlayabilir. Buna karşılık, toplumsal ilerlemedeki ve maddi mallar üretimindeki hızlanış nüfus durumunu önemli bir şekilde etkiler.

Toplumsal Yaşamın Temeli Olarak Maddi Malların Üretimi

Toplumun yaşam düzeyi ve evrimi, maddi malların üretimiyle belirlenir. Bu üretim, hiçbir zaman duraklayıcı değildir; durmadan genişler, gelişir ve yetkinleşir. İnsan-

ların, yaşamlarını sürdürmek için, durmaksızın her zaman artan bir miktarda, maddi mallar üretmeleri gerekir. Üretimin ilerlemesi, zorlayıcıdır, toplumsal yaşamın bir yasasıdır; bu ilerleme nesnel bir etmendir ve insanların isteğine ya da iradesine bağlı değildir. Onun kökeninde yatan şey, her şeyden önce durmadan artan gereksinmeler ve insanlığın nüfusunun sürekli artışıdır. İnsanlık bir kez hayvanlar aleminden kurtulduktan sonra nitelik ve nicelik bakımından kendi gelişme seyrini izler, bu durum da, karşılıklı olarak, maddi malların miktarının daima artmasını zorunlu kılar.

2. MADDİ ÜRETİMİN İLERLEMESİ

Toplumun Üretici Güçleri

Maddi malları üretmek için, emek nesnelerine, yani insanın değiştirdiği maddelere, sonra emek araçlarına ya da bir başka deyişle, iş aletlerine sahip olmak gerekir.

İş alet ve nesneleri üretim araçlarını oluştururlar. Ama iş alet ve nesneleri kendiliklerinden, insanlığa maddi mallar sağlamazlar.

Üretimi etkin biçimde oluşturan öğeler emek-gücü, yani insanın sahip olduğu çalışma yetisi, insanın çalışma bilgi ve görgüleri fizik ve manevi güçleridir ki, insan, bunlar sayesinde maddi malları üretebilir. Üretim araçlarını yaratan ve kullanıp işleten emek-gücüdür.

Şu halde, toplumun üretici güçleri, toplum tarafından yaratılan üretim araçları (en başta iş aletleri) ile bu aletleri kullanan ve böylece maddi malları üreten insanların tümünden başka bir şey değildir. Çalışan yığınlar, kesin ve en önemli üretici güçtür. Onlar olmasaydı, üretim araçları ölü bir şey olmaktan ileri gidemezdi.

Çalışma boyunca alet ve avadanlıklar, durmadan yetkinleşirler, ve bu yetkinleşme insanın doğaya olan bağımlılığını azaltır ve doğa üzerindeki gücünü ve egemenliğini

güçlendirir. Alet ve avadanlıkların durmadan gelişmesi toplumsal evrimin başta gelen etkenidir. İş aletlerinin düzeyi, insanın doğa güçlerine gem vuruşunun, doğa güçlerini denetim altına alışının derecesini belirler.

Maddi malların üretiminin ilerleyişi, üretici güçlerdeki değişiklikle, her şeyden önce avadanlıkların yetkinleşmesi ile başlar. İnsanlığın çeşitli ekonomik çağlarını tanımlamak için şu soruyu sormak gerekir: Maddi mallar, nasıl ve hangi avadanlıklarla üretilmekteydi?

Şu halde insan toplumunun ekonomik tarihinin gelişimini iyi anlamak için her şeyden önce, belirleyici kesin etkeni, maddi malların üretim düzeyini, iş aletlerinin evrim durumunu gözönünde bulundurmak gerekir.

Üretim İlişkileri

Maddi üretimin oluşturduğu büyük eylemler birliğinin tümü, tek tek bireyler tarafından harekete geçirilemez. İnsan, benzerlerinin yardımı ve katılması olmadan yaşamak için, kendisine gerekli olan şeylerin hepsini hiçbir zaman tek başına üretemezdi. Tek başına doğa güçlerine kafa tutamayacak, bu eşit olmayan savaşımda, eriyip gitmesi kaçınılmaz olacaktı. İnsanlar ancak hep birlikte, ortaklık halinde, bir toplum halinde birleşerek, önceki kuşaklardan miras kalan deneyim ve teknik bilgilerden yararlanarak maddi malları üretebilirler. Demek ki, sonuç olarak çalışma ancak toplumsal olabilir.

Toplumun tarihsel ve ekonomik evrimini iyi anlamak için, üretici güçlerin gelişmesini incelemek yeterli değildir. Maddi malların üretimi sırasında ya da çalışmalarının ürünlerini birbirleriyle değiştirmeleri sırasında, insanların kendi aralarında kurdukları bağları ve ilişkileri de iyi bilmek gerekir. Üretimde toplumsal ilişkiler, maddi üretimin zorunlu bir öğesi olan ve üretim ilişkileri denilen şeyi oluştururlar.

Emek ürünlerinin toplumun üyeleri arasında bölüşül-

mesi sistemini belirleyen, bu üretim ilişkileridir. Bu bölüşüm, üretim ile tüketim arasındaki bağıntıyı oluşturur ve son tahlilde, üretim araçları mülkiyetinin ayırdedici özelliğine bağlıdır. Üretim ilişkileri, insanların iradesine bağlı değildir, çünkü insanlar, kendi üretici güçlerini seçmekte özgür değillerdir. Her kuşağa, kendinden önceki kuşaklardan belirli bir üretici güçler düzeyi miras kalır ve bu kuşak, üretici güçlerin evrimi bu son üretim tarzım da eskitip yok edinceye değin, kendisine miras kalan ve belirli üretici güçler düzeyine uygun düşen bir üretim biçiminin yasalarına boyun eğer.

Üretici güçlerle buna uygun düşen üretim ilişkilerinin tümü, tarihsel bakımdan belirli bir üretim tarzı oluştururlar, ki bu da toplumsal yaşamın maddi temelini oluşturur. Maddi malların üretim tarzı, toplumsal ilerlemenin belirleyici kesin etkenidir ve evriminin her döneminde toplumu niteler. İnsan yaşamının maddi temeli üretim tarzı olduğuna göre, toplum tarihi de üretim biçimlerinin gelişmesi ve düzenli olarak birbirlerini izleyiş tarihi olarak ele alınmalıdır. Böyle ele alınınca, toplum yaşamının her dönemi, o üretim tarzına uygun düşen üretim tarzı yasaları incelenmeksizin anlaşılamaz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSANIN BİÇİMLENMESİ VE İLKEL TOPLULUK REJİMİNİN GELİŞMESİ

1. TOPLUMUN OLUŞU SIRASINDA ÜRETİCİ GÜÇLER

İnsanlığın ileriye doğru evrimi üretici güçlerin, en başta da iş aletlerinin yetkinleşmesinin sonucu oldu.

Tarih-öncesi çok eski insanlara ait taşıl kemikler ve iş avadanlıkları, Çin'de, Hint'te, Seylan'da, Birmanya'da, Cezayir'de, Kenya'da, Uganda'da, Tanganika'da, Güney Afrika'nın başka bölgelerinde ve Avrupa'da bulunmuştur.

SSCB topraklarında, Ermenistan'da, Kırım'da, Kafkas kıyılarında, Dinyester havzasında ve Orta Asya'da, çok eski insansıların kalıntıları ve onların eylemlerinin izleri bulunmuştur.

İlkel İnsanlar

İlk insanlar çağcıl torunlarından çok farklı idiler. Alınları basık ve geriye doğru yatıktı. Kaş kemerleri belir-

ginleşmişti ve gözler üzerinde siper görevi görüyordu. Çene kemikleri ise öne doğru çok fazla çıkıntılıydı. Sırtları kambur gibi kemerli durumda ve dizlerini biraz bükerek yürüyorlardı. Ama insanlığın bu en eski temsilcileri hayvanlar alemindeki atalarından da oldukça değişiktiler. Dikey bir duruşları vardı ve yüzyıllar boyunca büyümekte olan beyinlerinin hacmi, gittikçe bugünkü insan beyninin hacmine yaklaşıyordu. İlkel insanlar, doğa güçleri karşısında, hemen tamamıyla güçsüzdüler ve onların yaşayışı, hayvanlarınkinden pek az farklıydı. Ama onların kullandıkları gereçler yetkinleştikçe üretici güçler giderek, doğal afetler üzerinde, ilk küçük başarılarını kazanır duruma geliyorlardı.

İş Aletlerinin Gelişmesi

İsa'dan aşağıyukarı 700.000 yıl önce insan ilk iş avadanlıklarını yapmak üzere taşları işlemeye başladı. Daha sonra ilkel insan çakıl taşlarını bölmeyi ve kırmayı öğrendi ve böylece keskin kenarlı kaba avadanlıklar elde etti. Odundan aletler de yapıyordu: ucu sivriltilmiş sopalar, beller vb.. Zamanla insan, avadanlıklarını kendi gereksinmelerine giderek daha iyi uyarlıyordu. Tarih-öncesi insanlar sonunda, taşların her iki yanını yontmayı öğrendiler, böylece yontmak, biçmek, kesmek, vurmak ve giderek toprağı kazmak için kullandıkları çeşitli işler gören büyük avadanlıklar elde ettiler. Bu avadanlıklar, gelişmeleri ile pitekantropusa yaklaşmakta olan insansılar tarafından yapılmakta idi ve daha o zaman büyük ölçüde uygulanıyordu.

Maddi malların ve insanların tüm yaşam evriminin bundan sonraki aşaması 500.000 ila 300.000 yıl önce, her yanı yontulmuş, oval biçimde, keskin ve sivri, sözgelimi vurmak, malzemeyi kesmek ya da toprağı kazmak için vb. özel olarak uyarlanmış avadanlıklar ortaya çıktığı zaman başladı. İnsan yaşamını sürdürmek için, gerçekleştirmek zorunda olduğu çeşitli işlemlere uygun aletler yapıyordu.

Bütün bu çeşitli işleri görecek kazağılar, sistreler, sivri uçlar gibi aletler dizisini elde etmek için, taşları çok büyük bir ustalıkla yontmasını bilmek gerekiyordu. Bu da gösteriyor ki üretim sırasında, insanın düzgün hareketler yapabilme yeteneği önemli bir şekilde gelişmişti.

Yeni iş aletlerinin ortaya çıkışı, insanlığın bütün yaşamını değiştirdi. Bu aletler sayesinde avcı çok daha büyük bir başarı elde etmek olanağına sahipti ve koca yabanıl hayvanları, filleri, gergedanları, hörgüçlü yaban öküzlerini, ren geyiklerini ve atları vurabiliyordu. İnsan, aynı toprak alanından artık çok daha büyük bir ürün elde edebiliyordu; bu ise, onun aynı yerde daha uzun zaman kalmasına olanak sağlıyordu. Av için en uygun yerlerin (hayvanların suya indikleri yerler, orman kenarları, hayvanların otladığı yerler) yakınında, insanlar geçici olarak konaklar kuruyorlar, bu konak yerlerine yakın mağaralarda ya da saçak halindeki kayaların altında barınıyorlardı.

Ateşin Kullanılması

Bu çağda insan artık hem ısınmak hem yırtıcı hayvanlardan korunmak, hem bitkisel ve hayvansal besinlerini pişirmek, hem de yeni avadanlıklarını yapmak için ateşi kullanmasını biliyordu. Ateşten özellikle taşları işlemek ve alevde ucu sertleştirilen kazıklar yapmak için yararlanıyordu.

Daha sert iklimlerde insanlığın ilerleyişini sürdürebilmesi için, yapay olarak ateş elde etmenin yeni yöntemlerini bulmak, geliştirmek gerekiyordu. İnsan, pratik çalışmaları sırasında, birbirine çarpılan taşların kıvılcımlar saçtığına ve birbirine sürtülen ağaçların ısındığına dikkat etti.

İnsan, ateş elde etmek için, bu fiziksel olaylardan yararlanarak doğanın kör güçleri üzerinde ilk zaferini kazandı; yaşam savaşımında daha önce kendisi için afet olan doğal güçlerden yararlanmaya çalıştı.

Pişirilmiş ya da ateşte kızartılmış besinler, daha besle-

yiciydi ve daha kolay sindiriliyordu; bu, aynı zamanda ilkel insanlığın besin kaynaklarını zenginleştirmesine olanak sağlıyordu. Emek ile birlikte bu olgu, insanın biyolojik evrimini hızlandırmaya yardım ediyordu.

Buzul Devrinde İş Aletlerinin Gelişmesi

Yüzbin yıl önce insanların yaşamında yeni bir dönem açıldı. Kuzey yarıküresinde iklim birdenbire soğudu. Buzullar ılıman bölgelere doğru kaymaya başladı ve Avrupa'nın büyük bir bölümü tümüyle buzullarla kaplandı. Bu dönemde sıcak ülkelerde bitmez tükenmez yağmurlar başladı. Bugünkü Sahra'nın bulunduğu topraklar, göller, ırmaklar, yüksek otlarla kaplıydı ya da bunların yerini sık tropikal ormanlar alıyordu. Sıcak iklimlerin bitkileri ve hayvanları ya ölüyor ya da tropiklere doğru göç ediyordu. Bazı türler kayboluyor, yeni hayvan türleri, mamutlar, ren geyikleri, beyaz tilkiler ve benzerleri görünmeye başlıyordu. Ama çalışma yetisi sayesinde insanlık sönüp gitmedi, hatta gelişmesini sürdürdü. Bu dönem insanlarının (*néanderthaliens*) kalıntıları Avrupa'da, (Almanya, İspanya, Belçika, Yugoslavya, Fransa, İtalya), Asya'da (Pakistan, Irak, Java vb.), Güney Afrika'da bulunmuştur. Sovyet topraklarında ise, Kırım'da ve Orta Asya'da keşfedilmişlerdir.

Toplumsal ilerleme üretici güçlerin sürekli yükselişinden geliyordu. Avadanlıklar gittikçe farklılaşıyor ve özelleşiyordu. Aletler genel olarak taştandı, ama üretim tekniği büyük ilerleme gösteriyordu. Kesici kenarları daha keskinleştirmek için son bir özel işlemden geçiriliyordu. Kamaların, taş ok uçlarının, derilerin işlenmesinde kullanılan kazağıların vb. ortaya çıktığı görülüyor. Ve iş aletlerinin yetkinleşmesi ile üretim deneyim ve yöntemi de ilerliyordu.

Avadanlıkların ilerlemesi, insanların başlıca etkinliği haline gelen avlanmanın yaygınlaşmasına yardım etti. Sürek avları düzenlenerek, hayvanlar bataklıklara sürülerek

ve buna benzer şekillerde, büyük topluluklar halinde ortaklaşa avlanılmaya başlandı. İnsanlar sık sık avı bol olan yerlerde uzun molalar veriyorlardı. Bu molalarda mağaralar, inler gibi doğanın sunduğu sığınaklarla yetinilmiyor, kötü havalardan korunmak için duvarlar ve saçaklar yapılmaya başlanıyordu.

2. ÇAĞCIL İNSANIN BİÇİMLENMESİ

Kro-Manyon (Cro-Magnon) Adamı

Toplumun üretici güçlerinin ilerlemesi ve insan türünün evrimi, İÖ 14. yüzyıl ile 11. yüzyıl arasında, genel olarak kro-manyon (*Cro-Magnon*) soyu denen bir insan soyu ortaya çıkardı. Kro-manyon adamları, bugünkü insandan hemen hemen farksızdı.

Bu soy kendisini ortaklaşa çalışmaya adayan pek çok insan kuşağının uzun evrimi sonucunda oluştu. Yavaş yavaş ortaklaşa üretime, düşünceye ve telaffuz edilen dile iyice uyarlanmış bir organizma billurlaştı. Artık insanlığın evrimi yalnızca insan toplumuna özgü yasaları izlemeye başladı.

Kro-manyon adamları, Batı Avrupa'nın ve Doğu Avrupa'nın (özellikle Rusya ovasının), Güney Avrupa'nın, Kuzey Afrika'nın, Ön Asya'nın ve Orta Asya'nın, Kafkasya, Hindistan, Ekvatoral ve Güney Afrika'nın, Doğu, Kuzeydoğu ve Güneydoğu Asya'nın, Sibirya'nın, Kuzey Çin'in sakinleri idiler. Neandertalien adamlarınınki ile karşılaştırılacak olursa, kro-manyon adamlarının iş aletleri daha yetkinleşmişti. Onların zanaatı, çeşitli işler için özel olarak yapılmış kemikten ve taştan geniş bir avadanlıklar dizisini kapsıyordu: odunu, kemiği, boynuzu, en gerekli avadanlıklar biçimine sokmak üzere oldukça kolaylıkla yontmaya olanak sağlayan her çeşit malalar ve lamlar. Bu döneme doğru, aynı şekilde kemik uçlu kargılar, zıpkınlar ve gene kargıların ve mızrakların hareket hızını artırmaya yarayan ilk fırlatma aygıtları görünmeye başladı.

Üretici güçlerin düzeyi insanlara, şimdi daha uzun süre yer değiştirmemek olanağını sağlıyordu; onun için geniş klan evlerinden oluşan sabit köyler (aglomeralar) kurmaya başladılar.

İnsan Soyunun Biçimlenmesi

Çağcıl tipin oluştuğu çağda, ırklar, yani birbirlerinden derinin rengi, burnun ve dudakların biçimi, kıllanma sistemi gibi dış özelliklerle ayrılan geniş insan grupları da ortaya çıktı. Farklı coğrafi ortamların ve insan topluluklarının birbirlerinden yalıtılmış olmalarının etkisi altında ortaya çıkan bu nitelikler, ancak bugünün çağcıl somatik tipi temel çizgileriyle billurlaştığı zaman açıklanabilmişlerdir. Bu nitelikler hiçbir şekilde bireylerin iç yapısında, hele onların zihinsel yetilerinde toplumsal kuruluşlarında ve kültür düzeylerinde yansımıyordu.

Irkların kökeninde, bütün insanların ortak atadan gelmedikleri olgusunun bulunduğunu ve bundan hareket ederek onların, soyluluk, değer ve hak bakımından eşit olmadığını, yani aşağı ırklar ve üstün ırklar bulunduğunu öne süren burjuva yazarların ırkçı teorilerinin hiçbir bilimsel ve tarihsel dayanağı yoktur. Bu teoriler yalnızca sömürgeci fetihleri ve sömürüyü haklı göstermek, Asya, Afrika ve Latin Amerika halklarının ulusal kurtuluşları uğruna ve sömürgecilerin nüfuzuna karşı savaşımına engel olmak amacıyla uydurulmuş ve yayılmıştır.

İnsanlığın Coğrafi Yayılışı

Üretici güçlerin gelişmesi insanlığın çoğalmasına yardım ediyordu. Bunun sonucu olarak avlanmaya, balıkçılığa, bitkilerin toplanmasına uygun olan ülkelerde nüfus aşırı derecede yoğunlaştı. Ama, uzun zaman aynı yerde kalan insanlar artık kendilerini ve ailelerini beslemeyi başaramıyorlardı. Bu yüzden yeni topraklar aramak ve oralar-

da yerleşmek zorunda kalıyorlardı. Başka bir deyişle insan gruplarının, başka yerde topluluklar kurmak üzere kendi eski topraklarını terkettikleri her zaman görülmekteydi. Öte yandan bu olgu, yeni toprakların değerlendirilmesine yardım ediyordu. Göç etmiş olanların ilgileri artık ilk grupların ilgileri ile aynı olmadığı için, çeşitli yaşam tarzları ve diller biçimleniyordu: Göçler, insan gruplaşmaları arasındaki deneyimi ve teknik alışverişini hızlandırıyor, bu bakımdan üretici güçlerin ilerlemesi üzerinde uygun bir etki yapıyordu.

Kro-manyon adamları, hemen hemen bütün Avrupa, Asya ve Afrika'ya yayılmışlardı. Daha sonra (12.000 ya da 15.000 yıl önce), o zamanlar şimdikinden çok daha dar ve yılın büyük bir kısmında buzullarla kaplı olan Bering Boğazı yolu ile Asya'dan Amerika kıtasına geçmeye başladılar. Gene aynı tarihlerde, insanlar, Sonde Adaları ve Malezya Takımadaları yoluyla Güneydoğu Asya'dan gelerek Avustralya'ya yerleşmeye başladılar.

Böylece, insan topluluklarının en önemli kesimiyle ilişkileri kesik olan Amerika Hintlileri ve Avustralyalılar, çok özel koşullar içinde kaldılar, artık insanlığın geri kalan kısmının ortak deneyiminden yararlanamıyorlardı. Ama bu yalıtılmış durum ve çevrenin çetin doğa koşullarına karşın, Amerika ve Avustralya sakinlerinin evrimi de aşağıyukarı başka yerlerdekiler ile aynı yolu izledi.

3. İLKEL TOPLULUK REJİMİNİN OLUŞUMU DÖNEMİNDE ÜRETİM İLİŞKİLERİ

İlk İnsan Sürüsü

Neandertal-öncesi dönemde insanlar, göçebe kalabalığı ya da sürüler halinde birarada bulunuyorlardı. Üretici güçlerin çok düşük olan gelişme düzeyi yüzünden böyle bir yaşam tarzını kabul etmek zorundaydılar. O zaman insanı, geçimini, pek ilkel olan silahları ile, ancak kalabalık toplu-

luklar oluşturduğu sürece sağlayabilirdi. Bitkileri toplarken bile insanlar, yabanıl hayvanların saldırılarına karşı koyabilmek için toplu halde bulunmak zorundaydılar. İnsanlar etkin avlanmaya geçtikleri zaman kadın-erkek bütün üyeler, çabalarını birleştirdikleri takdirde, başarı elde ediyor ve geçim araçlarını sağlıyorlardı. Çalışma, ortak yaşam tarzının gelişmesi üzerinde durmadan artan bir etki oluşturuyordu. Bütün üretim etkinlikleri insanların nispeten kalabalık gruplar halinde toplanmasını gerektiriyordu.

Ancak ortak yaşam, üretimin ilerlemesinin temeli olan birikmiş iş deneyimi ve alışkanlıklarının korunmasını ve sonra gelecek kuşaklara aktarılmasını olanaklı kılıyordu.

Doğal İşbölümü

Üretici güçlerin ve her şeyden önce yeni silahların (mızrak, kargı, vb.) gelişmesi, zaten topluluğun üyeleri arasında bir görev bölümünü doğurmuştu. Artık aralarından bir bölümü herkesin gereksinmesi olan şu ya da bu zahireyi sağlayabilirdi ve ötekiler başka işlerle uğraşabilirlerdi. Cinsiyetler arasındaki işbölümü de böyle oldu. Daha güçlü ve dayanıklı olan, analık ve gelecek kuşakların bakımı gibi görevleri bulunmayan erkekler kendilerini tümüyle ava vermeye, böylece et ve deri gereksinmesini karşılamaya başladılar; oysa kadınlar, yaşlılar ve çocuklar, doğrudan doğadan sağlanan besinlerin (yenen kökler, meyveler, yaban üzümleri, yumuşakçalar vb.) toplanması, balık avlama, aile ocağının bakımı (ateşin söndürülmemesi, evlerde düzenin sağlanması) işine ayrıldılar. Uzun yaşam deneyimi olan yaşlılar iş avadanlıklarının yapımı ile de uğraşıyorlardı. Onlar bir bakıma, kuşakların deneyimlerinin ortaklaşa çalışma alışkanlıklarının taşıyıcıları idiler. Üretimde en bilgili oldukları için, bu, ilkel insan topluluklarının öteki üyeleri yanında belli bir saygınlık sağlıyordu, ve avlanmada ve ortak olarak yapılan öteki işlerde de şef rolü oynuyorlardı. Topluluğun bütün işlerinde, yavaş yavaş ka-

rar verecek duruma geldiler. Cinsiyet ve yaş ilkelerine göre ilk doğal işbölümü böyle oldu.

Böylece, toplumun üretici güçlerinin evriminde büyük bir atılım gerçekleşmiş oldu.

Erkeklerin avda, kadınların besin toplama ve evin bakımında uzmanlaşması, emek üretkenliğini artırdı; çünkü bu uzmanlaşma, deneyimin birikimine, üretim araçlarının özelleşmesine yardım ediyordu. Üretimde çabaların basit birliği, en ilkel biçimde elbirliği, bireyin tek başına ulaşamayacağı sonuçlar sağlıyordu. Şimdi artık, çabaların basit elbirliği, yerini yavaş yavaş topluluğun üyelerinin çeşitli etkinliklerde uzmanlaşmasına dayanan, bir çeşit daha gelişmiş bir ortaklaşmaya bırakıyordu. Başka bir deyişle, çalışmada elbirliği doğmuştu.

Gentilice *Örgütlenmenin Doğuşu*

Üretici güçlerin evrimi, insanlığın toplumsal yapısında değişikliklere neden oldu. İlkel göçebe kalabalığı, üretimde daha sağlam bir birlik ve ortaklık biçimine, yani üyeleri, ortak çalışmayla, cinsiyete dayanan doğal işbölümüyle ve ortaklığın bağrındaki ortak görevlerle birbirine kenetlenmiş gense yerini bırakıyordu.

Evlilik kurumunda değişiklikler başgösterdi, akrabalık, ilişkileri, genslerin billurlaşmasında büyük rol oynadı. Sayı bakımından, ilkel topluluk, tarih-öncesi göçebe kalabalığından daha zayıftı, çünkü artık üretici güçlerin ilerlemesi, üretim için pek çok kişinin aynı zamanda ve değişmez bir şekilde birarada bulunmalarını zorunlu kılmıyordu. Ama, bazı işler (özellikle sürek avı), zaman zaman genslerin geçici olarak daha kalabalık topluluklar halinde ya da kabileler (*tribu,* aşiret) halinde birleşmesini gerektiriyordu.

Bu şekilde beliren kabile topluluğu da, karşılıklı olarak dil ortaklığını ve bir ölçüde yaşayış biçimi ortaklığını belirliyordu. İlkel göçebe topluluğunun ayırdedici özelliği olan

ve hayvanlar aleminden miras kalan düzensiz cinsel ilişkilerin yerini, dış-evlenme (*exogamie*), yani aynı klan üyeleri arasında evlenmenin yasaklanması aldı. Öte yandan dış-evlenme, klanlar arası bağları güçlendirdi, çünkü iç-evlenme (*endogamie*), ancak kabilenin oluşturduğu topluluk içinde evlenmeyi olanaklı kılabiliyordu.

Tamamıyla nesnel olarak ve insanların bilincinden bağımsız olarak akrabalar arasında evlenmenin yasaklanması, gerekli bir hale geldi. Grup halinde evlenme hâlâ devam ediyordu, ama derece derece, yalnız ana-baba ile çocuklar arasında değil, kız ve erkek kardeşler arasında da evlenmenin kaldırıldığı görüldü.

Böylece, ortak çalışma, üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin ilerlemesi, insan toplumunu, giderek sürü ya da göçebe kalabalık halindeki ilk düzenlerini bırakarak, üretimin gereklerine daha uygun olan biçime, aile düzenine geçmeye zorladı.

Klan Topluluğunda Üretim İlişkileri

Genste olduğu gibi, göçebe kalabalığında da, üretim ilişkileri, esas olarak mevcut üretici güçler düzeyine uygun düşüyordu. Çok kabataslak olan aletler ve üretici güçlerin pek az gelişebilmiş olması, topluluğun bütün üyelerinin, maddi malların üretimine katılmalarını gerektiriyordu.

Üretim ilişkileri karşılıklı yararlanma için hep birlikte çalışan gensler arasında mevcut olan üretim ilişkileriydi. Toplumun bütün üyeleri, maddi malların üretimine katılıyordu ve her üye kendi yeteneğine göre hizmet görüyordu.

Her topluluk grubu kendi belirli toprağında oturuyordu. Toprak ve toprağın zenginlikleri başlıca emek aracını oluşturuyordu ve toprak, ortak olarak işletiliyordu, yani bütün topluluğa ait bulunuyordu.

Tarih-öncesi insanların tanınan tek eylemleri (bitkileri toplama ve avlanma), yalnızca bir tek toprak mülkiyeti bi-

çimine yer veriyordu: ortaklaşa mülkiyet. Öte yandan, üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti, üretici güçlerin çok düşük düzeyde oluşunun, toplumun bütün çabalarının sürekli olarak toplumun varlığı için vazgeçilmez olan maddi malların üretimi üzerinde yoğunlaşmasını gerektirmesinden ileri geliyordu.

Tarih-öncesi insanlar güçlerini, ortak duygularından ve toplu halde çalışmalarından alıyorlardı. Üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti — işte, ilkel topluluktaki üretim ilişkilerinin dayandığı temel budur.

Üretici güçler düzeyinin düşüklüğü, çalışmanın toplumsal niteliği, gene bunlar gibi üretim araçlarının ortaklaşa mülkiyeti karşılık olarak, maddi malların üleşilmesinde eşitliği gerektiriyordu. Toplum üyelerinin ortaklaşa çalışmaları ile elde edilen bütün ürün, üyeler arasında eşit olarak üleşiliyordu. Bu düzene karşı herhangi aykırı bir davranış, toplumun birçok üyelerinin ölümü demek olacaktı; çünkü elde edilen ürünler ancak yaşamsal gereksinmeleri karşılamaya yetiyordu. Topluluk üyelerinin hepsi üretime eşit bir unvanla katılıyordu ve hepsi gerek aletlerin, gerek emek ürünlerinin ortaklaşa sahibi idiler. Bu durum ilkel toplulukta, üyeler arasında koşullar ve servet bakımından herhangi bir eşitsizlik olmayışını ve toplumun toplumsal gruplara bölünmemiş oluşunu sağlıyordu.

İlkel topluluk, sınıfsız ve insanın insan tarafından sömürüsünün bulunmadığı bir toplumdu.

"İlkel Komünizm" ile Komünist Toplum Arasındaki Temel Ayrım

Bazan ilkel topluluk, karşılıklı olarak "ilkel komünist toplum" ve bu toplumun bağrında yürürlükte olan üretim ilişkileri ise ilkel komünizm olarak adlandırılır. Ama bu adlandırma ilkel topluluğa, ancak insanın insan tarafından sömürülmesini, sınıflara bölünmeyi, özel mülkiyeti ve bir eşitsizliği tanımadığı ölçüde uygun düşer. O zaman, in-

sanlar kadar üretici güçlerin gelişme düzeyinin de çok ilkel oluşu ve insanın emek üretkenliğinin çok düşük oluşu, bu ilkel komünizmi zorunlu kılıyordu. İnsanlar, doğa güçleri karşısında güçsüzdü ve hemen hemen yazgıları tümüyle bu doğa güçlerine bağlıydı. Elde edilen maddi mallar, ancak (o da her zaman değil!) toplumun yaşamını sürdürebilmesini ve üyelerinin soyunu sürdürmesini sağlamaya yetiyordu.

Bu bakımdan komünist toplum bu ilkel topluluğa taban tabana karşıttır. Komünizm, sınıfların bulunmadığı, üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan ve "herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinmesi kadar" ilkesinin gerçekleşeceği bir toplum düzenidir.

Anaerkillik

Üretici güçlerin gelişmesi, cinsiyete göre işbölümünü doğurmuştu. Yeni üretim aletlerinin yapılışı ile artık topluluğun yaşamını sürdürmek için yaptığı bütün ortak girişimlere: avlanmaya, bitkilerin toplanmasına, en gerekli eşyaların yapımına bütün üyelerin katılmasını zorunlu kılmıyordu. Şimdi artık klanın bir bölümü, belirli ürünleri herkese yetecek ölçüde sağlayabiliyor, toplumsal bakımdan yararlı etkinlikleri gösterebilmeleri amacıyla öteki bölümü serbest bırakabiliyordu. Böylece üretici güçlerdeki ilerleme, bir ölçüde üretkenliği artırmıştı ki, toplum, daha şimdiden, kendisine gerekli olan maddi malların sağlanması için çalışmalarını bölebiliyordu. Kadınlar, giysiler ve işlerinde kullanılan avadanlıklar yaparken, yenilebilir bitkileri devşirir ve yetiştirirken, ekip-biçer, yiyecekler hazırlar ve benzeri işleri görürken, erkekler yalnız avla uğraşıyorlardı.

Kadınların ev işleriyle ilgili etkinlikleri bir dereceye dek güvenlik ve düzenli bir geçim kaynağı sunuyordu; oysa erkekler tarafından yürütülen avlanma işleri her zaman raslantıya bağlı kalıyor ve düzenli bir beslenmeyi güven altına alamıyordu. Bu, kadının ekonomik yaşamda daha et-

kin bir rol oynamasını ve "klan"ın yönetimini üzerine almasını doğurdu.

Bir düzenin kurulmasında önemli payı olan bir başka etken de, kadının barınakta ya da bunun yakınlarında çalışıyor olmasıydı. Böylece kadın, ortak barınağın sahibi görevini sürekli olarak yerine getiriyordu.

Yürürlükte olan ve yalnız çocuğun anasının kesinlikle bilinmesine olanak sağlayan grup evlenmesi, ana-kadının topluluk içindeki rolünü artırıyordu. Kadın, klanın atası sayılıyordu; kadın, ortak barınağın efendisi, hepsi birbirine anadan akraba olan bütün klan üyelerinin, çevresinde dolandıkları çekim merkezi idi. Her şey ana-kadının toplumsal rolünü artırdı ve onun saygınlığını yükseltti. Ana-kadını, toplulukta artık yönetici rolü oynuyordu. Bunun içindir ki, bu toplumsal örgütlenme biçimi anaerkil gens ve bunun karşılığı olan düzen de anaerkil düzen adını aldı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İLKEL TOPLULUĞUN EN YÜKSEK AŞAMASI

1. İLKEL TOPLULUĞUN AÇILIP GENİŞLEMESİ ÇAĞINDA ÜRETİCİ GÜÇLER

Yeni İş Avadanlıklarının Bulunuşu

İÖ 14-13. binyıllar üretici güçlerde bir ilerleme atılımının damgalarını taşır. Taştan avadanlıklar yetkinleşti. İnsanlar saldırmalar, baltalar, mızrak uçları, nispeten hafif ve kullanışlı oklar yapmak üzere taşı delmeyi ve cilalamayı öğrendiler. Avadanlık ve aletlerin üretiminde, çeşitli maddeleri, birbiriyle birlikte kullanmaya, özellikle ağaçtan ve kemikten alet saplarına, çakmak taşından yapılma keskin ve dayamklı baş ve ağızlar (lamlar) takmaya başlıyorlar. Bu şekilde, taştan savaş baltaları, bıçaklar, kamalar, sivriltilmiş keskin taş uçlu ve hafif ağaç saplı mızrak ve oklar gibi çeşitli silahlara sahip oluyorlar. O çağın en büyük buluşu ok ile yay oldu. Tarih-öncesi insanların elinde ok ile yay, güçlü ve uzun menzilli bir silah oluşturuyordu. Artık insan, avını ya da düşmanını onlardan uzak bir mesafede durarak vurabiliyor, eğer ilk atışı hedefe ulaşmazsa, yalnızca ikinci bir ok at-

mak zahmetine katlanıyordu. Yayın bulunuşu, insanın doğa güçlerine karşı savaşımını önemli bir şekilde kolaylaştırdı. Toplumsal etkinliklerde avın önemi birdenbire arttı. Yayın ortaya çıkışı, insanlara, yaşamak için her şeyi, yemek için et, giysi için hayvan postu, deri, silah ve aletler için hammadde (boynuz ve kemik) sağlıyordu.

Kemikten olta iğneleri, zıpkınlar ve ilk kabataslak ağlar gibi yeni buluşlardan yararlanılan balık avcılığının önemi de aynı ölçüde arttı.

Yeni aletlerin kullanılması, emek üretkenliğini hissedilir ölçüde artırdı. Artık insan her seferinde, ilk ağızda tüketimi için kendisine gerekli olandan biraz daha fazlasını üretmeye başlıyor. Avcılık ya da balıkçılık işi uygun gittiği zaman, ganimetinin bir kısmını kötü günleri düşünerek bir kenara koyabiliyor. Toprak çömleğin ve ağaç küpün bulunuşu besinlerin daha uzun zaman saklanması ve pişirilmesi olanağını sağlıyordu. Besinlerin pişirilmesi, onları organizma tarafından daha kolay özümlenebilir hale getiriyor ve insanlığın besin kaynaklarını önemli bir şekilde genişletiyordu.

Bütün bunların yardımıyla insanlar aynı barınakta daha uzun zaman kalabiliyorlardı. Onun için ağaçtan geçici olmayan konutlar, evler yapmaya başladılar. İnsanlık, yavaş yavaş yerleşik yaşama geçmek üzere göçebe yaşamını terkediyordu.

Bitki Yetiştirilmesi

Emek üretkenliğinin artması, insanın, kendisini daha uzun zaman ve daha sürekli çaba isteyen uğraşlara, yani tarıma ve hayvan yetiştirmeye vermesini sağladı. Bu, ancak emek üretkenliğinin, insanın evcilleştirdiği hayvanların ya da ektiği bitkilerin büyümesini beklerken, başka etkinliklerinin ürünleri sayesinde ve birikmiş yedekleriyle yaşamını sürdürebilmesini sağlayacak ölçüde gelişmesi halinde olanaklı olur.

Ama zamanla üretimin gelişmesi, coğrafi ortam değişikliklerine uyarak çeşitli yollar izler.

En eski zamanlardan beri, özellikle bitkilerin büyümesine elverişli bölgelerde yaşayan bazı kabileler, daha çok bitki toplamakla uğraşıyorlardı. Sonra, yavaş yavaş, bitki toplamaktan bitki ekimine geçtiler. En iyi bitkilerin tohumlarını seçip ayırarak, ektikleri toprağı kabartıp yumuşatarak ve bazı durumlarda çaprazlamaya başvurarak, bitki türlerini geliştirmeyi başarıyorlardı. Bitki toplamaktan, ilkel de olsa, bitki yetiştirilmesine geçiş, ancak toprağın işlenmesi için özel olarak uyarlanmış aletler (ucu inceltilmiş ve ateşte sertleştirilmiş sopa ve çapalar) ve aynı zamanda uzun yılların bitki toplama deneyimi sayesinde olmuştur.

Toprağın işlenmesi, kadınlar öteki bitki türlerinin saldırısına başarıyla karşı koyan darıyı ekmeye başladıkları zaman, kendini gösterdi. İlk yetiştirilen bitkiler arasında arpa, çavdar, has buğday da yeralıyordu. İnsanlar, kabartılıp yumuşatılmış topraklar üzerinde bitkilerin daha iyi geliştiklerine dikkat ederek, toprağı özenle işlemeye başladılar; önce ucu sivriltilmiş basit sopalarla, sonra özel bir aletle, uzun bir sap ile ucundaki keskin bir taş kopuntusundan oluşturulan çapayla çalıştılar. Ürünü biçmek için, ağaç saplı, çakmak taşından, çok keskin ağızlı oraklar kullanılıyordu. Daha sonra, (özellikle Mezopotamya'da, İran'da, Orta Asya'nın güneyinde, Sovyet toprakları üzerinde Dinyester, Güney Bug ve Dinyeper havzasında) bitki yetiştirilmesi, kabilelerin çoğunun başlıca geçim aracı haline geldi.

İlkel topluluk döneminde, daha o zaman, insan, bugün bilinen tarım bitkilerinin hemen hemen hepsinden yararlanıyordu. En eski zamanlardan beri bitki toplamakta olan Amerika Hintlileri, tarım ekonomisine geçtikten sonra, mısır ve patates tarımı gibi çok büyük önemi olan tarımları yarattılar.

Bitki yetiştirilmesine geçiş, insanların doğaya olan bağımlılığını azalttı; çünkü, emek üretkenliğinin daha yüksek oluşu, yiyecek yedekleri oluşturulmasına olanak sağlıyordu. Tarımın ortaya çıkışı ile insanın eylem alanı oldukça genişledi. İnsan yeni alışkanlıklar kazanıyor, deneyimini zengin-

leştiriyor, doğa yasalarını daha iyi tanımayı öğreniyor ve o zamana kadar bilinmeyen yeni aletler buluyor.

Hayvan Yetiştirme

Hemen hemen tarımın ilkel biçimleri ile birlikte hayvan yetiştirme de gelişmeye başladı. Bu yeni etkinlik, kökenini hayvanları, çevresi kapalı bir yere doğru sürmekten ibaret olan bir sürek avı yönteminin gelişmesinden alır.

Bu şekilde yakalanan hayvanlar hemen öldürülmüyor, ama et için hazır yedek olarak saklanıyordu. Başlangıçta, hayvanlar, ancak kısa bir süre saklanıyordu; ama daha sonra ağıla kapama süresi, hayvanların tutsaklık halinde de çoğalmaya başlamalarına değin uzatıldı.

Hayvan yetiştirme insanlığın evriminde büyük bir rol oynadı; çünkü av için pek elverişli olmayan mevsimlerde de, et elde etme olanağı sağlıyordu. Asya, Afrika ve Avrupa'nın ilk çobanları, hayvanlarını yalnız et, süt, post ve yün kaynağından ibaret görüyorlardı. İnsan tarafından evcilleştirilen ilk hayvan köpek oldu. İÖ 6. ila 5. binyıllarda, inekler, koyunlar, keçiler ve domuzlar evcilleştirilmişti. Bu çağda Mısır'da, Ön-Asya'da ve Orta-Asya'da, Hindistan'da, Çin'de ve Avrupa'da evcil hayvanlar yetiştiriliyordu. Daha sonra, ren geyiği ve Amerika'da lama evcilleştirildi.

Derece derece tarıma ve hayvan yetiştiriciliğine geçen kabileler yanında, tek uğraşları avcılık ve bitki devşirme olan başka kabileler de vardı. Bunlar yaşamın özellikle çok çetin olduğu en kısır ülkelerde, yani Kuzey Amerika'nın büyük kısmında, Hindistan'ın güney bölgelerinde, Afrika'da, Çin-Hindi'nde vb. yaşıyordu. Bütün bu elverişsiz doğa koşullarına karşın, üretici güçler ilerlemekten geri kalmadı. Yaylar, oklar, Avustralya'da atış silahı olarak kullanılan *boomerang* değneği geliştiriliyordu; av için her çeşit mekanik tuzaklar bulunuyor, hayvan postlarının, boynuz ve kemiklerin işlenmesinde geliştirilmiş yöntemler ortaya konuyordu.

İnsanlar, birçok yararlı bitkileri tanımayı öğrenmişlerdi ve bunları gerek besleyici nitelikleri gerek tıbbi özellikleri

için topluyorlardı. Bazı bitkilerin liflerinden iplik ve ip örüyorlar, bunlardan da ağlar, kaba kumaşlar, torbalar yapıyorlardı.

Avcı kabileleri ve bitki toplayan kabileler büyük ölçüde, daima doğa güçlerinin oyunları karşısında güçsüz kalıyorlardı. Ama onlar da kendi yeni aletlerinden, deneyimlerinden ve çalışma alışkanlıklarından yavaş yavaş yararlandıkları gibi, komşu kabilelerin deneyim, teknik ve buluşlarından da yararlanarak, daha ilerlemiş ekonomi biçimlerine geçiyorlardı.

2. İLKEL TOPLULUĞUN EN YÜKSEK AŞAMASINDA ÜRETİM İLİŞKİLERİ

Toplumda Ekonomik Bağların ve Üretim Bağlarının Güçlenmesi

Üretimdeki değişiklikler, insanların ortaklaşa örgütlenmelerinde dönüşümler oluşturdu. İnsanların derece derece yerleşik yaşama geçişleri, yalnızca kan akrabalığına dayanan geleneksel bağları sıklaştırmakla kalmadı, daha yeni bağlar da yarattı. Üretim ve ekonomik ilişkiler arttı. Komşu klanlar kendilerini yabanıl hayvanlardan daha iyi sakınmak ve besin yedeklerini ve barınaklarını yabancıların talanından korumak için birbirleriyle birleşmeye başladı. Klanlar arasında gittikçe güçlenen bu bağlar kabilelerin, yani birçok klanı biraraya toplayan toplulukların oluşması sonucunu doğurdu.

Kabile bağlarının sağlamlaşması ile kabile mülkiyeti ortaya çıktı. Böylece kabilenin oturduğu topraklar ve bu alanın kapsadığı zenginlikler, av alanları, balıkçılık bölgeleri bütün kabilenin malı sayılıyordu. Kabile toprakları, akarsular, ormanlar, dağ ya da tepe zincirleri gibi doğal sınırlarla birbirinden ayrılıyordu.

Klanların ve kabilelerin toplaşmaları, yeni tekniklerin yayılmasına büyük ölçüde katkıda bulunuyordu. Kabile birliğinin ortaya çıkışı ile kabile dilleri ve kabile uygarlıkları güçlenmeye başladı.

Daha geniş bir toplumsal örgütlenme biçimi olmakla birlikte kabile, kendi içindeki kan akrabalığına dayanan gensler halinde bölünmeleri hâlâ koruyordu. Her klan kendi iç sorunlarında büyük bir bağımsızlığa sahipti avlandıkları alanların vb. mülkiyetini koruyordu. Böylece, daha geniş bir birliğin, yani kabilelerin doğuşu, ortak mülkiyeti genişletmekten başka bir şey yapmadı.

Aletlerin ve üretim araçlarının ortak mülkiyeti üretici güçlerin mevcut gelişme düzeyine uygun düşüyordu. İlkel tarım ve hayvancılık bir başka mülkiyet biçimi için sağlam temeller oluşturulması olanağını henüz sağlamıyordu; çünkü, toprağın o çağın ilkel üretim araçları (ağaç kesmek için taş balta, ağaçtan çapa, ucu ateşte sertleştirilmiş kazmasopa) ile işlenmesi ve çitle çevrili yerlerde havyancılık, bütün toplum üyelerinin çabalarının birleştirilmesini gerektiriyordu. Buna karşılık ortak çalışma da, başlıca üretim araçları (ekilebilen topraklar, av alanları, barınaklar, tekneler vb.) üzerinde ortak mülkiyetin devamını zorunlu kılıyordu. Ev ekonomisi toplumsal özelliğini aynı şekilde koruyordu: Bazı evlerde yüzlerce kişi olmak üzere daima ortak barınakta oturuluyordu.

Ama, insanlar arasındaki boy, güç vb. gibi bireysel farklılıklar yüzünden, bazı iş avadanlıkları zorunlu olarak, bazı kişilerin kişisel kullanımları için ayrıldı. Bununla birlikte, başlıca üretim araçları, daima topluluğun ortak mülkiyeti olarak kalıyordu.

Klan ve Kabilenin Yönetim Sistemi

Klanın ya da kabilenin bütün işleri, topluluğun bütün üyeleri tarafından seçilen şefler ya da şefler meclisleri tarafından düzenleniyordu. Bu şeflerin saygınlığı yalnızca deneyim, avda beceriklilik, savaşçı cesaret, bilgi gibi bireysel niteliklerinden ileri geliyordu. Güç ve yetkileri babadan kalma değildi, yalnızca üyelerin oyuna dayanıyordu. Her an görevlerinden alınabilirlerdi. Servet bakımından kabilenin öteki üyeleri ile hiçbir farkları yoktu.

Şu halde görülüyor ki, ilkel topluluk düzeninde devlet işleyişini yakından ya da uzaktan anımsatan kurumlar yoktu ve topluluğun yönetimi, klan demokrasisi ilkesine göre, yani topluluğun (klan ya da kabilenin) bütün üyelerinin kamu işlerinin yürütülmesine eşit olarak katılması ilkesine göre gerçekleştirilmekteydi. Bu toplumsal örgütlenme biçimi esas olarak, mevcut üretim ilişkilerine uygun düşüyordu.

Sanatın Başlaması

Düşüncenin ilerlemesi ile beynin, insanın gözü önünde bulunmasalar bile, nesnelerin ve görüngülerin betimlemesini yapabilme yetisi yetkinleşiyordu. İnsanların kendilerini çevreleyen dünyadan edindikleri algıları, duyuları gerçek imgeler biçiminde anlatma yolundaki ilk denemelerini, beynin bu yetisiyle açıklamak gerekir.

Daha *neanderthal* çağından beri insanlar, çizgiler ve oymalarla, çiziklerle, ancak dış çizgileriyle, nesnelerin benzerlerini yapmayı denediler. Ama bu işin üstesinden gelebilmek için beyinleri henüz pek az gelişmişti, elleri de yeteri kadar becerikli değildi; bu, özellikle ellerinin altında bulunan kabataslak aletlerle daha da güçtü. Plastik yöntemlerle kendilerini kuşatan dünyadaki nesnelerin benzerlerini yaratabilmeleri için, çalışmanın, insanların örgenlerini (özellikle yüksek bir yetkinlik derecesine ulaşan ellerini) inceltmesini ve avadanlıkların çok iyileşmesini beklemek gerekir.

Bazı kaya ve taşların girintili çıkıntılı kenar çizgileri, tarih-öncesi sanatçılara, hayvanların siluetlerini anımsatıyordu ve bunları yontarak ve boyayarak bu benzerliği daha da güçlendirmeye çalışıyorlardı. Daha sonra insan siluetleri, hatta, mağara duvarlarına, kayaların yüzeylerine, yaşamlarındaki bütün bu oluntuyu da (*épisode*) anlatan kompozisyonlar çizmeye başlıyorlar; bazan da bu şematik desenleri madenî renklerle canlandırıyorlardı. Bu kompozisyonlar, yabanıl hayvanları, av sahnelerini, kısaca insanın yaşamında karşılaştığı ve belleğinde kalan her şeyi, çok gerçekçi bir biçimde betimliyordu. Yapıtların konusu gibi bi-

çimleri de, toplumsal yaşam tarafından koşullandırılıyordu, bir başka deyişle tablolar doğal çevrenin insan tarafından ne ölçüde kavranıldığını yansıtıyordu.

Demek ki sanat böylece, başlangıcından beri, çevredeki sahnelerin ve nesnelerin özel bir biçimde benzerinin yapılmasından başka bir şey olmadı.

İlkel topluluk düzeni tam açılıp gelişme çağındayken, insan, nesnelerin ve doğa olaylarının vb. dış özelliklerini azçok doğru bir biçimde betimlemek yeteneğine ulaşmıştı. Ama onun bilgilerinin hepsi yüzeyseldi; henüz nesnelerin ve görüngülerin derin anlamını, birbirleriyle bağlantılarını, karşılıklı etkilerini anlayamıyordu.

Dinsel Betimlemelerin Doğuşu

İnsan, çalışırken doğayı gözönünde tutmak zorunda olduğunu görüyordu ve bu gözlemleri onu kendini çevreleyen dünyayı daha derin bir biçimde açıklamak için ilk denemelere girişmeye götürüyordu. Ama onun gücü, onun deneyimi gibi, doğa hakkındaki bilgileri de yetersizdi. İlkel insan, doğa olaylarının birbirleriyle bağlantılarını, ardarda gelişlerini, kendi yaşamı üzerindeki etkilerini anlayamıyordu. Kendi ilkel donatımı ile kendini, doğa afetleri karşısında güçsüz hissediyordu. Sel baskınları, yanardağ püskürmeleri, orman yangınları, kuraklıkları, açlıklar ve benzeri afetlerin patlak vermesi anında bu güçsüzlük, doğanın yasaları konusundaki cılız bilgisi, onu, kendi kavrayışının dışında, gerçeksiz, imgesel güçlerin doğa olaylarını yönettiğini düşünmeye yöneltiyordu. Bu şekilde ortaya çıkan dinsel fikirler, bu güçsüzlük duygusundan ileri geliyordu ve beyinde, insanlığın yaşamını düzenleyen tamamen gerçek olan görüngülerin bozulmuş, yanlış ve imgesel bir yansısını oluşturuyordu.

Arkeolojik araştırmaların kanıtladığı gibi, dinsel betimlemeler ancak 50 ya da 40 bin yıldan beri vardır. İnsan çok kez kızgın yırtıcı hayvanların kaba kuvvetine karşı koyamadığı ve kendi yaşamı, avdaki talihine bağlı olduğu için, yaba-

nıl hayvanlara doğaüstü nitelikler, özellikler yakıştırmaya koyuldu. Hayvanlarla kendisinin ortak atalardan geldiğini, hayvanın, kendisine etini feda ederek kendisini yaşattığını düşünüyordu. Yaşamı ve ölümü açıklayamayan tarihöncesi insan, hayvanların kemikleri saklandığı takdirde bazı büyülerle onlara yeniden canlılık verebileceğini düşünüyordu.

Klanın atalarını ve koruyucu ruhlarını bazı hayvanlarda görme olayı totemizm adını aldı. Daha sonra insanlar yalnızca hayvanları değil, otları, ağaçları da, totem, yani klanların ataları ve koruyucuları olarak almaya başladılar. İnsan, yaşamını daha iyi güven altına almak, kendini yabanıl hayvanlardan korumak, avda talihli ve mutlu olabilmek için, kendi yarattığı totemin yardımını sağlamayı büsbütün zorunlu bir şey sayıyordu. Dua ederek, yakararak, sungularda bulunarak, totemi övgülere boğarak gönlünü almaya çalışıyordu. Yavaş yavaş, toteme bu sığınışlar, av büyüsü ya da gözbağcılığı denen çok kesin olarak belirlenmiş bir ayin usulüne göre yapılmaya başlandı.

Dinin en yaygın biçimlerinden biri animizmdi, yani maddi olmayan doğaüstü bir erk ve yetiye sahip güçlere (iyi ve kötü ruhlara, şeytanlara, tanrılara vb.) inanmaktı. Bu inanç, kökenlerini, insanın, maddi olmayan bir varoluş yakıştırarak, ama aynı zamanda da insanlara özgü yetiler ve açıklanamaz bir güç yükleyerek, bir bakıma kendi kavrayışı içine çektiği doğa olaylarının gerçek ayırdedici özelliğini kavrayamamasından almaktadır. Böylece, gökgürültüsü, fırtına, orman, ırmak, doğaüstü varlıklar biçiminde (*naiade* — çeşme ve sular tanrıları; *sylvain* — orman ve tarlalar tanrıları) temsil edilmekteydiler. Ölümün ve yaşamın ruhsal ilkesine inanmak da animizmden gelmektedir.

Doğaüstü inanç, her çeşit muskacılığı ve büyücülüğü ortaya çıkardı ve yaydı. Başlangıçta savaşçıların dansları savaşçıların savaşım içgüdülerini yapay olarak kışkırtmak, harekete geçirmekten başka bir amaç gütmüyordu; ama zamanla etkilerini artırmaya yöneltilmiş birçok ayinle çapra-

şıklaştırılan bu danslara büyülü bir değer yüklenildi. Başlangıçta, sevilen varlığın ilgisini kendi üzerine çekmekten başka bir şey olmayan aşk konusundaki büyüler, zamanla gizemli bir anlam kazandılar. Ensonu tıbbi büyücülük de, etkinlikleri tartışma götürmeyen kan alma, tedavi edici menkular (haşlanmış bitki suları) kullanımı vb. gibi uygulamalardan ileri gelmektedir.

Ama büyü, eğer derinliğinde, insanın ruhları yardımına çağırma gücüne iman idiyse, fetişizm, büsbütün farklı bir din biçimiydi. Fetişizm, maddi nesnelere, doğaüstü bir güç yakıştırmaktan ibarettir. Demek oluyor ki, bu nesneler, insan üzerinde bir etkiye sahip sayılıyorlardı, şu halde onlara tapmak gerekiyordu. İnsanların nasıl ve niçin doğup öldüklerini anlayamayan Avustralyalılar ve başka halklar, yaşamın gizeminin küçük çakıl taşları ya da tahta parçaları içinde gizlendiğini ve bunların parçalanmasının, insanın hemen ölmesine neden olduğunu kabul ediyorlardı.

Ölümü kendi kendilerine açıklayamayan insanlar, ölüm karşısında boşinanlardan gelme bir dehşet duyuyorlardı; bu duygu, yaşarken topluluğun sıradan üyelerinin kendilerinden korkmuş oldukları büyük savaşçılar, şefler vb. gibi ölülerin kişiliği üzerine aktarıldı. Yığının hayalgücü, bu kişilerin bedenlerine, giderek imgelerine bile doğaüstü bir güç yüklüyordu. Daha sonra ölülerin ruhlarının oturdukları bir öteki dünya fikri ortaya çıktı. Doğaüstü güçlerin kayralarını kazanma isteği tanrılara sunulan kurbanlar, maddi armağanlar adeti ile ifade edildi.

Görülüyor ki, ilk dinsel betimlemeler insanın doğa karşısında duyduğu güçsüzlük duygusundan doğdu. Dinler, bu güçsüzlük kompleksini sürdürmeye yardım ettiler; çünkü dinler dünyanın bilimsel olarak tanınmasını engelliyorlar, insanı, doğa görüngülerinin gerçek incelenişinden uzaklaştırıyorlar, böylece insanın gelişmesini engelliyorlardı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İLKEL TOPLULUĞUN PARÇALANIP DAĞILMASI

1. TUNÇ VE DEMİR DEVRİNDE ÜRETİCİ GÜÇLERİN İLERLEYİŞİ

Madenî Avadanlıkların Bulunuşu

Taştan yapılma avadanlıklar sürekli olarak yetkinleşmekle birlikte, emek üretkenliği son derece düşük olmakta devam ediyor. Toplumun üretici güçlerinin ileriye doğru gidişinde köklü bir değişiklik, ancak İÖ 5. ile 6. binyıllarda madenî aletler yapılmaya başlandığı zaman kendini gösterdi. Madenî aletlerin kullanılması, toplumun üretici güçlerinde genel bir ilerlemeye neden oldu, emek üretkenliğini hızla yükseltti ve sonuç olarak da, üretim ilişkilerinde ve insanlığın bütün yaşam tarzında değişiklikleri zorunlu kıldı.

İnsanlar avadanlıkları için hammaddeler ararken, taş balta vuruşları ile biçim verebildikleri bakırı buldular. Bakırdan baltalar, saldırmalar, ok ve mızrak başları yaptılar.

İÖ 6. binyıla doğru, Asya, Afrika ve Avrupa'da avadanlıkların yapımı için yeni maddeler ve madenler kullanılmaya başlandı.

İÖ 4. binyılda, Afrika, Ön Asya ve Hindistan'da, ilk maden eritme, dökme yöntemleri uygulanmaya başlandığı zaman, madenlerin kullanılması daha da arttı. İnsan alaşımları (özellikle bakır ve kalay alaşımını) öğrendi. Başlangıçta madenler çok az ve düşük nitelikteydi, ayrıca daha uzun bir zaman insanlar taş avadanlıklardan tamamıyla vazgeçemediler.

Bakır, tunç, daha sonra demirden aletlerin yardımıyla insan taşı, tahtayı, kemiği ve boynuzu işleme sanatını yetkinleştirdi; şimdi artık madenî çapalar, oraklar, başka aletler ve kapkacak yapıyordu. Aynı çağa doğru ağaçtan, büyük evler yapılmaya da başlandı.

İnsan benzetmeye dayanan ilkel mekanizmaları ellerinin yerine koymayı denedi. Böylelikle çömlekçi tornası (çıkrığı) ve ilkel dokuma tezgahı icat edilmiş oldu. Bu ilk mekanizmalar yalnız üretilen maddelerin niteliklerini iyileştirmekle kalmadı, insan emeğinin üretkenliğini de büyük ölçüde artırdı.

Toprağın İşlenmesinde Gelişme

Madenden aletlerin kullanımının yaygınlaşması, toprağın işlenmesinde çok büyük bir rol oynadı. Bu, Mısır'da, Filistin'de, İran yaylasında, Irak'ın dağ eteklerinde, Orta Asya'nın güneyinde, büyük ölçüde uygulanmaktaydı; daha sonra, Batı Asya'ya, Hindistan'a, Çin'e, Küçük Asya'ya, Balkan Yarımadasına, Avrupa'nın ormanlık bölgelerine ve orman stepleri bölgelerine, Kafkasya'ya ve Afrika'ya da yayıldı.

Kurak ve sıcak ilkimlerde, toprağın işlenmesi ancak yağmurların sık olduğu bölgelerde ve akarsuların seller gibi bol aktığı dağ eteklerinde olanaklıydı. Buralarda insanlar, suyu tarlalarına getirmek için arklar kazmaya başladılar. Daha sonra barajlar ve bentler kurarak suların düzeyinin yükseltilmesi ve ayrıca bu suların özel su haznelerinde, büyük kayalara yontulmuş bir çeşit sarnıçlar içinde saklan-

ması öğrenildi. Toprağı sulama yönteminin ilerlemesi, bir yandan tarımın yeni bölgelere yayılmasına, işlenen toprak alanının artmasına yardım etti, öte yandan da ürünü farkedilir bir şekilde iyileştirdi. Artık tarım doğanın kararsızlığına gittikçe daha az bağlı oluyor ve tarımın insanlara sağladığı zahire miktarı durmadan artıyordu.

Tarımda ilerleme özellikle büyük nehirlerin geçtiği verimli vadilerde çabuk oldu; nehirlerin yıllık kabarmaları tarlalara, bitki besinleri bakımından zengin balçık ve lös bırakıyordu. Aynı tarla arka arkaya birkaç mevsim ekilebiliyordu. Çiftçilerin yapacakları şey yalnızca, sulama kanallarını açmaktı; nehirlerin kabarması sırasında biriken su, kurak mevsimde bu kanallarla, tarlalara geliyordu. Daha az verimli ülkelerde insan sık sık tarla değiştirmek zorunda kalıyordu. Ormandan tarla açıyor, ağaçlardan kalan çotukları, kökleri temizliyor ve sonunda toprağı ekime hazırlıyordu. Bu bölgelerde tarlalar, ancak verimliliklerini koruduklarını birkaç yıl boyunca kullanılabiliyordu. Toprağın verimden düşmesi çiftçileri başka topraklara geçmeye zorluyordu. Terkedilen tarlalar yıllar boyunca yeniden ormanla kaplanıncaya değin, malaz (sürülmemiş, ot bürümüş tarla) halinde kalıyordu. Bu tarım sistemine, yakılarak yanmış ormanda gezici tarım denir. Dünyanın pek çok bölgesine yayılmış bir sistemdi. Sulu tarım ya da yakılarak açılmış orman tarlasında gezici tarım, madenden aletleri gerektiriyordu. Başlıca alet önce taştan, sonra madenden yapılmış çapaydı. Bu yüzden bu çağın tarımına çoğu kez çapalı tarım denir. Uygun bölgelerde tarım, gitgide çok gelişmiş bir düzeye ulaştı ve insanların başlıca uğraşı oldu.

Hayvancılıkta İlerleme

Doğal koşulların tarıma uygun olmadığı yerlerde, hayvan yetiştiriciliği gelişme gösterdi.

İÖ 5. ile 4. binyıllarına doğru subtropikal bölgelerin birçok kabileleri, köpekten başka koyun, keçi, domuz, eşek, inek

ve çeşitli antilop türlerini de evcilleştirmişlerdi. Sürü hayvanlarının yetiştirilmesi avcılıktan daha çok ürün veren, daha üretken bir etkinlikti ve bu durum, kendilerini avcılığa vermiş olan step bölgelerindeki kabilelerin gittikçe çoban kabileler haline dönüşmelerinin nedeni oldu. Bazı yerlerde hayvancılık tarımdan daha üretkendi. Ve birçok kabile, kendilerini yalnız hayvancılığa vererek tarımı terkettiler. Kır kabileleri ya da çoban kabileler özellikle et, süt, süt ürünleri, deri, yün vb. şeyler üretiyorlardı. Tarımcılar ise tersine, oldukça önemli miktarlarda her çeşit tahıl, sebze ve meyve elde ediyorlardı.

Başlangıçta, hayvan yetiştiricisi kabileler gezgin değillerdi ve otlak tümüyle tükenene değin aynı yerde oturuyorlardı. Buzulların gerilemesi sonunda gittikçe sıklaşan kuraklıklar, özellikle Orta Asya'daki otlakları yoksullaştırıyordu. Kuzey Afrika ve Orta Asya bozkırlarını terkederek daha iyi alanlar aramak üzere yola çıkan çoban kabilelerin göçlerinin kökeninde bu olay vardı. Bazan çoban kabileler büyük nehirler havzasına yerleşiyor, ya tarıma geçerek ya da tarımla hayvancılığı birleştirerek yerli halk ile karışıyorlardı. Başka yerlerde bunun tersi bir sürece raslanıyordu: Tarımcılar, hayvan yetiştiricisi haline geçiyordu. Bu durum, çoban klan ve kabileleri ile tarım klan ve kabileleri arasında ilişkiler kurulmasında büyük bir rol oynadı ama hayvan yetiştiricisi kabilelerin, klan topluluğu yığınından ayrılması genel olarak durmadı.

Tarımın ve hayvancılığın gelişmesi insanlık tarihinde büyük bir ilerlemeydi. Zorlu bir çaba sürdürerek insanlar, yeni bitki türlerini ayırıp seçme ve kendilerine yeni hayvanların hizmetlerini sağlama durumuna geldiler. Şimdi artık maddi malları çok miktarda elde ediyorlardı. İlkel toplulukların emek üretkenliği aynı zamanda, toplumun ileriye doğru genel gidişini belirleyerek hızlı bir tempoya ulaşıyordu.

2. ÜRETİM İLİŞKİLERİNDE DEĞİŞİKLİK

İlk Toplumsal İşbölümü

İnsanlığın tarımda ve hayvancılıkta uzmanlaşması ilk toplumsal işbölümünü başlattı. Uzun bir pratik sonunda çoban kabileler, uzmanlaşmanın ilerlemesi için zorunlu olan teknikleri, zamanla oldukça geliştirdiler. Aynı zamanda üretkenlik arttı ve hayvan yetiştiricileri çok daha fazla ürün elde etmeye başladılar. Tarımcılar da kendi bakımlarından toprağın işlenmesini geliştirmişler ve ürünü iyileştirmişlerdi. Uzmanlaşma, üretkenliği oldukça yükselten aletlerin ve üretim araçlarının evrimine yardım ediyordu.

Çobanlar ile tarım yapanlar arasındaki ilişkiler ayrıca, üretici güçlerin ilerlemesinde büyük rol oynadı. Çoban kabilelerin coğrafi yayılımı öyle oldu ki, antikçağ uygarlığının bütün bölgelerinde çoban kabileleri tarımcıların yakınlarında yaşıyorlardı, bu durum da buluşların ve iş deneyimlerinin değiş-tokuşuna katkıda bulunuyordu. Bu ilişkilerin en başta keçi, inek, eşek gibi hayvanların, tarımda çekim hayvanı olarak kullanılması sonucunu verdi. Kas gücü insanınkinden üstün olan çekim hayvanlarından yararlanılması özellikle İÖ 3. binyıllarında Mezopotamya'da, ve İran yaylasında ortaya çıkan ağaç, karasaban gibi yeni aletlerin buluşuna ve yayılmasına olanak sağladı. Çeki hayvanlarının ve yeni avadanlıkların kullanılması toprağın üretkenliğini daha da artırdı.

Demek ki böylece, toplumun üretici güçlerinin yetkinleşmesinin ortaya çıkardığı ilk toplumsal işbölümü üretimin ve emeğin üretkenliğinin genel ilerleyişine yardımcı oldu.

İkinci Toplumsal İşbölümü

Daha sonra, üretici güçlerdeki gelişme, özellikle madenden aletlerin yapımı için çeşitli madenlerin çok geniş bir biçimde kullanılması sonucunu doğurdu. İÖ 14. yüzyılda orta-

ya çıkan demir aletler, tarımda kayda değer hızlı bir ilerleme sağladı. Demirden balta ve kürekler, baltalık ormanların açılmasını ve toprağın otlaklar ve ekim tarlaları olarak hazırlanmasını çok kolaylaştırdı, ve böylece işlenen alanlar çok genişledi. Eskiden tarımda başlıca alet olan çapa giderek yerini demirli sabana bırakmaya başladı.

Toprağın daha iyi işlenmesi olanağını sağlayan avadanlıklar ve çeki hayvanlarının önemli bir ölçüde yayılması, çiftçi emeğinin üretkenliğini hissedilir bir biçimde artırdı.

Demirden ve başka madenlerden yeni avadanlıklar kullanılması, alet yapımında yararlanılan ağaç, taş, kemik ve başka madenlerin işlenmesinde ileriye doğru bir atılım yarattı. Öte yandan madenden avadanlıklar eski avadanlıkların gelişmesine yardım etti, bu da, çalışma alışkanlıklarının ve teknik yöntemlerin duraksamadan gelişmesini sağladı. Dökümcülük ve maden işlenmesi, çömlekçilik ve başka yeni sanayiler özel donatımları gerektiriyordu. Demirci ocağına, çömlekçi tornasına vb. gereksinme duyuluyordu.

Nispeten yüksek üretken, karmaşık aygıtların bulunuşu, bunun gibi madenlerin, en başta demirin üretimi bu sanayileri öğrenmiş olan kişileri özel bir duruma getirdi. Üretici güçlerin ilerlemesi insanların, üretimin şu ya da bu kolunda uzmanlaşmasını gerektiriyordu.

Böylece topluluğun bağrında zanaatçılar tabakası belirdi. Aslında zanaatçıların çalışması, bireysel tüketim mallarının üretimine değil, bütün topluluk için gerekli iş avadanlıklarının ve başka eşyaların üretimine ayrılmıştı. Mesleki ilk zanaatsal etkinlikler, madenlerin eritilmesi, madenî eşyanın yapımı, çömlekçilik ve dokumacılık oldu.

Emeğin üretkenliğinin yükselmesi böylece ikinci toplumsal işbölümüne götürdü.

Üretici güçlerin gelişmesi, dolaysız tüketim mallarının üretimine, doğrudan doğruya katılmasa da, gene de toplum bakımından daha az gerekli olmayan bir işi görenler de dahil olmak üzere, topluluğun bütün üyelerinin gereksinmelerini karşılayabilmek olanağını sağladığı zaman, ancak o za-

man, bu olay, yani ikinci toplumsal işbölümü gerçekleşebildi.

Değişimin Ortaya Çıkışı

İlk toplumsal işbölümü, kabilelerin iki geniş grup halinde, hayvan yetiştiricileri ve çiftçiler olarak bölünmesi ile sonuçlandı. Öte yandan da topluluklar arasındaki bağları güçlendirme gereksinmesi kendini duyurdu. Çoban kabileler şimdi fazla miktarda hayvan, deri, yün, et ve benzeri hayvansal ürünleri ellerinde bulunduruyorlar, ama tahıl, sebze ve benzeri tarımsal ürünlere sahip bulunmuyorlardı. Tarımcı topluluklarda ise bunun tersi ortaya çıkıyordu. Ürünlerini birbirleriyle değişmek kabileler için zorunlu oldu.

İlk işbölümünden önce değişmeler daha çok raslansaldı. Ürünlerin tümü topluluğun iç tüketimine ayrılmıştı. Yalnız raslantı sonucu fazla olan ürünler değişime sunuluyordu. Bu ürünler ortaklaşa elde edildiklerine ve onun için topluluğun tümüne ait olduklarına göre, değişimler ve özel kişiler arasında değil, topluluklar arasında gerçekleştiriliyordu. Değişimle elde edilen ürünler de bütün toplumun malı oluyor, aynı şekilde ortaklaşa elde edilen ürünler gibi bütün topluluk üyeleri arasında eşit paylarla üleştiriliyordu.

İkinci toplumsal işbölümü değişmeleri hızlandırdı, çünkü meslekten zanaatçılar, ürünlerinin büyük bir kısmını topluluğun iç tüketimine değil, değişime ayırıyorlardı.

Üretim geliştikçe değişmeler de ilerliyordu. Sürü hayvanları, daha sonra madenler, madenî avadanlıklar, süsler, vb., ilk değişim nesneleri oldular. Bu değişmelerle nesneler bir topluluktan ötekine geçiyor ve böylece geniş alanlar üzerinde yayılıyordu. Önceleri doğrudan trampa vardı, yani bir mal bir başka mal ile değişiliyordu. Ama ilişkiler ve değişimler daha düzenli olduğu ölçüde metaların değişimi, yani alım-satım ortaya çıktı. Böylece, genel eşdeğer bir karşılık kurulmaya, yani bütün nesneler seçilen bir meta ile değişilmeye başlandı. Bu meta bölgelere göre değişiyordu: bazı böl-

gelerde koyun, bazı bölgelerde tuz, bazı bölgelerde kürk. Daha sonra değişim için genel eşdeğer olarak tek bir meta kabul edildi: para ortaya çıktı. Çeşitli madenler, az bulunur hayvan kabukları vb., para işini gördüler.

Değişim, üretici güçlerin ilerlemesiyle birlikte giderek daha düzenli hale geliyordu; üretime sıkı sıkıya bağlıydı ve üretimin güçlü bir biçimde ilerlemesini etkiliyordu.

Ataerkillik

İlk toplumsal işbölümü, yalnızca üretici güçlerin ilerlemesinin yeni bir dönemi olmadı, aynı zamanda ilkel topluluğun toplumsal yapısı üzerinde de önemli etkileri oldu. Çoban kabileler bu anlamda ilk örnekleri verdiler.

Avcılık, hayvancılık, gene eskisi gibi erkeklere özgü bir uğraştı. Çoban kabilelerin ekonomisinde erkeklerin rolü artmış ve erkeklerin çalışması yavaş yavaş topluluk için maddi malların en başta gelen kaynağı olmuştu. Bu olgu, anaerkilliğin yerini ataerkilliğin almasına yolaçtı. Tarımla uğraşan kabilelerde bu değişiklik daha sonra ve çok daha yavaş oldu. Ama orada da erkek işinin rolü ve bununla birlikte erkeklerin topluluk içindeki önemi arttı. Tarım ekonominin temelini oluşturduğu zaman da, topluluğun tarlaların işlenmesiyle görevlendirdiği üyeleri, daha güçlü olan erkekler oldu. Yavaş yavaş başlıca emek-gücünü erkekler sağladı ve onların emeği, artık ortak maddi gönençte belirleyici bir rol oynuyordu. Çeki hayvanlarından yararlanılması da, kendi payına erkeğin tarımdaki önemini hissedilir bir biçimde artırdı. Toprağın büyük kas gücü gerektiren sabanla sürülüp bellenmesindeki gelişme ile birlikte tarım, tümüyle erkeklere özgü bir iş haline geldi.

Kadınların çalışması artık gittikçe evin bakımı ve düzeni içinde sınırlanıyordu ve daha önce topluluğun gönencinin başlıca öğesi olan kadın emeği ikinci plana düşüyordu.

Üretimde erkeğin rolünün önem kazanması ile birlikte, klan ve aile içindeki durumları da değişti: artık genel gö-

nenç erkek emeğine bağlıydı.

Erkek yavaş yavaş aile reisi durumuna geçiyor ve klanın toplumsal yaşamında birinci rolü oynamaya başlıyor.

Ataerkilliğe dayanan toplumun başlangıç döneminde her klan, tamamıyla anaerkil düzende olduğu gibi, oturduğu ve avlanma, tarım, hayvan yetiştirme için kullandığı toprakların ortaklaşa mülkiyetine sahipti. Klanın bütün üyeleri eşit haklara sahipti ve anlaşmazlıklar klan genel meclisi toplantılarında sonuca bağlanıyordu. Klan başkanı, aralarında eşit olan ergin erkek ve kadınlar tarafından seçiliyordu. Başkanın elinde hiçbir baskı aracı bulunmuyordu; iktidarı daha çok manevi bir iktidardı. Başkan, yeteneklerini, saygınlığını ve deneyimini kabul ettirdiği ölçüde klan, onun görüşlerini hesaba katıyor ve kararlarına boyun eğiyordu.

Savaş zamanında, klan, kendisine askerî bir şef seçiyordu, ki bu şefin gücü ve yetkisi de aynı şekilde saygınlığına ve deneyimine dayanıyordu. Askerî şef klanın bütün güçlerini örgütlendirip düzene koymalı ve düşmana karşı yöneltmeliydi. Düşmanlığın bitip savaşın kesilmesi, aynı zamanda şefin yetkisinin de son bulduğunu gösteriyordu. Bu düzen biçimi klan demokrasisi —yani topluluğun kamu yararına bütün üyeleri tarafından yönetilmesi— adım alır.

3. İLKEL TOPLULUĞUN ÜRETİM İLİŞKİLERİNDE BUNALIM

Artı-Ürünün Ortaya Çıkışı

Emeğin üretkenliği gittikçe öyle bir düzeye erişmişti ki, toplumun üyeleri yalnız geçim araçlarının sağlanması ile kalmıyorlar, kendi beslenmeleri için gerek duymadıkları ürünler de elde ediyorlardı. Bu ürün fazlalığı artı-ürün; ve bunu yaratmak için harcanan emek de artı-emek adını alır.

O çağda üretim son derece ilkel niteliğini koruyordu. Gereksinmeler üretici ve ailesinin yaşaması için en zorunlu maddeleri kapsıyordu. İlkel insan hemen hemen daima ek-

sik besleniyordu, düzenli konutu yoktu ve giysileri çok ilkeldi.

Ürünlerin Bölüşülmesinde Değişiklikler

Toplumsal üretim düzeyinin, üreticilerin başlıca gereksinmelerini karşılamaya, giderek bir miktar artı-ürün elde etmeye yeter hale gelmesi ile birlikte, toplumun ilerleme yolu açılmış oldu.

Şimdi artık, gerek topluluğun tümünün, gerek tek tek üyelerinin emek üretkenlikleri ve üretici güçleri, geçim araçlarının elde edilmesi için büyük topluluklar halinde biraraya toplanmalarını gerektiriyordu.

Kalabalık ortaklık birliğinin bozulup dağılmasını çabuklaştıran başka bir olgu da üretici güçlerdeki ilerlemenin, üretim araçlarının ve aletlerinin özelleşmesi yolunu izlemiş ve bunları bireyselleştirmiş olmasıdır. Bundan sonra çalışmaların büyük kısmı, artık çok sayıda el emeği gerektirmiyordu. Klan üyeleri çeşitli işlerle uğraşıyorlardı ve dolayısıyla emeğin üretkenliği, üretimin bütün kesimlerinde aynı değildi: Bazı üreticiler ötekilerden daha iyi sonuç alıyorlardı. Bunun içindir ki, topluluğun şu ya da bu üyesinin emeği birbirinden farklı olarak değerlendiriliyordu. Aynı şekilde, her bir üyenin rolü de artık ötekinin aynı değildi.

O andan başlayarak, toplulukta, eskiden geçerli olan ve topluluk üyelerinin her birinin mal payının eşitliği ilkesini karşılayan, ürünün eşit olarak bölüşülmesi, artık üretici güçlerin ilerlemesinin gereklerine uygun düşmüyordu. Bunun için, topluluğa en yararlı olanın, ötekilerden daha büyük bir pay almasıyla bölüşümde değişiklikler yapıldığı görülüyor.

Şu halde, eşit bölüşüm ilkesi sarsılmış bulunuyordu, ama ilk zamanlarda bu sistem temelde gene de tutundu; çünkü, başlıca ürünler eşit paylar halinde dağıtılıyordu, ancak artı-ürünün bölüşülmesi yapılan işin miktar ve değerine göre gerçekleştiriliyordu.

Emek ürünlerinin bölüşümünü etkileyen değişiklikler, ilerici nitelikte pek önemli sonuçlar verdi; çünkü en önemli ve en yeni ekonomik kesimleri uyarıp hızlandırdılar, aletlerin ve tekniklerin yetkinleşmesini kolaylaştırdılar ve bununla toplumun ilerlemesine katkıda bulundular.

Yeni Üretici Güçlerle Eski Üretim İlişkileri Arasında Çelişkiler

Üretici güçler zamanla öyle bir ölçüde geliştiler ki, artık ortalama bir üretkenlikle çalışan topluluğun her üyesinin, yaşaması için zorunlu olanı elde etmeye gücü yetiyordu. Yeni üretim teknikleri özellikle toprağın sabanla sürülmesi ve yerin çapa ile çapalanması, her işlemi iyi bir şekilde yürütmek için birçok kişinin çabalarının birleştirilmesini gerektirmiyordu. Elbirliği ile ortaklaşa çalışmanın ekonomik temeli gitgide kayboluyordu. Yeni avadanlıklarla bütün üyelerin çabalarının zamandaşlığı, yani aynı zamanda hep birden işe koyulma artık gerekli değildi. Hatta ortaklaşa çalışma üretici güçlerin ulaştıkları düzeyle çelişki haline geldi; çünkü ortaklaşa çalışma yeni avadanlıkların kullanılmasını sınırlandırıyor ve insanların modası geçmiş aletlerin yardımı ile geleneksel ortaklaşa çalışmalarını gerektiriyordu.

Böylece, toplumun üretici güçlerindeki ilerleme yüzünden, bu güçler ile üretim ilişkileri arasındaki denge bozuldu. Ortaklaşacılık ve üretim araçlarının ortak mülkiyeti ile nitelendirilen eski üretim ilişkileri, üretici güçlerin ilerlemesine karşı yavaş yavaş bir engel haline geliyordu ve bunun için de, kaçınılmaz bir biçimde, yerini yeni üretim ilişkilerine bırakmalıydı.

Ataerkil Aile

Üretimde bütün bu değişiklikler, bu kez, toplumsal yapıda olmak üzere başka değişiklikleri zorluyordu. Büyük klan

topluluğu gitgide sayı bakımından daha zayıf başka bir toplum hücresine, yani yavaş yavaş bağımsız bir ekonomik birim olarak kendini gösteren ataerkil aileye yer hazırlıyor. Klan artık kapalı bir bütün değildir. Klanı sağlamlaştıran kan akrabalığı bağı, yerini başka başka aileler arasında edinilen başka bağlara bırakıyor. Aileler, aralarındaki akrabalık bağlarından çok üretim ilişkileri ile bağlıydılar. Kan akrabalığına dayanan klan birliği, yerini komşuluk ilişkilerine ve ortak ekonomik çıkarlara dayanan toprak birliğine bırakıyordu.

Özel Mülkiyetin Ortaya Çıkışı

Eski ilişkiler, toprak ortaklığına dayanan toplulukta bir ölçüde zaten korunmuştu. Bu arada tarım kabilelerinin başlıca üretim gücü olan toprak daima ortaklaşa mülkiyet sayılmıştı, ama her aile, kendisine ayrılan toprak parçasını ayrıca işler ve ayrı bir işletmeden yararlanır. Çoban kabilelerde sürüler, yavaş yavaş aile mülkü haline geliyor. Ataerkil aileler artık ortaklaşa üretime gitmeyip kendi özel malları olarak kalan ürünleri değişik miktarlarda üretmeye başlıyorlar. Özel mülkiyet ilkin sürü hayvanlarına, ev işlerinde kullanılan avadanlık ve kapkacağa ve bazı aletlere ve kişisel emek araçlarına kadar uzanıyor.

Toprak ortaklığına dayanan topluluk, gelecekteki dağılışının tohumlarını kendi içinde taşıyordu. Toprak ortak mülkiyet olarak kaldığı halde, ailenin konutu ailenin özel mülkü haline geliyor. Demek ki özel mülkiyetin genişlemesi, ancak ortak malların zararına olanaklı olabilirdi.

Özel mülkiyetin gelişiyle birlikte, ailenin malları miras yoluyla ana-babadan çocuklara geçiyor, bu da topluluğun eskiden eşit olan üyeleri arasındaki servet eşitsizliğini derinleştiriyor.

Öte yandan, özel mülkiyetin yerleşmesi de yeni bir değişim tipi yaratıyor: topluluğun kendi içinde, topluluğu oluşturan çeşitli aileler arasında değişim.

Demek ki ilkel topluluğun üyeleri, geçimleri için gerekli bütün servetleri ortaklaşa ürettikleri sürece özel mülkiyet olanaksızdı. Ama üretici güçlerin ilerlemesi ile birlikte işbölümü, topluluğun birliğini parçaladığı ve topluluğun üyeleri, pazarda değişime konulmuş maddeleri ayrı ayrı üretmeye başladıkları zaman yeni bir kurumun, özel mülkiyetin ortaya çıktığı görüldü.

Komşuluk ilişkilerine dayanan topluluk, ortaklaşa mülkiyetten özel mülkiyete dayalı başka bir toplum düzenine geçişin geçici bir formülü idi.

Köleliğin Ortaya Çıkışı

Emek üretkenliğinin artması insan üzerindeki mülkiyeti, maddi malların doğrudan üreticisi üzerindeki mülkiyeti ortaya çıkardı. Her kişinin, her bireyin, ancak açlıktan ölmemek için en gerekli olanı üretebildiği zamanlarda insanın insan tarafından sömürüsü olanaksızdır. Bu yüzden savaş tutsakları hemen her zaman öldürülmekteydiler; yalnız topluluk, insan sayısı artırmakta yarar görüyorsa, o zaman tutsakları topluluğa "kabul ediyor" ve onlara öteki üyelerle eşit haklar veriyordu. Ama emek üretkenliğindeki ilerleyiş bu duruma son verdi; çünkü tutsak, şimdi kendi tükettiğinden daha fazla maddi değer üretiyordu.

Toplumun bir bölümü, toplumsal artı-ürün payından yararlanma hakkını tutsağın elinden alıp, onu çalışmaya zorlayarak onun tarafından yaratılan ürünleri kendine maledebiliyordu, yani bir başka deyişle, tutsağın emeğini sömürebiliyordu. Onun için artık savaş tutsakları öldürülmediler, köle haline, yani haklardan yoksun hale ve artı-ürün sağladıkları süre ve ölçüde, topluluğun kendilerine hoşgörü gösterdiği emekçiler kategorisi haline getirildiler. Kölenin çalışması, efendisine artık yarar sağlamaz hale geldiği anda, efendisi onu öldürmekte serbestti.

Emeğin artı-ürün sağladığı, ama bunu doğrudan üreticinin bedensel ve manevi tam çöküntüsü pahasına sağladı-

ğı o çağda kölelik olağan bir olguydu.

Demek ki böylece, ilkel topluluğun diğer temel ilkelerinden biri, yani topluluğun bütün üyelerinin ortaklaşa ve kardeşçesine çalışmaları hükümsüz (kadük) bir hale geliyor. Özgür üreticilerin yanında, çalışması, kendi özgereksinmelerini karşılamayı değil, başkasının yararına bir artı-ürün yaratmayı amaçlayan bir köle emeğinin ortaya çıktığı görülüyor. Kölelerin emeği bir zenginlik kaynağı haline geliyor.

Başlangıçta köleler, topluluğa ya da ataerkil aileye aittiler. Ama zamanla ileri gelenler, hem topluluğun öteki mallarını hem de kölelerini elegeçiriyorlar ve köleler, reislerin ve klan aristokrasisinin öteki temsilcilerinin özel mülkü haline geliyor. Köle emeğinin sömürülmesi bu zümreyi zenginleştiriyor ve iktidarlarını daha güçlendiriyor.

Köleliğin kurumlaşması insanın insan tarafından sömürüldüğü yeni bir tarih çağını başlattı. Bu, üretici güçlerin ilerlemesi için zorunlu ve tamamıyla olanağan bir olgu oldu.

Aynı zamanda, üretim alet ve araçlarına da sahip bulunan efendiler için, kölelerin emeğinin maddi malları yaratması yanında, toplumda bir başka maddi mallar yaratma kaynağı daha vardı. Bu, topluluğun sıradan üyelerinin emeğiydi, sahip bulundukları ilkel üretim alet ve araçları ile küçük özel ekonomilerini üretken kılan çiftçiler, çobanlar ve küçük zanaatçıların emeğiydi.

Toplumsal Sınıfların Ortaya Çıkışı

Önceleri üretim araç ve aletlerinin ortaklaşa mülkiyeti üzerine kurulu üretim ilişkileri biçiminden başka bir biçim tanımayan toplum, üretim araçları ve aletleri bakımından, durumlarındaki değişikliklere göre ortaya çıkan üç gruba bölünmeye başlıyor.

Bu gruplar, en başta, her çeşit mülkiyetten yoksun ve kendileri efendilerinin malı olan köleler, sonra, üretim alet

ve araçlarını ellerinde bulundurdukları gibi aynı zamanda emeklerini sömürdükleri kölelerin de sahibi olan efendiler, ensonu, üretim alet ve araçlarının özel mülkiyetine sahip bulunan ve kendi küçük işletmelerinde üretim yapan topluluğun özgür üyeleri. Zamanla, bu küçük mülk sahiplerinin büyük çoğunluğunun ekonomileri yıkılıyor ve kendileri de köle haline geliyordu; çok küçük bir bölümü ise, tersine zenginleşiyor ve kendileri de efendi ve köle sömürücüsü durumuna geçiyorlardı. Ama küçük mülk sahipleri toplulukların içinde her zaman bulunuyorlardı.

Artık, üretici güçlerin ilerlemesi en kesin ve en son noktasında, üretim ilişkilerinin niteliği sorununa, üretim alet ve araçlarının kimin elinde bulunduğu sorununa gelip dayanıyordu. Ve işte toplum, insanlık tarihinde ilk kez, üretim alet ve araçlarına sahip olanlar ile üretim araçlarına sahip olmayanlara göre sınıflara bölündü.

Öte yandan özel mülkiyet ve servet eşitsizliği de, toplum üyelerinin hakları ve buna dayanan yükümlülükleri üzerinde değişiklikler yaptı. Tarımcı toplulukların bütün işlerinin yönetimi gerçekte ileri gelenlerin eline geçiyordu. Yavaş yavaş zenginler ve nüfuzlu kimseler, topluluğun silahlı güçlerini de ellerine geçirdiler ve onları, topluluğun yararından çok kendi kişisel amaçları için, yeni zenginliklere elkoymak ve en başta yeni köleler, yani maddi değer üreticileri elegeçirmek için kullandılar. Servet eşitsizliğinin sonucunda, hukuksal eşitsizlik ortaya çıktı.

İlkel topluluk düzeni, son nefesini veriyordu. Topluluğun özgür üyelerinin emeği, artık toplum zenginliklerinin başlıca kaynağı değildi ve toplum, gelişmesinin yeni bir aşamasına giriyordu. Yeni toplumsal ve ekonomik ilişkiler kurulup yerleşmeye başlıyordu.

İKİNCİ KISIM
KÖLECİ TOPLUM

BİRİNCİ BÖLÜM
ASYA VE AFRİKA'NIN KÖLECİ TOPLUMLARI

İLKEL topluluğa özgü üretim tarzı ve düzeni kaçınılmaz olarak sonuna varıyordu. Ama bu zamanı geçmiş düzenin yerini, zorunlu olarak kölelik düzeninin alması, bu kölelik düzeninin, hiçbir şekilde, birdenbire ortaya çıkacağı ve bir atılımda eski üretim ilişkilerinin yerini alacağı anlamına gelmiyordu. İlkel topluluğun bağrında ortaya çıkan köle sahibi sömürücü sınıf güçlenip sağlamlaştıkça ve kölelik düzeni geliştikçe, giderek kölelik toplumu da kurulmuş oldu.

Yeni üretim tarzı ilkel topluluk düzeninden daha ilerleyiciydi, çünkü nüfusun bir bölümünün el emeğinden kurtarılması, ilerlemeyi olanaklı kılıyordu.

Köleci toplumlar insanlık tarihinde ilkin Asya'da ve Afrika'da ortaya çıktılar. Köleliğin bu kıtalar üzerindeki evrimini inceleyerek, bir yandan kölelik ilişkilerinin oluşumuna önderlik eden genel yasaları günışığına çıkarabilir, öte yandan da Asya ve Afrika ülkelerine özgü özellikleri ortaya koyabiliriz.

1. TOPLULUĞA AİT KÖLELİK VE ATAERKİL KÖLELİK

Uzun süren yaşamı boyunca kölelik düzeni, birçok aşamadan geçti. İlki topluluğa ait kölelikti. İlkel topluluğun bağrında, henüz orada ortaklaşa mülkiyet biçiminin üstün geldiği bir zamanda ortaya çıktı. Bu çağda köleler de bütün topluluğun malı idi. Köleliğin ataerkil biçimi topluluğa ait kölelik biçimine çok benzer. Ataerkil kölelik biçimi de ilkel toplulukta belirmiş ve uzun zaman topluluk ilişkileriyle ve onların kalıntılarıyla birlikte bulunmuştur. Köleler oldukça azdı ve köle emeği belirleyici bir rol oynamıyordu. Kölelik örtülü bir biçimdeydi ve çok kez klanın ya da kabilenin içinde yardımcı öğe şeklinde bulunuyordu.

Savaş tutsağı ya da topluluğun yıkıma uğramış üyeleri, topluluğun zengin bir üyesinin (çok kez şef ya da din adamının) kendisine sağladığı bir lokma karşılığında bütün emeğini vermek zorunda kalıyordu. Mülkiyetin genel ilerlemesi ile birlikte derece derece, yalnız maddi mallara değil, onların üreticilerine de sahip olma "hakkı" kesinleşti. Yıkıma uğramış, malını kaybetmiş üye ya da "kabul edilen" savaş tutsağı, yalnız fiilen değil, hukuken de köle oluyordu, başka bir deyişle efendisinin malı haline geliyordu.

Köle en güç ve en tehlikeli işi yapıyordu. İlkel topluluk düzeninin tepkisine karşın, kölenin durumu gittikçe daha güçleşiyordu. Özel mülkiyet hiç acımaksızın kan bağlarını koparıyordu. Aslında kabile üyesi olan bir köleyi öldürmek ya da onu satmak, topluluğun üyelerinde büyük bir tiksintiye ve hatta klanın zenginleşmiş böyle bir üyesine karşı tepkilere neden oluyordu.

O zamanlar, köle edinmenin başlıca kaynakları savaşlar, köle alışverişi ve topluluğun malım yitirmiş, batmış üyelerinin borçları karşılığında köleleştirilmeleriydi.

Bazı değişik biçimler ve bazı ayrımlar dışında bu kaynaklar, köleci toplumlar tarihinde bütün kıtalar üzerinde görülür.

Kölelik düzeni ilişkilerinin gelişmesi, üretici güçlerin gelişmesine koşut olarak ilerlemekte ve onlara bağlı bulunmaktaydı. Tarımsal üretimin artması, tarım ile hayvancılık arasında gittikçe artan ayrılık, madenciliğin ilerlemesi vb., el emeği talebini, yani köle talebini artırıyordu.

Kölelerin sayıca artmasıyla, toplumun başlıca sınıfları olan köleler ile efendiler arasındaki uzlaşmaz karşıtlık keskinleşiyordu.

Kölelerin sömürülmesi tarihte bilinen sömürü biçimlerinin yalnız ilki değil, aynı zamanda en zalimi oldu. Yoksulluk içinde ve sürekli olarak borçlanıp köleleşmek tehdidi altında sürünerek yaşayan özgür insanların durumu da, o kadar çetindi.

Efendiler, ancak sürekli bir baskı örgütünün varlığı ile köleleri ve topluluğun özgür üyelerini ellerinde tutabilirler ve onların kendi yararlarına, kendi zenginliklerini artırmaya ve doymakbilmez açgözlülüklerini tatmin etmeye zorlayabilirlerdi. Bu kurum giderek devlet haline geldi.

Devletin Görevleri

Köleci devletin ilk görevlerinden biri (ister feodal, ister kapitalist olsun, sömürünün bulunduğu geri kalan bütün toplumlarda da olduğu gibi) sömürülenleri bastırmaktı. Köleci devletler durmadan fetih savaşları yürütüyor, yenilen halkların ülkelerini yağma ediyor ve onları haraca bağlıyor ya da köleleştiriyordu. Devletin ikinci görevi, yani kendi topraklarını genişletmek de buradan geliyordu. Bu, yalnız köleci devletin değil, bütün sömürücü devletlerin tipik görevidir.

Devlet, bu görevlerini kendisine uygun bir aygıt ile yerine getirir. İlkin, şimdi artık bütün klan ve kabilenin çıkarlarını değil, soydan gelme zorbalar haline gelen kıdemlilerden ve şeflerden küçük bir grubun çıkarlarını ifade eden bazı kabile ve klan kurumlarını, kendi amaçlarına uyarlar. İlkel toplu-luk zamanında askerî güç, topluluğun eli silah tutan üyele-

rinin yığın halinde toplanmasından oluşurken, köleci devlet, halktan ayrı ve ona düşman olan bir silahlı güç, köle sahiplerinin en dar anlamda ve bencil çıkarlarını korumak amacıyla sürekli bir ordu yaratır. Böylece, eylemlerinde, bütünüyle toplumun çıkarlarından değil, egemen sınıfın çıkarlarından kaynaklanan mahkemelerin ortaya çıktığı görülür. Din adamları sınıfı bu dönemde devletin ayrılmaz bir parçasıdır; bu sınıfın ileri gelenleri yönetim aygıtıyla birlikte bir bütün oluştururlar, ve gözcüler, koruyucular, yazıcılar, denetçiler, "eğitimciler", tahsildarlar ve öbür görevliler aynı amaca hizmet ederler.

Nüfusun akrabalık ilkesine göre bölünmesinin yerini, toprak ilkesine ve yönetim ilkesine dayanan başka bir bölünme alır.

Sınıflar ve Devlet

Toplum ilkin, kölelik düzeninde sınıflara ayrıldı.

Daha önce belirtildiği gibi bu olayın kökeninde ekonomik nedenler, yani üretim ilişkileri vardı.

Toplumsal sınıfların kesin ölçütünü oluşturan ve toplumsal çalışmadaki yerlerini, gelirlerinin kaynağını, hacmini ve benzeri başlıca çizgilerini belirleyen, onların üretim araçları karşısındaki durumlarıdır. Demek ki, tarihsel bakımdan belirli bir toplumsal üretim sisteminde tuttukları yere, (çoğu zaman yasalar tarafından saptanmış ve doğrulanmış) üretim araçları ile olan ilişkilerine ve emeğin toplumsal düzendeki rolleri ile, bu toplumsal zenginliklerden edinilen payın elde ediliş biçimine ve önemine göre, birbirlerinden ayrılan büyük insan gruplarına sınıf denir.

Sınıflar ancak artı-ürün ile, yani üretici güçlerin gelişmesi, insana, o andaki gereksinmelerini karşılamak için gerekenden fazlasını üretme olanağını verdiği zaman ortaya çıkar.

Devlet, sömürüye dayanan toplumlarda egemen sınıfın aleti, sömürü ve baskı aletidir.

Sömürücü devletler tarihsel bakımdan çeşitli biçimler

alabilir, ama onların genel nitelikleri aynı kalır, sömürücü azınlık sömürülen çoğunluğa hükmeder.

Topluluklar ve Kabileler Birlikleri

Kabile birlikleri en eski ve en ilkel devlet biçimleri oldular. Köle imparatorluklarının çoğunluğu bu aşamadan geçmiştir.

En güçlü ve en kalabalık kabile federasyonun çekirdeğini oluşturuyordu. Kabile reisinin kendi klanından bir kral (çok kez askerî şefin görevlerini de yüklenen kabile reisinin kendisi) seçiliyordu. İktidar babadan oğula geçiyordu. Büyük tapınakların rahipleri hükümdarın klanından karşılanıyordu. Kabileler federasyonu kabilelerin kendi isteğiyle olduğu gibi, daha zayıf kabilelerin zorla birleştirilmesi ile de oluşuyordu. Toprakların genişletilmesi fetihlerle gerçekleştiriliyordu.

Devlet biçimlenmeleri halinde biraraya toplanan kabilelerin yanında, ayrı ayrı göçebe kabileler de varlıklarını sürdürüyorlardı.

Asya ve Afrika'nın İlk Köleci Devletleri

Köleci devletlerin ortaya çıkışı, köle el emeğinin sömürüsüne dayanan yeni üretim tarzının zaferine tanıklık ediyordu. Bu ilk köleci devletler, İÖ 4. ve 2. binyıllarında, Mezopotamya'da (Sümer, Akad, Babil), Hindistan'da ve Çin'de kurulmuştu. Asur Krallığı, İÖ 2. binyılının ilk yarısında kuruldu. Aynı çağda Küçük Asya'nın merkez yaylasında kudretli Hitit İmparatorluğunun kurulduğu görülür. İÖ 15. yüzyılda bugünkü Yemen toprakları üzerinde eski Arap devleti Mina Krallığı kuruluyor. İÖ 1. binyıllarında, Transkafkasya'da Urartu Krallığı ortaya çıkıyor. İÖ 7-6. yüzyıllarda, Orta Asya'da Harzem devleti, daha sonra da Kuşanlar Krallığı doğuyor. İÖ 8. yüzyılda, sıra İran'ın batı kesiminde Medi'ye geliyor ki, bunun da yerini, İÖ 6. yüzyılda, Pers İmparatorluğu alıyor. Kölelik düzeni, İÖ 8-6. yüzyıllarda Yunanistan'da,

İÖ 6. yüzyılda ise Roma'da görülmeye başlıyor. Amerika'da (Güney ve Orta Amerika'da) köleci imparatorluklar (çok daha önce olan Maya sitelerinin dışında), İspanyol fatihlerin gelişinden yaklaşık olarak 150-200 yıl önce ortaya çıkmışlardır.

Köleci Despotizm

Kabile federasyonları devlet taslağından başka bir şey değildir. Şefin güç ve yetkisinin giderek güçlenmesi, yönetim aygıtının genişlemesi ve sağlamlaşması, federasyonların, Asya, Afrika ve Amerika'nın eski köleci devletlerinin en tipik biçimi olan köleci despotizmlere dönüşmesi sonucunu verdi. Bu devletler coğrafi ortamın, tarihsel ve ekonomik koşulların değişikliklerine uygun olarak birbirlerinden ayırdediliyorlardı.

Birçok belge (Mısır papirüsleri, elyazmaları, yazıtlar, eski yazarların tanıklıkları, destanlar vb.) köleci despotizmin başlıca özellikleri hakkında bize bir fikir vermektedir. Babil Kralı Hammurabi'nin bıraktığı yasalar, köleci dünyanın tümünün toplum yaşamı üzerinde bir fikir edinme olanağını verir. Bu yasalar İÖ 18. yüzyılda, büyük bir bazalt taşı üzerine kazılmıştı. Bu tanıdığımız ilk yazılı yasadır; ve kölelik düzenine, özel mülkiyete ve insanın insan tarafından sömürülmesine yer vermektedir. Hammurabi'nin Babil'i despotizmin tipik bir düzeniydi, zorbalık rejimiydi. Yüksek iktidar: yasama, yürütme, yargılama ve dinsel yetki kralın elinde toplanmıştı. Hüküm sürmekte olan ideolojinin en önemli yanlarından biri, krallık iktidarını ve onu elinde bulundurarı putlaştırma, ona tapınma idi; kral, çok kez tanrılaştırılıyordu. Kral, ülkeyi yönetmek için, karmaşık bir bürokratik aygıttan yararlanıyordu. Özel görevliler, merkezî yönetimin çeşitli kollarını yürütüyorlardı; ötekiler, çeşitli eyaletlerde genel yönetici olarak hüküm sürüyordu.

3. KÖLECİ TOPLUMDA ÜRETİM İLİŞKİLERİ

Üretim ilişkileri, üretim araçlarının mülkiyet biçimleri, emeğin toplumsal örgütlenişinde sınıfların görevleri ve aynı zamanda ürünlerin bölüşüm biçimleri gibi kavramlardan oluşur.

Köleler ve Köle Sahipleri

Hammurabi Yasaları, yalnız Mezopotamya'da değil, köleci dünyanın tümünde üretim ilişkilerinin özelliklerine ışık tutar.

Babil'de, egemen güç, küçük ve orta köle sahiplerinden oluşuyordu. Hammurabi Yasaları, her şeyden önce onların çıkarını koruyordu. Yasa metninin birçok paragrafı, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak köle sahiplerinin çıkarlarını korumaya ayrılmıştı. Bu yasalara göre, başkasının kölesini yaralayan ya da hayvanına zarar veren, sahibine ödenecek ufak bir para cezası ile cezalandırılıyordu. Bir başkasının kölesinin öldürülmesi halinde, suçlu, ölen kölenin sahibine bir köle veriyordu. Köleler, aile durumları hiç hesaba katılmaksızın satılıyor, hiçbir koşula bağlı olmaksızın armağan ediliyor ya da herhangi bir şey karşılığı değiştiriliyor ya da miras konusu oluyorlardı. Köle sahiplerinin mülkiyet hakkına karşı çıkan kimse, ağır bir şekilde cezalandırılıyordu. Bir kölenin çalınması ya da kaçan bir köleye yataklık edilmesi, ölüm cezası ile cezalandırılıyordu. Her köle, kendi sahibini gösteren bir damga taşıyordu. Bu damgayı silecek olan her özgür kişi, ağır bir ceza tehdidi altındaydı. Üretim araçlarından yoksun olan köleler, en ilkel haklardan da yoksundular.

Efendilerin, üretim araçları ve köle el emeği üzerinde tam mülkiyetleri, köleci üretim ilişkilerinin temelini oluşturuyordu.

Kölelerin sürekli fetih savaşlarından sağlanmalarının yanısıra Babil toplumunun kendisi de, kölelerin sağlanabildiği önemli kaynaklardan biriydi. Köleci toplumda, egemen

olan köle sahibi efendilerin mülkiyetinin yanısıra, küçük köylü ve zanaatçı mülkiyeti de vardı; Babil bu kural için, bir istisna değildir. Ama şunu da söylemek gerekir ki, özgür köylüler ve zanaatçılar, giderek bağımsızlıklarını yitiriyorlar ve köleleşiyorlardı. Babil'in özgür halkı, kendi aralarında, yurttaşlık haklarından yararlanan yurttaşlar ve yurttaşlık haklarının tümünden yararlanamayan "muşkenu"lar olarak bölünüyorlardı. Yurttaşlık haklarının tümünden yararlanan bir yurttaş sakat bırakıldığı zaman, suçlu da, aynı şekilde sakat bırakılarak cezalandırılıyordu. Bir "muşkenu"nun sakatlanmasına neden olan ise, yalnızca para cezası ödüyordu. Hırsızlık halinde, "muşkenu" kategorisine giren bir insan, aynı durumda yurttaşlık haklarından yararlanan bir yurttaşın ödemek zorunda olduğundan birkaç kat fazla para cezası ödüyordu. Yalnız bir kölenin çalınması, toplumun temeline karşı bir suikast sayılıyor ve ölüm cezası ile cezalandırılıyordu.

Yurttaşlık haklarından yararlanan yurttaşlar da, kendi aralarında zenginler ve yoksullar olarak ayrılıyorlardı. Yoksullar, yaşamlarını sürdürebilmek için, iş avadanlıklarını, parayı vb. zenginlerden ödünç almak zorundaydılar. Borçların ödenmemesi halinde, eğer borçlu, toprağa sahip bulunuyorsa, toprağı da dahil olmak üzere, mallarına elkonuluyordu. Yoksullaşan yurttaş, borçları yüzünden köle haline geliyordu. Borçlu (hemen her zaman ailesi üyeleri de), belirli bir süre için, biçimsel olarak köleleşmiş kabul ediliyordu. Ama gerçekte, ömrü boyunca köle oluyordu. Kendi yurttaşlarını satın alıp el emeği arayan köle sahiplerine kiralayan yeni bir tip, köle tüccarları ortaya çıkıyordu.

Köleci Devlette Topluluğun Rolü

Öyleyse, Babil toplumunda, kölelerin yanısıra, aslında eski ilkel topluluğun üyeleri olan bir yığın özgür yurttaşın bulunmasını nasıl açıklamalı?

Devletin kuruluşundan önce, kabaran sularla sulanan toprakların verimliliği, karmaşık ve iyi düzenlenmiş bir su-

lama sistemine dayanan tarımın doğmasına yardımcı olmuştu. Toprakların ve sulama işlerinin, köleci latifundialar arasında bölünmesi —köleleri, emeklerinin sonuçları hiçbir şekide ilgilendirmediğine göre—, bu sulama tesislerini tehlikeye sokabilecek, tarımın gerilemesine yolaçabilecekti. Bunun için devlet, kır topluluklarını muhafaza etmeyi daha yararlı buldu. Ama bu, üyelerinin sömürüyü bilmedikleri o eski zamanın topluluğu değildi artık. Yeni koşullarda, köleci devletin sömürü konusu oluyordu. Eskiden olduğu gibi topluluğun üyeleri, büyük bir emeğe ve çok sayıda el emeğine gereksinme gösteren barajlara, setlere, kanallara bakıyorlardı. Eskiden olduğu gibi gene tohum ekiyorlar, hasat yapıyorlardı, ama ürünün büyük bir bölümü krala, rahiplere veriliyor ya da koruma birliklerinin bakımına ve muhafazasına ayrılıyordu. Krallığın gözcüleri, sürekli olarak bu sulama sisteminin iyi durumda tutulmasını ve topluluğun üyelerinin harçları, vergileri düzenli ödemelerini denetliyorlar, böylece doğrudan doğruya üreticileri, ürettikleri servetlerin en iyi payından yoksun bırakıyorlardı.

Durum, antikçağın öteki despotik ülkelerindekine —Mısır, Çin, Hindistan, İran, Amerika'daki İnkalar İmparatorluğu vb.— pek benzemekteydi.

Ama her ne kadar köleci devlet, kır topluluklarının sürdürülmesinde yarar gördüyse de, giderek onun yapısını çökertiyordu. Hükümdar, topluluğun topraklarının zararına sistemli bir biçimde genişlettiği büyük arazileri (*domaines*) elinde bulunduruyordu. Devletin en yüksek temsilcisi hükümdarın elinde toplanmış olan topraklar, savaşlar sayesinde genişlemişti. Kendi toplumsal temelini güçlendirmek için, hükümdar, çevresindeki bazı köle sahiplerine, devlet görevlilerine, askerlere ve tapınaklara büyük yurtluklar dağıtıyordu. Bu yurtlukları kendi topraklarından veriyor ya da topluluklardan zorla alıyordu. Üstelik topluluk, bazı üyelerinin zenginleşmesi, ötekilerin yoksullaşması sonucu, sürekli olarak dağılıyordu.

Özgür halk, devlete gerek ayni olarak (tarım ürünleri ve

hayvan), gerek nakit olarak büyük miktarda vergi ödüyordu. Vergiler sayesinde sayıları artırılan ve yasaların özel koruyuculuğuna alınan pek çok saray vardı. Hükümdar ve tapınaklar, "tutsaklar evi" denilen özel evlerde yaşayan pek çok köleye sahiptiler.

4. ASYA VE AFRİKA'NIN ANTİKÇAĞ İMPARATORLUKLARINDA ÜRETİCİ GÜÇLERİN GELİŞMESİ

En eski Asya ve Afrika imparatorluklarında üretici güçler gelişmeye devam ediyordu. Bu arada, Babil tarımında da, tunçtan ve sonra demirden yapılma avadanlıklar yaygın olarak kullanılıyordu. Zanaatçıların aletleri de iyileşmişti. Hammurabi Yasaları, çok çeşitli meslek erbabından: tuğlacılardan, dokumacılardan, demircilerden, dülgerlerden, gemi ve ev yapımcılarından vb. sözediyor.

Zanaatçılık, Mısır'da da çok ilerlemişti. Dokumacılık çok yaygındı. Eski yatay dokuma tezgahı yerine, dikey dokuma tezgahı kullanılmaya başlanmıştı. Bakır işleyen demirciler körük yerine tulumdan yararlanıyorlardı. Saban yetkinleştiriliyor. Camcılık kendi başına bir zanaat kolu oluyor. Tuğlalar pişiriliyor.

Zanaatçılık, genel kural olarak, özgür yurttaşlar tarafından yapılıyor, ama özellikle inşaatçılıkta en güç ve kaba işler kölelere yaptırılıyor. İlk mekanizmaların ilkin inşaat işlerinde ortaya çıktığı görülüyor. Eski Mısır'da, piramitlerin yapılması için koca taş blokları kaldırmak amacıyla kurulmuş özel düzenekler vardı. Asya ve Afrika devletlerinde yapılmış olan su depoları, barajlar ve yatak değiştiren kanallarla yapılan sulama sistemleri, kölelik çağındaki teknik ilerlemelere tanıklık ediyor. Nil nehri üzerindeki Assuan tesisleri, en heybetli yapıtlardan birini oluşturur.

Deniz ticaretinin gelişmesi gemi yapımının yetkinleşmesine yolaçtı.

Silahlar da gelişiyordu. Askerî harekatlar sırasında, savaş arabaları, koçbaşları kullanılıyordu. Savaş gemileri, mancınıklarla donatılmıştı.

Meta-Para İlişkilerinin Gelişmesi

Daha ilkel topluluk döneminde, değişimin ilerlemesi sonucu, metaların genel eşdeğeri ortaya çıkmıştı. Önceleri, genel eşdeğer rolünü hayvan, kürk, deri, fildişi vb. gibi en önemli ürünler oynuyordu. Köleci toplumda, genel eşdeğer rolü, madenlere, önce demir ve bakıra sonra altına ve özellikle gümüşe geçiyor. Para, genel eşdeğer ve dolaşım aracı olarak ortaya çıktı. Başlangıçta para, madenler gibi külçe halinde sonra da özel olarak basılmış para biçiminde kullanıldı.

Ticaretin gelişmesi, üretime katılmayan, yalnız değerinin bir parçasını kendilerine malettikleri metaların değişimi ile uğraşan tüccarların doğuşunun nedeni oluyor. Tüccarlar ülke ülke dolaşıyorlar, bazan çok uzaklara gidiyorlardı.

Böylece üçüncü toplumsal işbölümü gerçekleşti.

Batı Asya'nın köleci devletlerinde, Yunanistan'da ve Çin'de, para, sikke biçiminde İÖ 7-6. yüzyıllarda ortaya çıktı. Çin'de, para sikkeleri, kare bıçak, kılıç ya da kürek biçimindeydi; bazan da yuvarlak ve ortaları kare biçiminde delinmiş oluyordu.

Üretim ticari bir nitelik kazanıyor, yani doğrudan tüketimden çok değişime yönelmiş bulunuyor.

Kentlerin Doğuşu

Zanaatçılığın ve ticaretin gelişmesi ile zanaatçıların toplandıkları ve alışverişin yapıldığı yerlerde, kentler beliriyordu. Bu kentler, zanaat ürünlerinin üretim merkezi ve ticari çekirdekleri haline geldiler. Birçok durumda, kentler, eski konaklama yerlerindeki berkitilmiş yerler yanında kültür merkezlerinde, kalelerin, su kaynaklarının (şifalı su kaynakları da dahil) yakınlarında, büyük yolların kavşaklarında büyüyordu. Bu arada İÖ 2. binyıllarında, Mekke kenti, dondurucu özellikleri olan bir su kaynağının yakınında doğdu; hacılar (ziyaretçiler) kutsal Kara Taşı ululamak için durmadan oraya akıyorlardı. İÖ 1. binyılın sonlarına doğru,

coğrafi ortamın elverişliliği ve bol su kaynakları sayesinde, Suriye çölünün vahalarından birinde, büyük Palmir site-devleti doğdu.

Ticari İlişkilerin Artması

Ticari ilişkiler, her şeyden önce, deniz kıyılarında ya da nehirlerin kenarlarında yerleşmiş olan ülkeler arasında kuruldu. İÖ 3. binyıla doğru Akdenizin doğu kıyılarının kuzey bölümünde yerleşmiş olan Fenike köleci site-devletleri, hemen hemen yalnız ticaretle uğraşıyorlardı. Fenikelilerin, Küçük Asya, Kıbrıs, Girit, Yunanistan ve aynı zamanda Batı Akdeniz ile ticari ilişkileri vardı. Küçük Asya'dan gümüş ve kurşun, daha sonra demir, Kıbrıs'tan bakır vb. ithal ediyorlardı.

Eski dünya, Asya ve Afrika'nın en uzak ülkelerini birbirine bağlayan ticaret yolları ile kaplanmıştı.

"Baharat Yolu", Kızıldenizi, kuzeye doğru, uzunluğuna geçiyordu; bu Güney Arabistan'dan ve Akdenizin doğu kıyılarındaki kentlerden gelen bir kervan yoluydu; bu yoldan Hindistan ve Afrika'dan sağlanan buhur, mürrisafi denilen zamk, baharat, altın ve daha sonra, köle ticareti yapılıyordu.

Başka bir kervan yolu, Güney Arabistan'ı Mezopotamya'ya bağlıyordu. Tüccarlar, Doğu Afrika'nın ticaret eşyasını, Arabistan'ı Afrika'dan ayıran Babülmendep Boğazından geçirerek, kuzeye gönderiyorlardı.

Eski bir kervan yolu, Çin'i, Orta Asya üzerinden İran'a ve Akdeniz ülkelerine bağlıyordu. Çeşitli Çin metaları —madenler, maroken eşya, en çok da ipek— "Büyük İpek Yolu" denilen bu yolla gönderiliyordu.

Kuşanlar Krallığı çağında Orta Asya da bir ticaret merkezi idi. Bu ülkenin tüccarları Çin'den özellikle cam eşya ve mücevherat taşıyorlardı. Orta Asya, Hindistan'la, batıda, Akdenizin doğu kıyılarındaki ülkelerde, Doğu Avrupa ve Roma İmparatorluğu ile ticari ilişkilerde bulunuyordu.

Meta-para ilişkilerinin ilerlemesi, servet eşitsizliğini hızlandırıyordu. Yaşamlarını sürdürebilmek için yoksullar,

zenginlerden ödünç olarak iş aletleri, para vb. almak zorundaydılar. Çok kez borçlu, alacaklının kölesi haline geliyordu. Böylece köleler ordusu büyüyordu. Borç verenler gittikçe zenginleşerek, mesleği para biriktirmek ve bu parayı tefeci faizleriyle ödünç vermek olan tefeci haline geliyorlardı.

5. SINIF SAVAŞIMI VE ROLÜ

Sınıflı toplumun ortaya çıkışı ile insanlık tarihi, bazı sınıfların yükselişi, ötekilerinin yokoluşu tarihi haline, acımasız bir sınıf savaşımının tarihi haline geldi.

Köleci toplumun bütün tarihi, sınıflar arası kavgalarla, her şeyden önce kölelerle efendileri arasındaki çatışmalarla doludur. Sınıf savaşımı, sınıfların ekonomik durumlarının ve çıkar çelişkilerinin kutuplaşmasının sonucudur. Sınıfların çıkarlarına gelince bunlar, belirli bir sınıfın, belirli bir toplumsal üretim sistemindeki durumu ile belirlenir. Efendilerinin mülkü olan, kendileri mülkten yoksun bulunan, görülmemiş bir sömürüye boyun eğen kölelerin, kendilerini bu duruma sürükleyen üretim tarzını ve siyasal rejimi ortadan kaldırmakta çıkarları vardı; oysa efendiler, tersine, bu üretim tarzını ve siyasal rejimi koruyorlardı.

Böylece, her ne kadar devrimci anlayışları sınırlı idiyse de köleler, devrimci bir sınıf oluşturuyorlardı.

Silahlı isyanlar, antikçağın, Asya ve Afrika imparatorluklarındaki kölelerin sınıf savaşımlarının en göze görünür biçimiydi. Bunun gibi, Mısır'da orta imparatorluğun sonuna doğru, büyük bir halk ayaklanması, kölelerden başka pek çok zanaatçı ve mülksüz yoksul köylünün de katıldığı bir ayaklanma patlak verdi.

Eski Çin'de binlerce isyan çıktı. En önemli başkaldırı, İÖ 18. yüzyılda oldu. İsyana katılanlar, birbirlerini tanımak için kaşlarını kırmızıya boyuyorlardı; onun için ayaklanmaya, "kırmızı kaşlar" adı verilmişti. İsyancılar arasında köleler, ilkel topluluk üyeleri, zanaatçılar, balıkçılar ve küçük esnaf vardı. Düzenli birliklere karşı bir zafer kazandıktan sonra, isyancılar başkente yürüdüler ve başkenti elegeçirdiler. Yö-

netici sınıf, ancak tüm güçlerini seferber ederek ayaklanmayı bastırabildi.

Eğer başkaldırmalar başarısızlıkla sonuçlanıyorsa, bu, isyana katılanların örgütten ve gerekli disiplinden yoksun bulunmalarından ileri geliyordu; onların güçleri dağınıktı ve egemen sınıfın iyi silahlanmış güçlerine karşı duramazdı. Bu çağda, insanın insan tarafından sömürüsünün ortadan kaldırılmasının gerçek koşulu yoktu ve olamazdı.

Ama yenilgilere karşın, ilkel topluluklardan kalma varlıklarını hâlâ sürdürmekte olan üyelerin, zanaatçıların ve kölelerin ayaklanmaları, büyük bir rol oynuyordu; çünkü bu ayaklanmalar, sömürünün kaba biçimlerine indirilen darbelerdi.

Bu ayaklanmalar, halkın özgürlük savaşımının ilk deneyimleri oldular; bu savaşımın temellerini atıyorlar ve onun geleneklerini güçlendiriyorlardı. Geçici başarılar bile, doğrudan doğruya üreticilerin durumunda, azçok bir iyileşme ile sonuçlanıyordu, bu da, en sonunda, üretici güçlerin açılıp gelişmesine yardım ediyordu.

6. ESKİ KÖLECİ TOPLUMLARDA İDEOLOJİ VE KÜLTÜR

Dinin Rolü

En eski antikçağ köleci devletlerin ideolojilerinin ayırdedici özelliği, dinsel niteliklerdir. Bu, Babil, Mısır, Hindistan, Urartu, İran ve Eski Amerika devletleri için, aynı ölçüde doğrudur. Dinlerin biçimleri, ayinleri, efsanelerin konusu değişik olmakla birlikte, dinsel öğretilerin temeli aynı kalıyordu; çalışanlar söz dinlemeli, boyun eğmeliydiler, yoksa bu dünyada ya da öbür dünyada tanrılar kendilerini cezalandırırdı. Binlerce dinsel öğreti, daha o zamandan, otoritelere boyun eğmemiş olanların tanrısal cezası olan cehennem kavramını; yeryüzündeki acıların, üzüntü ve güçlüklerin ödülü olarak cennet kavramını özünde taşıyordu. Rahipler, kendilerini, halk yığınlarını çeşitli araçlarla, zenginlerin iktidarının tanrıdan geldiğine inandırmaya adıyorlardı. Des-

potik devletlerde, krallık yetkisinin ve kralın kendisinin tanrısallaştırılması, bu rahiplerin çabalarının en belirgin sonucu oldu. Ölümlü dünyamızda bir tek efendinin kutsallaştırılması, dinsel betimlemelerde, tanrılar arasında da bir kral imgesini yaratmalıydı. Çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa bu aşamalı geçişi, eski köleci devletlerin çoğunda değişen bir ölçüde ve çeşitli biçimlerde gözleyebiliriz.

Emekçiler, doğa karşısında ve sömürücüler karşısında güçsüzdüler. Bu, halk yığınlarının bilincinde, egemen sınıf ideolojisinin yerleşmesi için uygun bir ortam yaratıyordu. Bununla birlikte, daha o zaman bile, bu idealist dünya anlayışı, artık çok güçlü değildi.

Materyalizmin ve Diyalektiğin Öğelerinin Gelişmesi

Dinsel anlayışları, başlıca iki etken baltalıyordu. Birincisi pozitif bilgilerin birikmesidir. Üretici güçlerin ilerlemesi, doğa yasalarının birbiri ardından keşfedilmesine olanak sağlıyordu. Fırat ve Dicle havzalarında oturanlar, o zamana değin su baskınlarını, bilinmeyen doğaüstü güçlerin ani öfkelerinin bir ifadesi olarak düşünürken giderek su baskınlarının nedenlerini anladılar ve nehirlerin devirli kabarmalarını ve taşmalarını önceden bilebildiler.

Safça (*naive*) materyalist görüşler, giderek insanların bilincinde kendilerine bir yol açıyordu ve hatta çok kez ilk materyalist öğretileri doğuruyordu. Örneğin İÖ 2. binyılın ikinci yarısında evrenin yapısı konusundaki dinsel anlayışları yalanlayan materyalist görüşlerin oluştuğu görülüyor. Antikçağ materyalist filozofları, evrenin "öğelerden" kurulmuş olduğunu öne sürüyorlardı. Her şey —diyorlardı—, hareket halindedir ve iki kozmik gücün, yani Aydınlık ile Karanlığın arasındaki karşılıklı etki sonucunda durmadan değişir. Böylece yalnız materyalizmin değil, diyalektiğin de ilk filizleri beliriyordu.

Egemen ideolojinin (efendiler sınıfının ideolojisinin) geniş halk yığınları üzerindeki etkisini azaltan ikinci önemli etken, emekçilerin çetin yaşantısıdır. Sefaletten kurtuluş

yolu olmadığı için, haklardan yoksun oldukları için , yalnız köleci devlete karşı değil, rahiplere karşı da ayaklanıyorlardı.

Bilim ve Sanatlar

Salt ekonomik gereksinmeler, Asya ve Afrika'nın antik köleci devletlerinde soyut düşüncenin ilkel biçimlerine dayanan bilimsel bilgilerin ana çizgilerini yaratıyor. Hesaplar yapma ve tarlaları ölçme zorunluluğu matematiği (aritmetik ve geometriyi) ve gökbilimi (takvimler sistemini) doğurdu. Daha sonra, kimya ve fiziğin öğeleri de gelişiyor. Babil'de, örneğin matematik gelişmişti ve bir bakıma Yunanlılarda ve Romalılarda daha sonra ulaşacağı düzeyden ileriydi. Burada, bütün sayıları minimum işaretlerle ifade etmeye olanak sağlayan bir sayılama sözkonusudur.

Yavaş yavaş, Asya ve Afrika halkları yazı yazmayı öğreniyorlar. Başlangıçta "tasvirî şekillerle yazı"yı ya da "piktografi"yi kullandılar. Konuşulan dilden bağımsız olan ve figürlerle ifade edilen sahnelerin birleşmesi, eşyanın ve hareketin anlaşılması olanağını sağlıyordu. Piktografi (biçimleri çizerek yazma), yavaş yavaş bir simgesel ideografi (fikirleri çizerek yazma) yazısı haline, desen de simge haline geliyor. Gelişen köleci devlet, yasaları ve yargıları kesinlikle ifade etmek, zenginliklerin sayımını yapmak ve karakterlerini özel olarak belirtmek, satılan, satın alınan ya da depo edilen metaların nitelik ve niceliklerini kaydetmek vb. gereğini duydu. Örneğin eski Mısırlılar, ideografik yazı ile sessizlerle yazının (yani yalnız sessiz harfleri temsil eden işaretlerle yazının) karışımı olan hiyeroglifi icat ettiler.

Alfabetik yazı, ilkin, Fenikeliler tarafından icat edildi ve kullanıldı. Bugünkü alfabelerimizin çoğunun ilk örneği olan Yunan ve Elam alfabelerinin temelinde Fenikelilerin alfabesi vardır.

Mezopotomya halklarının ideografi ve çivi yazısı, edebiyatın açılıp gelişmesine yardımcı oldu.

Tarihçiler, Babil'in Gılgameş Destanına karşı büyük bir

ilgi duyarlar. Yiğitlik dolu kahraman Gılgameş, doğaüstü, hatta tanrısal güçlere karşı savaşım verdi, insanın ölümsüzlük hakkı uğruna savaştı.

Eski Asya ve Afrika halkları dikkat çekici sanat yapıtları, zengin bir şekilde süslenmiş seramikler, kemikten, taştan, ağaçtan ve başka maddelerden heykeller, tapınak duvarları üzerinde ve mezarların içinde gözalıcı freskler yarattılar.

Londra'daki Britanya Müzesi, Paris'te Louvre, Batı Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın birçok müzeleri, Asya ve Afrika kültürlerinin sömürgeciler tarafından çalınmış ya da çok ucuz fiyatlarla satın alınmış değerli yapıtlarını saklamaktadırlar.

Mezopotamya, Mısır, Harzem, Urartu, Hindistan ve Çin gibi antik devletlerin mimarlığı, bize, zengin bir miras bıraktı: çeşitli yapıtlar, oranlara uymanın klasik örnekleridirler.

Antikçağ Asya ve Afrika halklarının, üretim, bilim, edebiyat, sanat alanında gerçekleştirdikleri şeyler, özellikle Akdeniz ülkeleri ve hele günümüzün Avrupa devletlerini doğuran ülkelerin kültürleri üzerinde büyük etki yaptı.

Her ne kadar bu evrim, oldukça yavaş olduysa da yeni bir toplumsal düzende Asya ve Afrika halkları, maddi ve manevi kültürün öncüleri oldular. Öte yandan Asya ve Afrika halklarının deneyimi, Yunanistan'ın ve Roma'nın köleci toplumlarında üretici güçlerin hızla gelişmesine katkıda bulundu.

Ekonomik ve Toplumsal Biçimlenme

Üretim ilişkilerinin niteliği, toplumun ekonomik düzenini belirler. Bu düzen esastır, üzerinde çeşitli toplumsal ilişkilerin, fikirlerin, kurumların belirip yükseldiği temeldir, çünkü üretim tarzı, sonunda toplum yaşamının bütün yönlerini belirler. Temel, ilkönce toplumun sınıf bileşimine bağlı olan hukuksal ve siyasal kurumları, yani devlet örgütlenmesini, dinsel örgütlenmeleri, siyasal gruplaşmaları vb., kısaca, toplumun siyasal üstyapısını belirler. Sonra, dolaylı

olarak, o belirli topluma özgü olan, toplumun ideolojik üst yapısını oluşturan her şeyi, siyasal, felsefi, dinsel, yazınsal vb. çeşitli fikirleri belirler.

Temelin yerini başka bir temelin alması temeldeki değişiklikler, kendilerine uygun olan üst yapıda, siyasal kurumlarda ve ideolojide kendilerini gösterirler. Ama her ne kadar temele bağlı ise de, üstyapının kendisi de, üretici güçler üzerinde bir etki oluşturur, onların yerini başka üretici güçlerin almasını hızlandırabilir ya da yavaşlatabilir.

Demek ki, toplumun tümü, belirli bir birlik, bir üretim tarzı ve buna özgü bir üstyapı ile tarihsel bir kuruluştur, ekonomik ve toplumsal bir biçimlenmedir.

Köleci toplumun temeli, feodal ya da kapitalist toplumda olduğu gibi uzlaşmaz karşıttır; üretim araçlarının özel mülkiyet üzerine ve egemen sınıfın, maddi değerleri üretenleri doğrudan doğruya sömürmesi temeli üzerine kurulmuştur. Böylece kölelik, ekonomik ve toplumsal biçimlenme bütünü içinde, sömürüye dayanan uzlaşmaz karşıt bir biçimlenmedir.

7. ASYA VE AFRİKA'NIN ÇEŞİTLİ DEVLETLERİNDE KÖLELİK İLİŞKİLERİNDE GELİŞMENİN ÖZELLİKLERİ

Eski Mısır

İÖ 4. binyılın sonlarına doğru, Mısır despotluğunun kuruluşu, insanlığın eski tarihinde, en önemli evrelerden birini gösterir. Bu, eski imparatorluk denen dönem (İÖ 3.000-2.400) oldu. Büyük bir orduya sahip olan Mısırlılar, Sina Yarımadasını ve Nubya'nın kuzey bölgelerini elegeçirmek için, sistemli olarak savaşlara girişiyorlardı.

Yönetimin tek merkezde toplanması, ülkede tarımın temelini oluşturan sulama sisteminin yetkinleşmesi ve geniş-lemesi olanağını sağladı. Öteki uğraşlar arasında, balıkçılık ve avcılığa çok büyük bir rol düşüyordu. Hayvan yetiştirme ise geniş otlakların bulunduğu Nil deltasında özellikle verimliydi.

Mısır'da ilk ekonomik ve toplumsal birimler, köle sahipleri tarafından acımasız bir biçimde sömürülen kır topluluklarıydı. Daha sonra tapınaklara ait olan tarım işletmeleri hızla yayıldılar. Tıpkı Mezopotamya'da olduğu gibi, kır topluluğu kesin olarak sınıflara bölünerek ve köle sahiplerinin, rahiplerin ve tefecilerin, bu topluluğun topraklarına elkoymaları sonunda dağılıp parçalanmaya başladı. Yoksullaşmış özgür köylülerin durumu, kölelerin durumundan hiç de farklı değildi.

Hükümdarlığın ve tapınakların yurtluklarında olduğu kadar, köle sahiplerine ve yüksek görevlilere ait olan büyük mülklerde de, başlıca el emeğini köleler sağlıyordu. Köle sayısı durmadan artıyordu. Firavunlar, efendiler sınıfının yararına yeni köleler, hayvanlar ve başka zenginlikler elde etmek için, sayısız savaşları sürdürüyorlardı.

Mısır Krallığı, köle sahipleri iktidarının sağlamlaştırılmasını başlıca görev sayıyordu. Aşırı merkeziyetçi bir yönetim sistemi kurulmuştu. Büyük zenginlikler, krallık hazinesine akıyordu. Savaş ganimetlerinin yanında devlet gelirinin başlıca kaynağı, kalabalık bir görevliler kitlesinin halktan topladığı vergilerdi. Mahkemeler de köle sahiplerinin çıkarlarına hizmet ediyordu. Eyaletlerde adet olduğu üzere, krallığın yargıçlık görevini de, valiler üzerine alıyordu. Yüksek yargıç, ülkenin yönetiminde firavunun başlıca yardımcısı idi. Firavunun kendisine gelince, o, ulu, "tanrısal" yargılama yetkisinin temsilcisi olarak görülüyordu. Firavunların, onlarla birlikte bütün efendiler sınıfının şanına, halkın ve kölelerin çabasıyla kocaman piramitler dikiliyordu.

Devlet yapısı, daha sonra, orta ve yeni imparatorluklar zamanında da hemen hemen olduğu gibi kaldı.

Eski Hindistan

İndüs vadisinde yapılan arkeolojik kazılar kanıtlıyor ki, İÖ 3. ve 2. binyıllarda, Hindistan halkları, yüksek bir uygarlık düzeyine ulaşmışlardır.

1. binyılın başlangıcından başlayarak birçok Hint kabile

federasyonu, ilk köleci devletleri kurdular. Toplumsal farklılaşma belirginleştikçe, askerî şef —raca—, giderek kabileye egemen oluyor ve topluluğun yönetim örgütlerini buyruğu altına alıyor. Kabile aristokrasisi, onun çevresinde gruplaşıyor. Daha sonra yönetim örgütleri, devlet aygıtının halkalarını oluştururken, racanın görevleri, babadan oğula geçmeye başlıyor. Aynı zamanda, brahmanların durumu da sağlamlaşıyor. Kısa bir süre önce, basit birer dinsel elçi olanlar, rahipliği uğraş haline getiriyorlar.

Ama Hindistan'ın despotik devleti, daha sonra ortaya çıktı; Moryalar hanedanının kralları olan Çandragupta ve Azoka tarafından temelleri atıldı. Moryalar İmparatorluğu, İÖ 4. yüzyılda, kesin olarak kuruldu.

Kölelik, Hindistan'da oldukça yaygındı, ama bazı özellikleri vardı. Başka yerlerde olduğu gibi burada da, köleler, savaş tutsakları ve borcunu ödemeyen borçlulardan oluşuyordu. Özgür yurttaşlar da eşit değillerdi, iki değil, dört gruba bölünüyorlardı; bu gruptan "varna"lar, "cati"lerin (daha sonra ortaya çıkan kastların) ilk örnekleri oldular. Kölelerşenler, her zaman alt-varnaların temsilcileriydiler. Oysa onların efendileri üst-varnalara ait bulunuyordu. Köleler aynı zamanda devlete ve topluluğa da ait olabiliyorlardı. Köle "dvipada" (iki-ayaklı mülk), evcil hayvan ise "çatuşpada" (dört-ayaklı mülk) idi.

Köleler, ileri gelenlerin ve kralların hesabına, ayrıca kamu yapılarının yapımında çalışıyorlardı. Bununla birlikte, eski Hindistan'da, büyük toprak mülkiyeti yaygın değildi. Kölelerin emeğinden daha çok ev ekonomisinde yararlanılıyordu. Demek ki, köleler, çoğunlukla efendilerinin hemşerileri olduklarından, kölelik, hafif ataerkil izler taşımaktaydı. Köleler arasında kadınlar ağır basıyordu. Onların çocukları da, aynı şekilde, efendinin mülkü sayılıyordu.

Kölelik ilişkilerinin zayıf gelişmesi, özgür nüfusun ekonomik ve toplumsal örgütlenme biçimi olan Hint kır topluluğunun özel dengesi ile açıklanıyordu. Sulama sistemini sürdürmek ve geniş cangıl alanları değerlendirme gereksinme-

si, çabaların birleştirilmesini zorunlu kılıyordu. Topluluk üyeleri, aynı anda tarıma ve zanaatçılığa atılıyorlardı. Böylelikle topluluk, yalnız başına kalmaya mahkum oluyordu, ülke içindeki ekonomik ilişkilerin gelişmesi de gecikmiş bulunuyordu.

Toprak, en yetkili kurum olan devlete ait bulunuyordu. Bu mülkiyet biçimi, ileri gelenlerin yalnızca köleleri sınırsız olarak sömürmelerine değil, vergiler aracılığıyla özgür yurttaşları soymalarına da izin veriyordu. Geniş ve karmaşık bir devlet aygıtı, ileri gelenlerin çıkarlarını savunuyordu.

Asya ve Afrika'nın öteki devletlerinde olduğu gibi, Hint despotizminin ayırdedici özelliği, krallık iktidarının tanrılaştırılmasıdır. Kral, tanrının yeryüzündeki temsilcisi idi. Rahipler topluluğu, bu inanışı sürdürmekle yükümlüydüler. Hindistan'da, bu dönemde, eski köleci toplumun dini olan brahmanlık, yerini, yavaş yavaş yeni bir dinsel akım olan budizme bıraktı.

Budizm de, sınıflı toplumlardaki bütün öteki dinler gibi, ezilenleri manevi bakımdan silahsızlandırmak ve egemen olan sömürücüler sınıfının durumunu sağlamlaştırmakla yükümlüydü.

Eski Çin

Çin'de Şang (Yin) denilen ilk köleci devlet, İÖ 18. yüzyılda kuruldu. Kölelik düzeni, ancak çok sonra, İÖ 5. ve 3. yüzyıllar arasında açılıp gelişti. 3. yüzyılın sonunda koskoca bir imparatorluk, eski Çin İmparatorluğu kuruldu.

Bu dönemde, köle emeğinin rolü önem kazandı. Köleler, özel kişilere olduğu kadar devlete de aittir. Komşu kabilelerle yapılan bitmez tükenmez savaşlar, ayrıca iç savaşlar (imparatorluğun kuruluşundan önce) bol sayıda köle sağlıyordu. İşlenen suç ve cinayetlerin cezalandırılışı da, önemli bir köle kaynağıydı. Bu, egemen sınıf için çok etkili bir toplumsal baskı aracıydı. Yasalara ve eski geleneklere küçük bir karşı koyma, ağır suç olarak nitelendiriliyordu. Klan aristokrasisinden gelme büyük köle sahipleri, ilkel topluluk kalıntıları-

nın sürdürülmesinde yarar görüyorlardı. Köle haline gelen mahkumlar devlete ait oluyordu.

Köle alışverişi, özellikle köken bakımından Çinli olmayan kölelerin alım-satımı, büyük ölçülere ulaşmıştı. Köle emeği, her yerde kullanılıyordu. Büyük çapta köleci özel işletmeler ortaya çıkıyordu. Sahip olunan kölelerin sayısı, büyük mülk sahiplerinin zenginlik ve kudretinin ölçütü haline geldi.

Urartu, Harzem, Kuşanlar Krallığı

İÖ 2. binyılın sonları ile 1. binyılın başlarında Transkafkasya'da ve Ermenistan yaylası üzerinde pek önemli olmayan birçok köleci devlet ortaya çıktı. Bunlar arasında, İÖ 9. ve 8. yüzyıllarda büyük bir gelişme göstermiş olan Urartu devletini belirtelim. Asurlu fatihlere karşı savaşımda Urartu, antikçağın en eski, en önemli devletlerinden biri oldu. Urartu devleti, bugünkü Transkafkasya Sovyet Cumhuriyeti topraklarının bir bölümünü içine alıyordu.

İlkel topluluk düzeninin önemli kalıntıları ile kölelik ilişkileri, Urartu'yu niteliyordu. Köleler, özel kişilere ve topluluğa ait bulunuyordu. Köle emeği, sulamaya dayanan tarımda geniş olarak kullanılıyordu.

Orta Asya'da, özellikle bugünkü Sovyet cumhuriyetleri toprakları üzerinde, gene İÖ 1. binyılın başlarında, köleci devletler (özellikle Harzem) kuruldu. Bunlar İÖ 1. yüzyılın başlangıcında, daha sonra egemenliğini Kuzey Hindistan'a ve Sin-Kiang'a kadar genişleten güçlü Kuşanlar Krallığını oluşturdular. Kuşanlar Krallığı, toplumsal ilişkilerin birbirinden farklı olduğu bölgelerden oluşuyordu, ama yavaş yavaş gelişmiş köleci bölgeler egemen duruma geçtiler. Ensonu, köleci düzen, krallığın bütün toprakları üzerinde yerleşti.

Minalılar Krallığı

Eski Arabistan'da, Minalılar Krallığı Yemen'i, Batı Hadramut'u ve Kızıldeniz kıyılarını içine alıyordu.

Burada, klan ve kabile düzeninin güçlü kalıntılarına karşın, kölelik ilişkileri gelişiyordu. Köleler, en çok Afrikalı idiler: Habeş, Nubyalı vb.. Devlet önemli bir gelişme düzeyine ulaştı; büyük sulama kanalları, bentler, saraylar ve başka yapılar yaptılar.

İÖ 7. ve 6. yüzyıllarda, köleci başka bir Arap devleti olan Saba Krallığı, Mina Krallığım yuttu. Saba Krallığı da, çok gelişmiş bir tarıma sahipti. Saba Krallığının başkenti Maryaba kentinin yakınlarında eski dünyanın ünlü bir bendi bulunuyordu. Bent, yüzyıllar boyunca, Güney Arabistan sulama ağının merkezî yapıtı oldu.

Bazı eski devletlerin tarihinden çıkarılan bilgiler toplumsal evrim yasalarının evrensel ve dokunulmaz olduklarına tanıklık etmektedir. Her yanda üretici güçlerin gelişmesi, ilkel topluluğun parçalanmasına, köleliğin ortaya çıkmasına ve genel olarak despotik olan köleci devletlerin kuruluşuna neden olmaktadır.

Devletlerarası İlişkilerin Kurulması

Çeşitli köleci devletler arasındaki çıkar çatışması, kendi öz ülkesinin köle sahipleri hesabına başka halkların içişlerine karışılması, müdahaleye uğrayan devletleri karşı-önlemler almaya zorladı. Bunun üzerine, en tehlikeli düşman devleti ezmek için, müttefikler aranmaya başlanıyordu. Devletin çıkarlarının tanınmasını güven altına alan ya da çıkarlarına zarar getiren ve sonuç olarak da devletler arasında egemenlik ve bağımlılık ilişkileri yaratan devletlerarası anlaşmalar ortaya çıkıyordu.

Bununla birlikte, o çağda, diplomatik ilişkiler henüz çok az gelişmişti. Genel olarak devletlerarası ilişkiler, devlet başkanları arasındaki yazışmaların ötesine geçmiyordu. Kural olarak, sürekli diplomatik temsilciler yoktu. Elçiler gönderilmesi henüz düzene girmemişti.

İKİNCİ BÖLÜM

AMERİKA'NIN KÖLECİ DEVLETLERİ

BURJUVA bilginler, özellikle Amerikalı bilginler, Güney ve Kuzey Amerika halklarının özel bir evrim yolu izlemiş olmaları gerektiğini ileri sürerler. Bununla, toplumsal evrim yasalarının evrensel niteliğini, hatta bu yasaların varlığını çürütmeye çalışırlar. Gerçekte, bu iki Amerika kıtası, ilkel topluluğun parçalanışında ve sınıflı toplumun oluşumunda, bir gecikme ile ötekilerden ayrılırlar; bunun, Amerika yerlilerinin fizik ve manevi bakımdan sözde aşağı olmalarıyla hiçbir ilgisi yoktur. Amerika'da insanların yaşamaya başlayışı çok daha sonra olduğundan, yerleşik yaşama geçilmesinden ve üretici güçlerin geliştirilmesinden önce, koskoca iki kıtanın değerlendirilmesi, binlerce yılı gerektirdi. Öte yandan hayvanlar aleminin özel niteliği dolayısıyla, tarım ile hayvancılık arasındaki işbölümü, Amerika'da son derece zayıf oldu, bazan hiç olmadı.

Amerikan toplumunun ağır gelişmesi öyle oldu ki, İspanyollar, Yeni Dünyada (Avrupalılar Amerika'yı böyle adlandırmışlardı), ilkel düzeni, kabile federasyonlarını ve köleci despotizmi buldular, oysa öte yandan, kapitalizmin kanlı şafağı Avrupa'nın üzerine doğmak üzereydi.

İlk federasyonlar arasında, bugünkü Şili toprakları üzerinde, dört Arokan (*mapuches*) kabilesinin birliğini belirtelim. Kopolikan ve Lotaro adlı şeflerinin yönetiminde güçlenmiş olan bu kabileler birliği, istilacıları şiddetli bozgunlara uğrattılar. İspanyollar, Arokanların direnişini kırmayı başaramadılar.

Maya Toplumu

Maya kabileleri, İS 1. yüzyılın hemen başlarında, Yükatan Yarımadası ve çevresindeki bölgelerde yüksek bir uygarlık yaratmışlardı. Bu, bir site-devletler kümelenmesi oldu.

Her Maya devleti, bir kent ile ona bitişik bölgelerden oluşuyordu. Devlet başkanı, bütün iktidarı: yasama, yürütme, yargılama ve dinsel yetkiyi elinde toplamıştı. Rahipler ve askerî şefler, en yakın yardımcıları idiler. Kölelik, yaygın bir biçimde uygulanmaktaydı. Köleler, savaşlarla, köle ticaretiyle ve borç yüzünden köleleştirmeyle sağlanıyordu. Eski Çin'de de olduğu gibi, insanlar işledikleri her çeşit "suç"tan dolayı köleleşebiliyordu.

Tüccarlar, önemli bir tabaka oluşturuyorlardı. Yükatan'da maden cevherleri yoktu, bu da, Mayaların, kendi aralarında ve komşu halklarla yaptıkları değişime canlılık veriyordu. Kakao taneleri para yerine kullanılıyordu.

Bitki örtüsünün yakılması ile açılan tarlalar üzerinde yapılan gezici tarım, ekonomik yaşamın temelini oluşturuyordu. Mayalar, mısır, meyve ağaçları, baklagiller, pamuk, kakao vb. yetiştiriyorlardı. Çok usta tarımcılar, mısır gibi bir tahıldan çeşitli türler yaratmasını bildiler. Bu türlerden biri, en turfandası, "horoz ötüşü" diye adlandırıldı.

Maya zanaatçıları yetkin ustalardı: dokumacılar, kuyum-

cular, silah yapımcıları, taş yontucuları, kemik, ağaç ve taş üzerinde çalışan heykelciler, kuş tüyleri ile süsler yapanlar vb.. Madenlere sahip olmadıklarından Mayalar, avadanlıklar, iş aletleri, silahlar yapmak için obsidiyen (yanardağ camı) denilen, çok sert ve dayanıklı doğal bir cam kullanıyorlardı.

Dinsel ayinler çok karmaşık ve zengindi. Çok sayıdaki kudretli ve korkunç tanrılar durmadan yeni yeni insan kurbanlar istiyorlardı; bu da, basit çiftçiler ve köleleri korkutuyor ve onları bağımlılık altında tutuyordu. Bununla birlikte, bazı bulgular, sınıf savaşımının zaman zaman kızıştığına inanmamızı sağlıyordu.

Bilgilerin birikimi, tarımsal uygarlığın pratik gereksinmeleri, matematik, gökbilim, tarih gibi bilimlerin ana çizgilerini ortaya çıkardı. Mayalar, yirmi sayısına dayanan bir sayma sistemi yarattı ve sıfırı tanımlamak için özel bir işaret kullandılar. Maya takviminin bir yılı, dakikası dakikasına hesaplanmıştı ve bugünkü takvimimizden çok daha büyük bir kesinlikteydi. Maya halkı, hiyeroglif yazısını icat etti ve geniş ölçüde kullandı. Her jatön dönemi (Maya takviminde genel olarak 20 yıla eşit olan bir zaman dönemi), üzerine geçen dönemin önemli olaylarını anlatan yazıların kazıldığı, taştan bir duvar dikiliyordu. Maya kitapları, akordeon gibi katlanmış özel kağıttan ve uzun şeritlerden yapılmıştı. Bu kitapların binlercesi, İspanyol papazı Diego de Landa'nın emri üzerine yakılmıştır.

Mayalar önemli mimarlık, heykelcilik ve duvar ressamlığı anıtları bıraktılar.

Maya halkının dağılması, sürekli iç savaşlar, İspanyol istilacılarına, Yükatan'ı ve komşu bölgeleri elegeçirmek, özgün ve zengin bir uygarlığı yok etmek fırsatını verdi.

Aztekler Devleti

Birkaç yüzyıl boyunca Meksika yaylası üzerinde Yükatan'ın kuzeyinde Tenoşkalar ya da Aztek kabileleri tarafın-

dan kurulmuş başka bir köleci devlet yaşadı. Dağlık Texcoco gölünün güçlükle erişilebilir adaları üzerine çıkan, Tenoşkalar akraba kabilelere kendileriyle birleşmeyi zorla kabul ettirdiler; ki bu birleşme ilerdeki devletin çekirdeği oldu.

İspanyollar geldikleri zaman, bu birleşmenin bir köleci despotik devlete dönüşmesi tamamlanma yolunda idi. Kabile yönetimi hâlâ vardı, ama çok değişmiş bir biçimdeydi, görevleri de değişmişti, Meksika ovasına, nispeten geç yerleşmiş olan Aztekler, Meksika'nın öteki halkları olan Olmekler'in Toltekler'in, Mikstekler'in vb. zengin kültürlerini kendilerine malettiler. Ve hızla, çok ileri bir uygarlık olan kendi öz uygarlıklarını yaratabildiler.

Bütün iktidarı elinde tutan devlet başkanı, çok dallanmış yönetim aygıtına, orduya ve rahiplere dayanıyordu. Sürekli savaşlar sırasında, Aztekler, pek çok tutsak elegeçiriyorlardı. Bu tutsakların bir bölümü tanrılara kurban ediliyor, bir kısmı ise köle oluyordu. Köle alım-satımı yanında, borç yüzünden köleleşme de, başka bir kölelik kaynağı idi. Köleler, en yorucu işleri yapmak zorundaydılar, çok kez de bedensel cezalara, ölüm cezasına çarptırılıyorlardı.

Özgür yurttaşlar, Hindistan'daki varnalara ve Babil'in bütün yurttaşlık haklarına sahip olanlar ile "boyun eğen" yurttaşlar arasındaki bölünmeye benzeyen birçok gruplara ayrılıyorlardı. Kabilelerin özgür üyeleri, alt gruplardan birini oluşturuyorlardı. Bunların emeğiyle yaratılan ürünün çok önemli bir bölümüne, devlet tarafından, ordunun bakımı ve beslenmesi için elkonuyor ve bu, hükümdarın, aristokrasinin ve rahiplerin zenginlik kaynağını oluşturuyordu.

Tarım, uygarlığın temeli oldu. Meksika, özellikle Aztekler, dünyaya, kakao, kauçuk, domates, mısır gibi çok değerli bitkileri verdiler. Ekilebilir topraklardan yoksun olan Aztekler, göl üzerinde yapay adalar yaptılar ve bunlar üzerinde yüzen bahçeler, tarım işletmeleri (plantasyonlar) kurdular. Hayvancılık yaygın değildi.

Zanaatçılık çok gelişmişti. Kuyumcular, silah yapımcıları, madenciler, çömlekçiler, pek usta zanaatçılardı. Müzeler-

de, onların yaptıkları nesneler, bugün bile hayranlıkla seyredilebilmektedir.

Ticaret, dış ticaret de dahil olmak üzere, çok parlaktı. Altın tozu ile dolu çeşitli uzunluklardaki telek sapları, para olarak kullanılıyordu.

Aztekler, kendi piktografik (resimlerle anlatan) yazılarını yarattılar. Bazı kavramları betimlemek için, kuşkusuz, öteki halkların yazılarından aldıkları hiyeroglif işaretlerini de kullanıyorlardı.

Aztek sanatı, özellikle mimarlık, heykelcilik yapıtları, piktografik yazı ile yazılan edebiyat yapıtları, yağlıboya resimler, Azteklerin başkenti Tenoştitlan'ın (bugünkü Meksiko'nun) İspanyol serüvencisi Cortez'in askerleri tarafından barbarca tahrip edilmesi sırasında, hemen hemen tümüyle yakılıp yıkıldı, yok edildi. Korunabilen pek az yapıt, Aztek uygarlığının yüksek düzeyine tanıklık eder.

Şibşa Devletleri

Hintli (kızılderili) Şibşaların küçük devletleri, bugünkü Kolombiya toprakları üzerinde bulunuyordu. Bilginlerin sahip oldukları bilgiler, bizce, Şibşa toplumunu doğru olarak değerlendirecek ölçüde değildir. Bununla birlikte, az ya da çok, kesinlikle, bunun, köleliğin gelişme yolunda bulunduğu sınıflı bir toplum olduğu söylenebilir.

Tiahuanako

Amerika'nın en geniş devleti Tiahuanako ya da yanlış olarak adlandırıldığı gibi "İnkalar İmparatorluğu" oldu.

Tiahuanako tarihi son derece tahrif edilmektedir. Güney Amerika'nın birçok devletinde ve başka yerlerde, okullarda ve üniversitelerde, Tiahuanako'nun "sosyalist", hatta "komünist" düzeninin teorisi öğretilir. Bu tür anlatımların toplumsal nedenini anlamak kolaydır. Bu teorinin temel direklerinden biri olan Fransız Louis Bodin hemen hemen sosyalist

olan bu sistemde, özgür insan ile köle arasındaki ayrım bazan çok güçlükle görülüyordu, diye yazıyordu.

Öyleyse gerçek toplumsal Tiahuanako düzeni hangisidir?

Tiahuanako devleti, hemen hemen bugünkü bütün Peru ve Ekvator toprakları üzerinde, Bolivya'nın, Arjantin'in ve Şili'nin de büyük bir kısmı üzerinde yayılıyordu. Kendilerine, Güneşin ve Ayın torunları diyen İnkalar, ülkede, egemendiler. Başlarında Sapa İnka ("mutlak yönetmen İnka") unvanını taşıyan otokrat bir şef bulunuyordu. Sapa İnka, milyonlarca uyruğunun, kabilelerin ve halkların yazgısını elinde tutuyordu. Askerî şeflerden, sayısız görevlilerden ve rahiplerden oluşan köleci sınıfın çıkarlarını kişileştiriyordu. Sonu gelmez savaşlarda, İnkalar, komşu Hintli kabileleri ve halkları, egemenlikleri altına alıyorlardı. Kimi zaman bunlardan bazılarını yeni topraklar üzerine doğru sürüyorlardı ve onları, yanakonas ("kara adamlar") dedikleri kölelere dönüştürüyorlardı. Eski bir efsaneye göre ilkin, altıbin Hintli, büyük şefe karşı bir ayaklanmaya katıldıkları için köleleştirilmişti. Kölelerin çocukları da gene köle oluyorlardı.

Asya ve Afrika'da olduğu gibi, toplumun toplumsal ve ekonomik hücresi olan topluluk üyelerinin koşulları, kölelerinkinden çok az ayrım gösteriyordu. Topluluk üyeleri, ürünün üçte-birini İnka'ya, öteki üçte-birini Güneşe, yani rahiplere teslim etmek zorundaydılar; bundan başka, yerel şeflerin geçimlerini de sağlamak zorundaydılar. Böylece çiftçi, emek ürününün üçte-birinden azını elinde tutabiliyordu. Topluluklar, sulama sistemlerinin iyi halde tutulmasına gözkulak olmalı, onarmalara girişmeli, yeni kanallar açmalı, madenler için el emeği sağlamalı, yollar yapmalı ve yolları onarmalıydılar.

Topluluk üyeleri serbestçe yer değiştirme hakkına sahip değillerdi, görevlilerin ve şeflerin kendilerine verdiklerini yiyebiliyorlar, birörnek giyiniyorlardı. Sapa İnka, İnka aristokrasisi, rahipler, İnkalardan yana geçmiş olan bellibaşlı kabilelerin ileri gelenleri, büyük bir bolluk içinde yaşıyorlardı. Köleler ve topluluk üyeleri, onlar için, görkemli saraylar,

altınla ve değerli cisimlerle zengin bir biçimde süslenmiş tapınaklar yapıyorlardı.

İnka köleci devletinin sahip çıktığı topluluklar ve köleler tarafından yaratılan koskoca maddi mallar yığını, kalabalık bir ordu ve bir devlet aygıtının gereksinmelerini karşılamaya yarıyordu.

Tiahuanako tarihi, zorlu sınıf savaşı oluntuları ile doludur. Yenik kabilelerin despotizme karşı başkaldırışı, Keşua dilinde yazılmış "Apu Ollantay" halk dramı gibi ilginç bir edebî yapıtta ifadesini bulmuştu.

Tiahuanako'nun maddi ve manevi kültürü, büyük bir üstünlüğe ulaşmıştı. Sulamalı tarım, İnka uygarlığının temelini oluşturuyordu. Usta emekçiler sayısız kanallar açıyor, sağ yamaçlarını, sulanabilir geniş teraslar haline getiriyorlardı. Bazı bilgilere göre, Tiahuanakolar otları bile suluyorlardı. İnkalar, kinoa (bir darı çeşidi), mısır, patates, biber, tıbbi bitkiler vb. gibi on kadar bitkinin tarımını yapıyorlardı. Guano (bir çeşit kuş gübresi), verimi artırmak için tarlalarda kullanılıyordu.

Hayvancılık, Amerika'nın başka bölgelerinden farklı olarak daha çok gelişti. İnkalar kümes hayvanları kadar lama ve aynı cinsten hayvanlar da yetiştiriyorlardı. Sürülerin büyük bir kısmı, Sapa İnka'nın malı sayılıyordu.

Önemli bir sürü sözleşmesine (*cheptel*) sahip bulunan İnkalar yük hayvanı olarak lama kullanıyorlardı. Öteki Amerikan halkları gibi, çemberin geometrik tasarımını bilmekle birlikte tekerleği bilmiyorlardı.

İnka zanaatçıları, özellikle dokumacılar, inşaatçılar, çömlekçiler ve madenciler daha yetkinleşmişlerdi.

İnkalar tarafından yapılan yapılar sağlamdı. Altın, kurşun, kalay ve bakır madenciliğini biliyorlardı. Göktaşlarından demir elde ettikleri, demir cevherini de kullanmak üzere oldukları sanılıyor. Geniş yollar (5-6 metre), araziyi yarıp geçiyordu. Birçok akarsu ve uçurum üzerine asma köprüler kurulmuştu. Su yolu ile taşıma, önemli ulaştırma araçlarından biriydi. Hintliler, akarsular ve göller üzerinde, kürekli ya da

yelkenli teknelerle yolculuk ediyorlardı. Özel sallarda, açık denizlerde uzak yolculuklar yapılıyordu. İnka denizcilerinin Orta Amerika'ya ve Meksika'ya değin gittiklerine inanılmaktadır. Bu yolculuklar ticari amaçlarla yapılıyordu. Bununla birlikte iç ve dış ticaret, çok az gelişmişti. Değiş-tokuş, egemen durumdaydı. Bazı kabuklu hayvanların kabukları, para olarak kullanılıyordu.

İnkaların da, Mayalar gibi, hiyeroglif bir yazıları vardı. Ama yazı, Sapa İnka'ya, görevlilere ve yüksek mevkili rahiplere özgü bir şeydi. Hiyerogliften başka, yazışmalar ve çeşitli hesap sistemleri için, kipu, yani "düğümler yazısı" yaygın bir şekilde kullanılıyordu.

Sözlü edebiyat, danslar, müzik, heykelcilik çok zengindi. Dram temsilleri çok yaygındı.

İnkalar takviminde, 12 ay ve 365 gün vardı; ve bu takvim, aralık ayındaki gündönümünden başlıyordu. Her ay, dört "haftaya" ayrılıyordu.

Tiahuanako devleti ve yüksek uygarlığı, Hintli kabilelerin aralarındaki çekişmelerden yararlanan İspanyol istilacılarının darbeleri altında yıkıldı.

Burada İspanyol silahlarının üstünlüğünü de ihmal etmemek gerekir. Hintlilerin tanımadıkları atlar ve ateşli silahlar, özellikle ilk çarpışmalar sırasında, Hintli savaşçılara dehşet saçıyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ YUNAN'DA KÖLECİ DÜZENİN ÖZELLİKLERİ

1. EKONOMİ VE TOPLUMSAL İLİŞKİLER SİYASAL BİÇİMLER

Eski Asya ve Afrika devletlerinden farklı olarak, Yunan'da ve Roma'daki kölelik, gelişiminin en yüksek düzeyine varmıştı. Köleci üretim tarzı, burada, despotik ülkelerde olduğundan çok daha çabuk başarı sağladı.

Yunanlılar, sınıflar halinde farklılaşmaya ve devletlerini yaratmaya, İÖ 8-6. yüzyıllarda, yani Asya ve Kuzey Afrika'daki köleci toplumların daha önce önemli bir yol almış bulundukları bir zamanda başladılar. Yunanlılar ve Romalılar Mısırlı, Çinli, Babilli ve Hintli tarımcıların ve zanaatçıların binyıllar boyunca yaptıklarını, çok daha çabuk gerçekleştirdiler.

Bir başka deyişle, doğu ülkelerinde, üretici güçler düzeyi ve bunlara uygun düşen üretim ilişkileri ve gene köleci toplumun bütün kurumları, bütünü içinde, köleci oluşumun gelişme temposu üzerinde yansımaktan geri kalamazdı.

Merkezileşmiş despotizmlerin yayılması, genel kural olarak, Asya ve Afrika köleci toplumlarının bir özelliği idi. Toprak ve su üzerindeki devlet mülkiyeti, özgür emekçi topluluklarına bağlanmıştı.

Eski Yunan'da, durum başka türlü oldu. Orada egemenliğini sürdüren köleci mülkiyet biçimi, eski site-devletine dayanıyordu. Orada, topluluk kavramı, site kavramı ile karışıyordu. Ama, bu, artık, doğuda olduğu gibi emekçilerin bir birliği (*association*) değil, köle sahiplerinin topluluğuydu. Bütün yurttaşlık haklarına sahip olan bu topluluk üyeleri, ayrıcalıklı bir azınlık oluşturuyorlardı. Onların dışında kalanlar, yalnızca köleler değil, aynı zamanda, haklardan yararlanamayan özgür halktı. Bunlar arasında, her şeyden önce, başka bölge ya da sitelerden gelmiş olan yabancıları söyleyelim.

Site, surlarla çevrili, çevredeki vadinin ya da adanın halkını da içine alan bir kentti. Tehlike halinde, halk da, surların içine sığınıyordu. Halk, aynı şekilde, yönetici organları seçmek, en önemli işleri düzenlemek, bayramlara katılmak vb. için de kentte toplanıyordu.

Bir sitenin toprakları büyük değildi. Korent'in toprakları 880 km^2, en büyük Yunan devleti Isparta'nın toprakları 8.400 km^2 idi.

Sitelerin Kuruluşu, Eski Yunan'da İlkel Topluluğun Dağılışının Sonucu

İÖ 2. binyılın sonları ile 1. binyılın başları arasında, eski Yunanlılarda egemen olan ilkel topluluk düzeni, parçalanmaya, dağılmaya başlar. Servetler arasındaki farklılaşmanın etkisi ile, daha sonra tarım topluluklarını oluşturacak olan büyük aileler halinde klanlara ayrışırlar. Tarım toplulukları, babadan oğula geçen mülk haline gelen toprağı aralarında paylaşırlar. Toprağın yalnız bir bölümü hâlâ ilkel topluluğa ait bulunmaktadır. Kabile içindeki yüksek otorite,

yaşlılar konseyi ve yetişkinler meclisidir. Hazineler ve köleler elegeçirmek için yapılan savaşlar, kabile yaşamının bütünleyici bölümüdür. Çözülme evresinde, ilkel topluluk düzeninin ayırdedici özellikleri bunlardır.

Savaşların ve ticaretin, tarım ve zanaatçılık temeli üzerinde gelişmesi, servet eşitsizliğini daha çok belirginleştirdi.

Paranın ortaya çıkışı yüksek bir değişim düzeyine tanıklık ediyor. Borçlanma, tefecilik ve ipotek, hepsi birden ortaya çıkıyordu. Yeni ekonomik koşullar, kaçınılmaz olarak, yeni toplumsal biçimler yaratıyordu. İlkel topluluk çağından miras kalan kabilesel birlikler, yani füliler ve kabileler (*phratries*), özgür insanların borç yüzünden köleleşmeleri, topluluk toprakları üzerinde Yunanistan'ın başka bölgelerinden gelmiş yabancı ya da göçmen köleler yığınının ortaya çıkışı sonunda dağılıyorlardı.

Dağınık klan toplulukları, varlıklarının ekonomik temelini gittikçe daha çok yitiriyorlardı. Gelişmek için birleşmek zorundaydılar. Burada, *synnoecisme* denilen, toplulukların birleşip kaynaşmaları sürecine tanık olunmaktadır. Servet ve toprak ilişkilerine dayanan yeni bölünmeler, klan biçimlerinin yerini almaya başladılar. Sınıf kurumları, yavaş yavaş eski klan kurumlarının yerini aldı. Halk meclisi, yaşlılar konseyi, aristokratik bir niteliğe, yani bir sımf niteliğine bürünür. Bu sürecin başlıca çizgileri, İÖ 8-6. yüzyıllarda beliriyor.

Borçlar Yüzünden Köleleşmenin Kaldırılması

Sınıf kurumları, nüfusun geniş tabakaları "demos"un (halkın), köle sahiplerine ve aristokratlara karşı savaşımı sırasında oluştular. Bu savaşım sayesinde, halk yığınları, borçlar yüzünden köleleşmenin kaldırılmasım elde edebildi: Bu, eski Yunan'da, köleci düzenin başlıca özelliklerinden biri oldu.

Eski Yunan'da Tiranlar

Tiranlık eski Yunan'da siteden önce gelen devlet biçimlerinden biri oldu. Kişi iktidarı tiranlık, "demos"un (halkın)

klan aristokrasisine karşı zaferi sayesinde oluştu. Ama iktidar, "demos"un en varlıklı tabakalarının ellerinde toplanıyordu, tiran da bu tabakaların temsilcisi idi. Bu tiranlıklar, İÖ 7-5. yüzyıllarda, özellikle Korent, Megare ve Sicyone ve daha başka yerlerde ortaya çıktı.

Sakız Adası tiranlığı İÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında, Polyrat'ın yönetiminde, en güçlü devrini yaşadı.

Ama tiranlık, köle sahiplerinin oluşturduğu sınıfın çıkarlarını tam olarak karşılayamadı. Çok yayıldığı halde geçici oldu. Site, toplumun ve köleci devletin geçici olmayan başlıca biçimi olarak kaldı.

Sitelerin Çeşitli Biçimleri

Sitelerin kuruluşu iki yol izledi diyebiliriz. Birinci yolu izleyen sitelerde, bütün köle sahipleri sınıfının iktidarı kurulmuştu — köleci demokrasi denen düzen. Öteki sitelerde, devlet yönetimi, küçük bir grup aristokratın elinde toplanıyordu — oligarşik denen iktidar. İkinci durumda, yurttaşlık haklarından yararlananlar, yurtluklara sahip olanlardı.

Birinci tip devletin klasik örneği; Atina'dır; ikinci tip ise, Isparta'dır.

Sitenin Oligarşik Biçimi (Isparta)

Isparta'nın tüm nüfusu, üç büyük gruba bölünmüştü: Bütün haklardan yararlanan Spartiatlar (Ispartalılar), özgür ama siyasal haklardan yararlanamayan Periekler, ensonu, durumları Spartiatların kölelerinin durumlarına yakın olan İlotlar. Spartiatlar topluluğu üyelerinin mülkü sayılan toprak, tasarruf hakkı olarak, paylar halinde İlotlara verilmişti. Isparta'da site haklarından yararlanabilmek için toprak sahibi olmak gerekiyordu. Toprağı işleyen İlotlar, üründen ancak küçük bir pay alıyorlardı. Spartiatlar, onları, korku ve buyruk altında tutabilmek için, zaman zaman kanlı baskınlar düzenliyorlardı.

İlotlar, işledikleri toprak gibi, Spartiatlar topluluğuna

aitti. Onun için Spartiatlar, İlotları satamıyor ya da başkasına devredemiyordu.

İlotlar sık sık başkaldırıyorlardı. İÖ 464'teki büyük isyanda, nerdeyse Spartiatların iktidarı düşecekti.

Kişi olarak özgür olan Periekler, zanaatçı ya da tacirdiler. Spartiatlardan farklı olarak özel mülkiyet hakkına sahiplerdi ve Isparta milislerine katılıyorlardı. Ama Periekler siyasal haklardan yoksundular ve Spartiatlara vergi ödemek zorundaydılar.

Spartiatlar, nüfusun ancak küçük bir bölümünü oluşturuyorlardı. Bununla birlikte kendi içlerinde de daha nüfuzlu ve daha varlıklı bir grup vardı. Spartiatlar topluluğuna başkanlık eden iki kral da, bu gruba aitti. Krallar, ancak yaşlılar konseyinin, Jeruzya'nın, iktidarın en yüksek organının, topluluğun oligarşik hükümetinin üyeleri idiler.

İÖ 7. yüzyılın sonunda, Isparta, yarımadanın bellibaşlı kentlerini içeren Peloponez birliğinin başına geçmişti. Geri kalmış köleci devlet Isparta, Yunanistan'da, gericiliğin kalesi oldu; Spartiatlar, köleci aristokrasinin iktidarının kurulmasına ve sürdürülmesine hizmet ediyorlardı.

Köleci Demokrasi
(Atina)

Atina devleti, başka türlü kuruldu ve gelişti. Verimli topraklara sahip olmayan, ama gümüş, iyi cins kil, büyük mermer yatakları bakımından zengin olan Atina, zanaatçılık ve ticaretini çabuk kurdu. İyi limanlara sahip oluşu, denizciliğin ortaya çıkmasını kolaylaştırdı.

Başlangıçta, yargıçların, rahiplerin ve asri şeflerin görevlerini de kral (*basileus*) üzerine alıyordu. Başkenti Atina olan Attika'yı yönetiyordu. Ama ekonomi geliştikçe iktidar, Öpatridlere, yani ileri gelen toprak sahiplerine geçiyordu. Halkın, demosun, bu değişiklikten kazanacağı bir şey yoktu. Öpatridler, Attika'nın en iyi topraklarını elegeçirdiler. Değişim genişliyor, tefecilik ortaya çıkıyor, borç karşılığı köleleşme yaygınlaşıyor. Toplumsal savaşım keskinleşiyor.

Efsaneye göre, İÖ 621'de, Drakon, aşırı bir gaddarlığın yasalarını yayınlıyor. Bu yasalar, özel mülkiyeti savunacak, ona zarar verenleri hiç acımadan cezalandıracaktı. Ama İÖ 6. yüzyılın başlarında, köleleşmiş olan halk içindeki karışıklıklar ciddileşiyor. Aristokrasi, ödün vermek zorunda kaldı, çünkü hoşnut olmayanlar arasında zengin tüccarlar ve zanaatçılar da vardı. Bunlar, serveti ellerinde tutuyorlardı, ama pratikte, Areopaja (bilginler, yargıçlar meclisine) ve yaşlılar konseyine ait bulunan iktidardan uzaklaştırılmışlardı.

Areopaj, her yıl, aristokratlar, yani Öpatridler arasından seçilen ve 9 üyeden oluşan kurulların başkanları olan arkontlarla yenilenmekteydi.

Sitenin Evriminde Bir Aşama
Solon Reformları

594'te, Solon arkont seçildi. Toplumsal kargaşalıklar devresinde hakem seçildi ve demosun yararına olan reformları kabul etmek zorunda kaldı. Toprak ipoteği yürürlükten kaldırıldı, eski borçlar hükümsüz sayıldı ve borçlu yurttaşların köle olarak satılmaları yasaklandı.

Solon tarafından alınan öteki önlemler, zanaatçılığın ve ticaretin hızla ilerlemesine yardım etti. Miras özgürlüğü, klan geleneklerini zedeledi. Askerî demokrasi döneminde olduğu gibi, bütün erkek yurttaşların katıldıkları, genel yurttaşlar meclisi, yeni baştan, Atina'nın siyasal yaşamında önemli bir rol oynadı. Bununla birlikte yurttaşlar servetlerine göre dört sınıfa bölünmüşlerdi.

Yalnız birinci sınıf (*Pentacosiomedimnes*) ve ikinci sınıf (*cavalier*–atlılar) yurttaşlar, bütün siyasal haklardan yararlanıyorlardı. Örneğin, yalnız onlar arkont seçilebilirlerdi ve bunun sonucu olarak areopaj üyesi olabilirlerdi. Üçüncü sınıf, yani zöjitler ve dördüncü sınıf, yani tetler, areopaj üyesi olamazlardı. Mecliste bu son iki sınıfın üyeleri seçici idiler, ama kendileri seçilemezdi.

Areopaja paralel olarak, bir başka siyasal kurum olan Dörtyüzler Konseyi de vardı. Bu, daha demokratik bir kuru-

luştu; yalnızca ilk iki gruptaki yurttaşlar değil, üçüncü gruptaki yurttaşlar da bu konseye girebiliyordu. Areopaj, işlerin genel yönetimini üzerine alıyor, en yüksek mahkemenin görevlerini yapıyordu; Dörtyüzler Konseyi ise, meclisin toplantı dönemleri arasında, günlük yönetim işlerini geciktirmeden yürütüyordu. Tetlerin katıldıkları halk mahkemesi helie de kuşkusuz aynı dönemde yaratılmıştı.

Solon reformları servet ilkesini öne çıkardı ve böylece, Yunan sitesinin temeli olarak, köleci mülkiyetin evriminde önemli bir aşama yaptı. Bununla birlikte bu reformlar melez reformlardı.

Demosun bağrındaki zengin tabakalar, devlet yönetimine katılma olanağını elde ettiler. Klan aristokrasisinin egemenliği, her ne kadar ortadan kaldırılmadı ise de, tehlikeye düştü. Fililer (*Phulai*) biçimindeki eski bölünme kaldırılmadı. Aristokratlar, bu zorunlu ödünleri verdi, ama yıkılan toplumsal düzeni yeniden kurmak planlarını da elden bırakmadılar.

Köleci Site Kesin Biçimini Alıyor

Köleci sitenin bellibaşlı çizgileri, İÖ 6. yüzyılın sonunda ve 5. yüzyılın başında kesin olarak biçimleniyor. Klana özgü bölünmenin yerine, toprağa özgü bölünmeyi koyan Klisten (*Clystène*) reformları sözkonusudur. 30 yönetim bölgesi–*trittyes* kuruldu. Bundan böyle üç *trittyes*, toprağa özgü yeni bir filiyi oluşturuyordu. Bu fili de kendi içinde demeslere, en küçük toprak ve yönetim birimlerine bölünüyordu. Areopaj eski önemini yitirdi. "Dörtyüzler Konseyi"nin yerini, fililer tarafından nispi temsil şeklinde (fili başına 50 konsey üyesi olmak üzere) seçilen "Beşyüzler Konseyi" aldı.

"Beşyüzler Konseyi," meclis görüşmelerinden önce başvurulması gereken yer oldu. Komutanlar kollegyumu, daha sonra en yüksek yürütme organı oldu. Her filiden bir temsilciyi içeriyordu.

Atinalı yurttaşların sayısı, dışardan gelen ve kişi olarak özgür, ama siyasal haklardan yararlanamayan meteklerin

zararına olarak arttı.

Klan aristokrasisi dağılmış bulunuyordu. Artık fililer tarafından oylama yapılan meclis eski önemini yitirmişti.

Ensonu, köleci ilişkilerin en net bir sistemi oluştu. Köleler ve köle sahipleri, uzlaşmaz-karşıt başlıca iki sınıf oldular. Köleler, bütün yurttaşlık haklarından ve siyasal haklardan yoksundular.

Köle sahipleri sınıfı, büyük toprak sahiplerinin, zanaat atelyeleri sahiplerinin, tacirlerin ve tefecilerin oluşturduğu özgür nüfusla özdeş değildi. Ama çoğunluğu oluşturanlar, emekçiler, küçük zanaatçılar, çiftçiler, emekçi nüfusun diğer başka kategorileriydi.

Atina'da köleci aristokrasinin sağlamlaşması Isparta'da büyük bir tepki yarattı. Teb ve Öbe aristokratlarının müttefiki Ispartalılar, Atina Cumhuriyetine saldırdılar. Köleci demokrasi kazandı; Atinalılar, yalnız kendi düzenlerini sürdürmekle kalmadılar, etkilerini Attika'nın ötelerine kadar genişlettiler.

İÖ 5. yüzyıl, Atina'nın ve demokratik düzenin açılıp gelişmesi dönemi oldu. Demokrasi düzeni, Perikles'in yönetiminde en yüksek gelişme düzeyine vardı. Halk meclisi, düzenli olarak, her ay dört kez toplanıyordu ve bütün yurttaşlar meclise katılıyorlardı. Mecliste tartışılacak konuları hazırlayan "Beşyüzler Konseyi" idi. Konsey günlük siyasal yönetsel ve askerî işleri yürütmeye devam ediyordu.

Bütün yurttaşlar seçme ve seçilme hakkına sahipti; yalnız Atina'nın herhangi bir kurumuna değil, mahkemeye, "Beşyüzler Konseyi"ne, komutanlık görevlerine de kabul ediliyorlardı. Ama bu, daima bir köle sahipleri demokrasisi idi. Yalnızca özgür erkek yurttaşlar, yani küçük bir azınlık meclise katılıyordu. Zaten, bütün özgür yurttaşlar, yurttaşlık haklarından pratik olarak yararlanamıyorlardı. Attika köylüleri meclise seyrek olarak katılıyorlardı: Onlar Atina'ya iki-üç günlük yolda oturuyorlardı. Her ne kadar Atina'nın nüfusu 30.000-35.000 idiyse de gerçekte halk meclisine katılanlar yalnızca 2.000-3.000 kişiydi.

Köleleri ve kendi sitesinin özgür yurttaşlarını sömürürken, Atina köleci aristokrasisi, giderek Atina'ya bağlı siteleri de sömürüyordu.

Eski Yunan Kolonilerinin Kurulması

Siteler azçok kurulunca, kolonilerin kurulması da başladı. Kolonlar (Koloni kuranlar) en başta, Yunanistan'ın, klan aristokrasisinin iktidarı elegeçirdiği bölgelerinden geliyorlardı. Klan aristokrasisi, toprağı kendi ellerinde toplayarak ve topluluk üyeleri yığınını yoksulluğa mahkum ederek, onları, yurtları bırakmaya zorluyordu. Göçenlerin arasında, hem yoksullaşmış yurttaşlar, hem de köle emeğinin rekabeti karşısında iflas eden zanaatçılar, küçük ve orta çiftçiler vardı. Kolonlar arasında, siyasal nedenlerle göçen aristokratlar da bulunuyordu.

Tüccarlara gelince, onlar, buğday, tuz, çeşitli madenler ve köle edinmek için uzun yolculuklara çıkıyorlardı.

İÖ 8-6. yüzyıllarda, Yunan kolonileri, Fransa'nın, İspanya'nın, İtalya'nın Akdeniz kıyılarında, Nil Deltasında, Karadeniz ve Azak Denizi kıyılarında görünüyorlardı. Böylece metropolle sıkı ekonomik ve kültürel ilişkiler sürdüren bağımsız siteler kuruldu.

Yunan kolonilerinin kurulması, Yunanlıların kendi yazgısı üzerinde ve Yunanlıların sıkı ve sürekli ilişkiler kurdukları halkların yazgısı üzerinde ağır basan bir rol oynadı.

Yunan Sitesinin Ekonomik Temeli

Yunan devleti, sayıları epeyce artmış olan kölelerin acımasızca sömürülmesi sayesinde gelişiyor, gönence erişiyordu. Köleler, savaş tutsakları arasından seçiliyor ya da köle tacirlerinden sağlanıyordu. Zanaatçılık, denizcilik, ticaret, sanatlar, gelişmelerini köle sömürüsüne borçluydular.

Atina'da, köle çalıştıran birçok atelye (*ergasteries*) beliriverdi. Bunların çoğu küçük atelyeydi, ama bazı durumlarda, çalıştırdıkları kölelerin sayısı, yüzü geçiyordu. El emeğinin bu basit elbirliği, emeğin üretkenliğini artırıyordu.

Yunan ekonomisinin özel niteliği, toplumsal işbölümünün belirginleşmesidir, ki bu da, meta üretimini geliştiriyordu. Atina büyük bir ticaret merkezi haline geldi.

Köleci ekonomi, üretici güçlerin ilerleyişini büyük ölçüde kolaylaştırırken, daha sonra ilerlemenin engeli haline geldi. Kölenin, kendi emeğinin üretkenliğini artırmakta, aletleri ve çalışma alışkanlıklarını geliştirmekte bir çıkarı yoktu. Avadanlıkları özenle kullanmıyor, sık sık da kırıyordu. Onun için efendisi, ona çok kez en ilkel aletleri veriyordu. Köleler, çağın başlıca üretici gücünü oluşturuyorlardı. Ama onlar, o denli çetin koşullarda yaşıyorlardı ki, çok kez pek genç yaşta ölüyorlardı. Ekonomi geliştikçe, köleler daha çok artıyor ve onların varlıkları dayanılmaz bir durum alıyordu. Böylece, Yunan köleci toplumu, bir yandan açılıp gelişirken, bir yandan da kendi başlıca üretici gücünü daha çok tahrip ediyordu.

El Emeği ile Zihinsel Emek Arasındaki Karşıtlık

Yunanistan'da ve daha sonra Roma'da köleci ilişkilerin genişlemesi, ta Asya ve Afrika köleci despotizmlerine değin varan zihinsel emek ile el emeği arasındaki karşıtlığın güçlenip belirginleşmesine yardımcı oldu. Bu karşıtlığın belirginleşmesinin nedeni, yalnızca, fizik olarak çalışmak zorunluluğundan kurtulmuş olan köle sahiplerinin kendilerini zihinsel uğraşlara, yönetime, hukuk bilimine, mahkemelere, sanatlara ve edebiyata vb. verebilmeleri olgusunda yatmamaktadır. Önce Yunan'da, daha sonra Roma'da, geniş halk yığınlarını saran her çeşit el emeğinin horgörülmesi, el emeği ile zihinsel emek arasındaki uçurumun derinleşmesinin başlıca nedeni oldu.

Köle sayısının daha önce görülmemiş bir biçimde artması, el emeğini, özgür bir insana yakışmayan, onur kırıcı bir uğraş sayan özgür köylü ve zanaatçıların gitgide yıkımına neden oluyordu.

Kölelik çağında doğmuş olan bu açık karşıtlık, insanın insan tarafından sömürülmesi üzerine kurulan sonraki bütün ekonomik ve toplumsal biçimlerde sürüp gitmiştir.

Yunan siteleri, birçok kez, yabancı saldırıları püskürtmek zorunda kaldılar.

Perslerin saldırısı, İÖ 6. yüzyılın sonundan 5. yüzyıla değin, büyük bir tehlike oluşturdu. Hindistan'dan Mısır'a değin yayılan büyük köleci Pers İmparatorluğu, İÖ 6. yüzyılda kurulmaya başlamıştı. Bu yüzyılın ikinci yarısında Persler, Küçük Asya'nın Akdeniz kıyılarındaki Yunan sitelerini elegeçirdiler ve burayı satraplıklarından (valiliklerinden) biri yaptılar. Persler, İÖ 512 yılında, kuzeyde, İskitlere karşı yenilgiyle sonuçlanan bir sefer açtılar. Yunanlıların gözünde Perslerin saygınlığı bu yenilgiden sonra azalmış oldu.

İÖ 500 yılında, Küçük Asya'nın çok büyük bir Yunan kenti olan Milet'te, öteki Yunan kentleri tarafından da desteklenen bir isyan patlak verdi. Başlangıçta zafer kazanan isyancılar, Pers ordusunu yendiler ve satraplığın başkenti Sardes'i elegeçirdiler. Ama ellerinde, ancak önemsiz kuvvetler bulunan Küçük Asyalı Yunanlılar, öteki Yunan devletlerini yardıma çağırdılar. Yalnız Atina ve bazı Öbe kentleri, birkaç gemi yollayarak çağrıya karşılık verdiler. Bu arada Persler, kalabalık bir ordu topladılar ve karşı-saldırıya geçtiler. Yunanlıların zorlu direncini kırdıktan sonra Milet'i aldılar, yaktılar ve böylece kentin bütün sakinlerini ya öldürdüler ya da köle yaptılar. Pers kralı Darius, "toprak ve su" istemek (yani egemenliği altına girmelerini istemek) üzere bütün Yunan devletlerine elçiler gönderdi. Birçok Yunan kenti teslim oldu. Yalnız Atinalılar ve Ispartalılar, Darius'un teslim çağrısına, elçileri katlederek karşılık verdiler. Dev bir donanmanın koruduğu Pers ordusu, Çanakkale'yi geçmeye başladı. Ama şiddetli bir fırtına sonunda, Pers gemileri battı ve ordu geri dönmek zorunda kaldı.

İki yıl sonra (İÖ 490'da) Persler, Attika'ya çıktılar. Atina büyük bir tehlikeyle karşı karşıyaydı. Isparta aristokrasisi, demokratik cumhuriyete yardım etmek için hiç ivmedi. Yalnız küçük Plate kenti zayıf bir yardımcı birlik gönderdi. Maraton çarpışmasında Persler, şiddetli bir saldırıya uğradılar

ve savaş alanı üzerinde 6.000 ölü bıraktılar.

İÖ 480'de, Persler yeniden askerî saldırıya giriştiler. Kalabalık bir ordu, koskoca bir donanmanın desteği ile Trakya'dan geçerek, Balkan Yarımadasına doğru yöneldi. Sitelerin çoğunluğu, Perslere karşı koymaya cesaret edemediler. Atina ve Isparta gibi birkaç Yunan devleti, kendilerini korumak için birleştiler.

Pers birlikleri, orta Yunanistan'a geçit veren Termopil Boğazına geldikleri zaman, müttefiklerin elinde, henüz, örneğin 300'ü Ispartalı savaşçı olmak üzere önemsiz bir kuvvet vardı. Ispartalılar ve kralları Leonidas, son neferlerine kadar savaş alanında öldüler; ama bu sayede müttefiklerinin kuşatılmasını önlediler.

Yunanlıların dişediş karşı koymasına karşın Persler, Termopil'i zorladılar ve merkezî Yunanistan'a akın ettiler. O zaman savaş iyice kızıştı. Atinalılar, kadınları, çocukları, yaşlıları ve değerli şeylerini, Salamin ve Ege adalarına taşıdılar. Sonunda, Pers donanmasını ezici bir bozguna uğratmayı başardılar. 479'da Yunanlıların birleşik ordusu Pers kara ordusunu yendi.

Perslere boyun eğmiş olan siteler, yabancı boyunduruğunu sarstılar ve ayaklandılar. Son çarpışma 449'da, Milet ayaklanmasından yarım yüzyıldan fazla bir zaman sonra oldu. Persler, Kara Yunanistanı'ndan, adalardan ve Küçük Asya'nın Akdeniz kıyılarından çekilmek zorunda kaldılar.

Yunanlılar, özgürlükleri ve bağımsızlıkları için savaşmışlardı. Onların zaferlerinin başlıca nedeni işte buradadır. Pers ordularına gelince, bunlar özellikle elegeçirilmiş topraklar üzerindeki kabileler ve topluluklar arasından toplanmışlardı ve Pers kralları için savaş kazanmakta hiçbir çıkarları yoktu ve savaşın sonucu onları ilgilendirmiyordu.

Med savaşları sırasında, Yunan siteleri, pek çok savaş tutsağı elegeçirdiler ve bunları köle haline getirdiler. Bu, bütün yarımada üzerinde, özellikle köle akınının çok güçlü olduğu Atina'da, köleci ilişkilerde yeni bir ilerleme ile sonuçlandı.

Perslerin Akdenizdeki egemenliklerinin yıkılması gibi, bu geniş bölgede Yunan tacirlerinin durumunun sağlamlaşması da, Yunanistan'ın geleceği üzerinde büyük bir etki yaptı. Askerî zafer, sitelerin bu zaferi izleyen açılıp gelişmelerinin belirleyici koşullarından biri oldu.

Siteler Sisteminin Bunalımı

Eski Yunanistan'ın köleci site-devletleri sisteminin bunalımı ile sonuçlanan olaylar, İÖ 5. yüzyılın sonuna ve 4. yüzyılın başına değin uzanır.

Bunalım, özellikle ekonomik ilişkilerin, sitelerin siyasal sınırlarını pek çok aşmasından ileri geliyordu. Şimdi sitelerin ekonomisi, köle emeğinin gittikçe daha çok sömürülmesine dayanıyordu. Özgür insanlar olan köylülerin ve zanaatçıların daha önce ağır basan bir rol oynamış olan emekleri, kısa zamanda önemini yitirdi. Kölelerin sayısı, ticaret ilişkilerinin genişlemesi, aynı zamanda Yunan devletleri arasında pek sıklaşan çatışmalar ve savaşlar nedeniyle artıyordu. Sonu gelmez askerî ve siyasal kargaşalar, özgür köylülerin durumunu tehlikeye atmaktan başka bir işe yaramıyordu. Toprak köle sahiplerinin elinde toplanıyordu. Yoksullaşmış köylüler, kentlere gelip, kentlerin aşağı tabakalarının saflarına katılıyor; özellikle işsiz-güçsüz tabakasını "lumpen proletarya"yı artırıyordu. Yoksullar ve zenginler arasındaki çelişki durmadan büyüyordu. Yurttaşlar arasındaki eski göreli birlik, artık geçmişe ait bir şeydi. Yapıtlarından birinde, Platon kentin, zenginlerin ve yoksulların kenti olmak üzere, ikiye bölünmüş olmasından yakınır.

Özgür köylülerin mülklerinin yetersizliğinin, köleliğin genişlemesi sonucu zanaatçı emeğinin derece derece azalmasının, ekonomi üzerinde, daha başka kötü etkileri de oldu. Köle emeğinin gittikçe daha geniş ölçüde kullanılması, tekniğin yetkinleşmesini ve, bütünü içinde üretimin gelişmesini engelliyordu. Sonunda, siteler sistemi de bundan etkilendi.

Büyük yurttaş yığınlarının yoksullaşması, sitenin askerî gücünü baltaladı ve ücretli askerliğin geniş ölçüde yayılma-

sının nedeni oldu. Her ne kadar bütün içinden bazı kentler ve bazı adalar (örneğin Tebler tarafından yönetilen Attikobeosya ittifakı) yükselip ortaya çıkıyorsa da, Helen ülkesi tümüyle zayıflıyor ve çökmeye başlıyordu.

Siteler sisteminin bunalımının siyasal nedenleri arasında, başında Isparta ve Atina Konfederasyonu olmak üzere, Peloponez Birliğini birbirine düşüren Peloponez savaşları (İÖ 431-404) sonunda, sitelerin kuvvetten düşmelerini ve zayıflamalarını da saymalıyız.

Merkezileşen Köleci Devletin Billurlaşması

Sitelerin zayıflaması dönemi, Balkan yarımadasının kuzeyinde yeni bir köleci devlet olan Makedonya'nın doğuşu ve hızla ilerlemesi ile aynı zamana raslar. Köleci toplumun içindeki çelişkiler, Makedonya'da, Yunanistan'da olduğu kadar belirgin olarak kendilerini ortaya koymamışlardı. Makedonya ordusunun temelini oluşturanlar, özgür köylüler, topluluk üyeleriydiler. Askerî seferlerle siyasal manevraları da birlikte yürüterek Kral Filip II, iç çelişkilerle parçalanmış olan Yunan site cumhuriyetlerini kendi egemenliğine boyun eğdirmeyi başardı. Filip'in İÖ 377'de Korent'te topladığı kongre, bütün Yunan devletleri arasında barış ilan etti, aralarında savaşmalarını yasakladı ve Perslere karşı savaş açtı.

Böylece Yunanistan (Isparta'yı saymazsak) birleşmiş oldu. Meta üretiminin artışının ve siteler sistemindeki bunalımın önceden belirlediği bütün evrim, birleşmeyi zorunlu kılıyordu. Ama birlik zorla kabul ettirildi ve yabancılar tarafından gerçekleştirildi.

Yunan-Makedonya Fetihleri

Nesnel olarak Yunan devletlerinin birleşmelerinde ve aralarında barış yapmalarında, geniş yığınların da çıkarları vardı. Savaşlar ve bitmez tükenmez çatışmalar, onlara çok pahalıya maloluyordu.

Bu birleşmenin gerçekleştirilme biçimi gene de açık bir hoşnutsuzluk yarattı. Bu yüzden Korent kongresi, 337'de

İran'a savaş ilan etti; halk yığınlarının hoşnutsuzluğunun yönünü değiştirecek olan bu savaş, aynı zamanda Makedonyalı şeflere, doğunun sayısız hazinelerine sahip olmayı, yabancı ülkelerin elegeçirilmesini, kalabalık bir nüfusun kulluk ve köleliğini vaadediyordu.

Pers İmparatorluğuna karşı seferleri yöneten, antikçağın ünlü askerî ve siyasal şefi Büyük İskender oldu.

Onun komutasındaki Yunan-Makedonya orduları kısa zamanda (İÖ 334'ten 327'e kadar) Küçük Asya'yı, Suriye'yi, Filistin'i, Fenike'yi, Mısır'ı, Mezopotamya'yı, İran'ın tamamını, Orta Asya'nın, Hindistan'ın bir bölümünü elegeçirdiler.

İskender'in yenilmez ordularının ilerleyişi, ancak Orta Asya'da bugünkü Sovyetler Birliği toprakları üzerinde, yerel kabileler tarafından durduruldu.

Askerî üstünlük ya da büyük askerin dehası, Yunan-Makedonya birliğinin başarısını açıklayan tek neden değildir. Başta gelen neden, Perslerin boyunduruk altına aldığı ve Pers aristokrasisi hesabına savaşmak istemeyen birçok kabile ve halkların hoşnutsuzluğuydu. Çok kez, bu kabile ve halklar bile İskender'in ordusuna yardım ediyorlardı. Öte yandan, sınıf egemenliğini elinde tutmak kaygısında olan yerel aristokrasi de, fatihlerle kendi isteğiyle uyuşup anlaşıyordu.

İskender, Babil'i, boyutları bakımından tarihte daha önce eşi görülmemiş büyüklükteki koskoca devletinin başkenti yaptı.

Siteler Sistemi ile Doğu Despotizmleri Rejiminin Sentezi Yunan-Makedonya-Helen Devletleri

Yunan-Makedonyalılar, Asya ve Kuzey Afrika ülkelerinde Yunan uygarlığının gerçekleştirmelerini yaydılar, öte yandan kendileri de doğu halklarının kuvvetli etkisi altında kaldılar.

Yunan dünyası ile doğu dünyası arasında daha İÖ 2. binyıllarından beri kurulmuş olan ilişkiler, artık ekonomik, toplumsal, siyasal, ideolojik vb. gibi çeşitli alanlara yayılıyordu. Yunan dünyası ile Asya ve Afrika'nın eski monarşilerinin bu

karşılıklı etkileri, içiçe girmeleri, birbirlerini zenginleştirmeleri, özet olarak helenizm kavramını belirler. Bu terim, genellikle Büyük İskender'in fetihleri çağını ve Roma fetihlerine değin süren helenistik devletlerin gelişme dönemini belirtir.

Yunan-Makedonyalılar gittikleri yerlere kökleşen siteler sistemini de götürdüler. Ama doğuda, site, bağımsız köleci bir cumhuriyet olmadı. Bazı ayrıcalıklara sahip olmakla birlikte, hükümdar (monark) tarafından denetlenen bir kent oldu. Bir yandan, siteler sistemi oldukça dar bir alanı kaplıyordu. "Hora" topraklarının büyük bir bölümü üzerinde köleci despotizm düzeni egemendi. Hora, kırlık yerleri ve ayrıcalıklardan yararlanmayan kentleri içine alıyordu. Öte yandan, İskender tarafından elegeçirilen devletlerde, köleliğin eski biçimleri ile Asya'da varlığını sürdürmüş olan daha ilkel biçimleri birbirine karışıyorlardı. Fatihlerin ardısıra giden Yunan ve Makedonya zanaatçıları, kendi deneyimlerini ve sanatlarını da birlikte götürdüler ve karşılığında doğulu meslektaşlarının sanatlarını öğrendiler. Zanaatçılığın gelişmesiyle birlikte, ürünlerin değişiminde ve ticarette bir artış görüldü. Yunan-Makedonyalılar ile Asya ve Afrika halkları arasında gelişen ilişkiler, yerel aristokrasi ile yeni gelenler arasında dereceli bir kaynaşmanın oluşmasına yardım etti; "helen" terimi etnik (ırki-kavmî) karakterini yitirdi ve bir sınıf anlamı kazandı. Her aristokrat milliyetinden bağımsız olarak, bir "helen"di.

İlk bakışta, İskender'in bıraktığı koskoca imparatorluk sağlam gibi görünür. Ama, köleler ile efendiler arasındaki, yenenler ile yenilenler arasındaki, siteler ile hora arasındaki, köle sahiplerinin çeşitli grupları arasındaki çelişkiler ve özellikle ekonomik birliğin bulunmayışı, bu imparatorluğu kısa ömürlü, geçici bir varlık haline getiriyordu.

323 yazında, bu büyük başkomutan kendi yerine birini seçmeye zaman bulamadan öldü. Koskoca imparatorluk, önem bakımından birbirinden farklı bir sürü bağımsız krallıklara bölündü; bu krallıkların bağrında az önce söylediğimiz çelişkiler ağırlaşmaya ve şiddetlenmeye devam ediyordu.

Köleci ilişkiler kurulup geliştikçe, eski Yunan'da, özel bir ideoloji oluşuyordu. Bu, bazı dinsel ve felsefi görüşlerden yararlanarak, kendi egemenliklerini sürdürmek isteyen köle sahiplerinin ideolojisi oldu. Köle sahiplerinin egemen sınıfı arasında ortaya çıkan toplumsal ve siyasal çatışmalar, çeşitli felsefi anlayışlar arasındaki savaşımda yansıyordu.

Yunan halkının göz kamaştırıcı gerçekleştirmeleri, kültürde, özellikle Avrupa kültüründe çok büyük bir rol oynadı.

Ege Uygarlığı Denilen Girit-Miken Uygarlığı

Eski Yunan'ın zengin kültürü, kökenlerini, İÖ 3. ve 2. binyıllarının eski köleci toplumlarının kültüründen, Miken, Kara Yunanistanı, Girit, Ege Denizi adaları ve Batı Küçük Asya (Truva) kültüründen alır. Girit-Miken ya da Ege uygarlığı denen uygarlık, sonraki kuşaklar tarafından benimsendi, yeniden canlandırıldı ve zenginleştirildi. Yunan edebiyatının ilk örnekleri İÖ 2. binyıllarına uzanır.

Eski dünyanın mimarlık ve plastik sanatları (çok renkli seramik ve yağlıboya duvar resmi), doğuşlarını, Ege uygarlığına borçludur. Müzik ve şiir hakkında da aynı şey söylenebilir. Arkeolojik kazılar, Giritlilerin, Miken'de oturan Aşenlerin ve Truvalıların yaptıkları büyük sarayları, heybetli kaleleri, yolları, sulama tesislerini ortaya çıkarmaktadır. Bu kazılarda, süslü kakmalarla işlenmiş silahlar, altın ve gümüş mücevherler ve avadanlıklar bulunmaktadır.

Homeros Toplumunun Kültürü

Homeros'un *İlyada* ve *Odiseus* destanları antikçağın baş yapıtlarıdır. Homeros, kendisinden önce halk ozanları tarafından yaratılmış olan türküleri derledi ve yeniden canlandırdı. Başlangıçta sözlü yapıtlar olan ve 6. yüzyıldan başlayarak Atina'da kaleme alınan Homeros'un şiirleri, İÖ 11-8. yüzyıllarda, Ege Denizi havzasında, ilkel topluluk evresinde bulunan kabilelerin büyük akını sonunda yıkılan, daha eski köle-

ci devletlerin kalıntıları üzerinde kurulmuş Yunan toplumunun anıtıdır. Bu yapıtlarda yansılanan genç Yunan toplumu, homerik toplum adım almıştır. 19. yüzyılın Rus eleştirmeni V. Bielinski'nin benzetmesine göre, "Homeros'un sanat dehası, işlenmemiş efsane ve halk türküleri filizlerinin içinden geçerek, işlenmiş altın olarak aktığı bir yüksek fırın oldu".

Yunan Mitolojisi

Homeros'un şiirlerinde ve eski Yunan'ın öteki manzum yapıtlarında, somut yaşamı yansıtan gerçekçi konular, efsanelerle içiçe giriyordu. Yunan efsaneleri, kökenlerini, ilkel topluluk dönemindeki Ege Denizi havzası sakinlerinin dinsel betimlemelerinden alır. Ama Yunan mitolojisi, bunların tek mirasçısı olmadı. Eski halklarının dinsel anlayışları, eski Yunan folkloruna, daha sonra edebiyat ve sanatına damgasını vurdu. Dine benzeyiş bakımından mitoloji, doğanın çevrelediği ilkel insanların ve insan yaşamının gerçeksiz betimlemesi idi. Bu, suyun, havanın, ateşin ve toprağın mitolojik anlatımında da böyleydi.

Açılıp geliştiği ölçüde mitolojinin dinsel temeli açığa çıkıyordu. Eski Yunanlıların Olimpos dini başlıyordu.

Mitolojik Olimpos Dini

Olimpos dini, Yunanlıların oturduğu bütün bölgelerde azçok türdeş dinsel inançların oluştuğu İÖ 6. yüzyıla doğru ortaya çıktı. Bu inançlar, en büyükleri Zeus olan tanrılar ailesinin oturduğu kabul edilen Olimpos Dağından ötürü, olimpos dini diye adlandırılan dini oluşturdu. Olimpos dininde, herhangi bir örgütlenme, dogmalar ya da sistem halinde kurulmuş ayinler yoktu. Çeşitli tanrılara adanan tapınaklar, din yaşamında önemli rol oynuyorlardı; ama türdeş bir sistem oluşturmuyorlardı. Özel bir rahipler kastı da yoktu. Rahiplerin görevi, meclisin seçtiği kişiler tarafından görülüyordu.

İnsan-biçimcilik (*antropomorphisme*), tanrılara yüklenen insansı görünüş, olimpos dininin, halk yığınlarının derinliklerine kök salmasına yardımcı oldu. Olimpos tanrılarına ta-

pınma, giderek Yunan sitelerinin resmî dini haline geldi. Olimpos dini, kölelerin ve yoksul emekçilerin sömürüsüne adanmıştı. Haklardan yoksun halk yığınları, sık sık, resmî dine karşı kendi koruyucu öztanrılarına tapma dinini çıkarıyorlardı. Örneğin, tarımın koruyucu tanrısı Diyonizos'a tapma böyle oldu, onun onuruna halk şenlikleri düzenleniyordu. Resmî dine karşı çıkan bu dinsel heterodoksi (hak tanınan mezheplere aykırılık), geleceğin dinsel mezhep sapkınlıklarının ilk örneği oldu.

İÖ 8. Yüzyıldan 6. Yüzyıla Değin Kültürün Açılıp Gelişmesi

13-6. yüzyıllarda Yunanistan'ın ekonomik başarıları, kültürel yaşamın açılıp gelişmesi ile birlikte gidiyordu.

8. yüzyılda, Fenikelilerin harflerinin kullanılmasına dayanan Yunan alfabesi ortaya çıkıyor. Edebî yaratıcılık yeni bir döneme giriyor. *İlyada* ve *Odiseus*'a "nazire manzumeler" ve "Homeros türü ilahiler" eklendi. Bu yapıtlar, mitolojiye daha derinden bağlıydılar, ama, ozan Hesiodos'un *Çalışmalar ve Günler* adlı manzumesi, Yunan toplumunun günlük yaşamını yansıtır. Yazar, zenginler ve güçlüler tarafından ezilen basit bir çiftçinin yaşamını anlatır.

İlk edebî nesir yapıtları görünmeye başlıyor. Önceleri ağızdan ağıza dolaşan masallar, yavaş yavaş yazılıyor. Hayvanlar üstüne masallar büyük bir ilgi görüyor; bunlar, hep hayvanların canlandırıldığı halk masallarıdır. Bu masal anlatıcıları arasında eski bir köle olan Ezop'u belirtelim.

İÖ 8. yüzyıldan 6. yüzyıla değin süren dönem, sanatların, özellikle mimarlığın gelişmesinde önemli bir aşama gösterir. Bir önceki çağın ayırdedici özellikleri olan ağaçtan tapınakların yerini taş yapılar aldı. Dorik ve İyonik biçimlerin oluştuğu görülüyor. Plastik sanatlarda gerçekçilik üstün geliyor. Heykelcilik, kapların süslenmesi yetkinleşiyor.

Doğanın Bilimsel Araştırılmasının Başlangıcı

Kültürel yaşamın açılıp gelişmesi, doğa bilimlerinin doğuşu ile birlikte yürüdü. Doğan bilimsel bilgiler henüz kolla-

ra ayrılmamıştı. Özelleşmiş herhangi bir bilim kolu yoktu. Yaşamın bütün alanları, gökbiliminden tıbba değin, hepsi birlikte, Yunan bilginleri için gözlem konusu idi. Doğayı bilimsel olarak keşfetmek girişimleri, aynı zamanda, doğanın materyalist anlayışının bir belirtisi oldu. İnsanın tanrısal güçlerin bir yaratığı olmadığına, tersine, tanrıları insanın hayalgücünün yarattığına inanılmaya başlanıyor. Doğa olaylarının gözlemi, materyalist anlayışların biçimlenmesine katkıda bulunuyor.

Materyalist İyon Okulu

Küçük Asya'nın, Akdeniz kıyıları üzerinde kurulmuş kentlerin, en başta Milet, Efes, Foça'nın hızla gelişmesi, kültürel yaşamın çiçeklenmesine olanak verdi. Materyalist filozofların ilk okulları (İyonya doğa felsefesi) burada ortaya çıktı. İyon filozofları, sonsuz çeşitlilikler içinde görülen kendilerini çevreleyen dünyanın maddi temelinden başkasını kabul etmiyorlardı. Başka bir deyişle, ilkel materyalizmin kendiliğinden yorumcuları oldular. En büyükleri Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes idi (İÖ 7. yüzyılın sonu ve 6. yüzyılın başları).

İyon okulunun temsilcileri, doğa üzerinde felsefelerinden ayrılamaz, geniş bilgilere sahiptiler. Bununla birlikte, onların görüşleri, hâlâ mitolojinin etkisi altında bulunuyordu.

6. yüzyılın sonunda, İyon materyalist felsefesi, Efesli Herakleitos'la yeni bir gelişme gösterdi. Herakleitos'a göre, varolan her şeyin temeli ateştir. İnsanlık tarihinde, ilk olarak Herakleitos, evrensel devinme fikrini, karşıtların savaşımı ve birliği fikrini ortaya attı: "Aynı ırmağa iki kez girilemez", "canlı ve ölü, uyamk olan ve uyumakta olan, genç ve yaşlı, bizde, tek ve aynı şeydir", "çekişmekte olanlar birleşeceklerdir, birbirlerinden ayrılanlar yüksek bir uyum oluşturacaklardır ve bütün bunlar, savaşımla tamamlanırlar". Dahice sezgisine karşın, Herakleitos, karşıtların birliğinin göreli bir değeri olduğu halde, savaşımın mutlak bir niteliği olduğunu anlamıyordu. Herakleitos'un görüşlerinde diyalektik mater-

yalizmin ana çizgileri, başverip kendilerini belli ediyorlardı. İnsan bilgisinin niteliği sorununu ilk ele alan Herakleitos oldu; ona göre, insan bilgisi, konu olarak, doğayı almalıydı.

Felsefede İdealist Eğilimler

Matematiğe, en üstün derecede soyut bir düşünce biçimini gerektiren bu bilime tutkusu olan bazı filozoflar, idealist eğilimi temsil ediyorlardı. Bunlar, çeşitli idealist anlayışlarını kurmak için matematikten yararlandılar; örneğin, sayılar üzerine gizemli bir teori geliştirdiler. Bu ilk idealist filozoflar, Pitagoras ve onun öğretilileri (İÖ 6. yüzyıl) oldular. Sayılara ve matematik kavramlara gizemli bir nitelik veriyorlar ve örneğin, 1 sayısının kötülüğü, 2 sayısının iyiliği, 10 sayısının yetkinliği açıkladığını, vb. ileri sürüyorlardı.

Güney İtalya'da bir Yunan kolonisi olan Elea'daki idealist okulun temsilcileri, kendilerini varolan her şeyin değişmezliğini kanıtlamaya adıyorlardı.

Felsefede Materyalist ve İdealist Görüşler Arasında Savaşım

Felsefede materyalist görüş, dinsel, idealist eğilime karşı amansız bir savaşım içinde gelişiyordu. Materyalist filozoflar, mitolojik efsanelerin doğa üzerine gözlemlerini yansıtan bölünmeden yararlanmaya çalışıyorlardı; vardıkları sonuçlar, Asya ve Kuzey Afrika halklarının birikmiş bilimsel bilgilerine dayanıyordu.

İdealist filozoflar ise, Yunan mitolojisinin tanrıbilimsel, dinsel bölümüne dayanıyorlardı. Asya ve Afrika halklarından çeşitli dinsel öğretiler alıyorlardı.

Bütün eski Yunan ve helenizm tarihi boyunca sürüp giden iki felsefe eğilimi arasındaki savaşım, bu döneme değin uzanır. Bu, ideolojik savaşımda yansıyan, toplumsal ve siyasal gruplaşmaların savaşımıydı. Yunan toplumu geliştikçe, bu savaşım da çeşitleniyordu.

İÖ 5. yüzyıl Yunanistan'ında, ekonomik ve siyasal yaşamın hızla ilerlemesi, kültürün gelişmesine katkıda bulundu. 4. yüzyılda iç çelişkilerin keskinleşmesi, bu ilerlemeyi yavaşlatmadı. Artık matematik, gökbilim ve tıp ilerliyordu.

Antikçağ matematikçileri, büyük bir pratik ve teorik önemi olan fikirler ileri sürdüler. Bunlar arasında, sonsuz küçüklükler fikri ile, akla-uygun olmayan (irrasyonel) sayılar hakkındaki çağdaş teorinin ilkörneği olan, sonsuz (ortak ölçüleri olmayan) büyüklüklerin birbirleriyle ilişkisi konusundaki Knidoslu Evdoksus'un teorisini belirtelim.

Gökbilimde bilimsel varsayımların, özellikle yeryüzünün ve öteki gökcisimlerinin yuvarlaklığı konusunda varsayımların doğduğu görüldü. Meton, 365 $^{5}/_{19}$ günlük bir güneş takvimi yarattı. Bu takvim, ilkçağ Roması'nın Jelyen takvimi kabulüne kadar korundu.

Hippokrates, tıbbın her alanında önemli pratik gözlemlerde bulundu, bu gözlemlerini birkaç cilt içinde topladı. İnsan, insan yaradılışının (mizacının) dört öğesi teorisini Hippokrates'e borçludur.

Heredot ve Tukidides gibi bu çağın bazı yazarları, yapıtlarını, tarihsel olaylara ve çağlarının olaylarına ayırdılar.

İÖ 5. ve 4. yüzyıllarda, edebiyat ve plastik sanatlar ileri bir düzeye ulaştılar. Eski dinsel bayramlar tiyatro oyunlarına kaynak oldu. Trajedi yazarları, Ahileos, Sofokles, Euripides, güldürü ozanı Aristofanes, evrensel kültürü etkilemekten geri durmadılar.

Bu çağda ünlü heykelci Miron, Fidias ve Polikletes, daha sonra Praksiteles, sanatlarını yarattılar. Yunan mimarisinin dikkate değer anıtları zamammıza değin korunmuştur.

Eski Yunanlılar müziği çok seviyorlardı. Telli, nefesli ve vurmalı çalgılara sahiptiler.

İdealist ve materyalist filozoflar arasındaki savaşım belirginleşiyor. Bu, köleci Yunanistan'ın iki eğiliminin, siyasal yaşamın iki kampının temsilcileri arasındaki kavga oldu. Materyalist filozoflar, demokratik biçimi içinde köleci toplumun, yani Atina tipindeki demokratik sitenin ideologları idiler. İdealistler ise, Isparta tipindeki oligarşik siteyi temsil ediyorlardı.

Materyalist filozoflar yaşamın getirdiği sorulara yanıt bulmak istiyorlardı. Bu sorulardan bir tanesi, maddenin yapısı sorunu idi. Maddenin yapısı, Anaksagoras (İÖ 500-428'e doğru), Empedokles (İÖ 483-423), Demokritos (İÖ 460-370'e doğru) gibi büyük doğa bilginlerinin inceleme konusu oldu. Anaksagoras'a göre, varolan her şey, "homeomeriler" ("türdeş parçalar"), bütün cisimlerin "tohumları" dediği maddi parçacıklardan (*particules*) oluşmaktadır.

Empedokles'e göre, dünya, dört maddi öğenin ("kökler"in) yani toprak, hava, su ve ateşin bir bileşimidir. Bu "kökler" sonsuza değin bölünebilirler. Aşk ve kin gibi iki maddi güç tarafından harekete getirilirler. Empedokles'in, organik dünyanın bu "kökler"den başlayarak doğuşu konusundaki fikrine değinelim. Bu fikrin daha sonraki gelişmesi, bir ölçüde, en uygunların kalımlılığını sağlayan doğal seçme kavramına bağlanıyordu.

Demokritos, daha önce öncellerinden biri olan Lökippos tarafından ortaya atılan atomlar, bölünmez maddi parçacıklar fikrini geliştirdi. Bütün doğal olayların temeli olan atomlar, bu teoriye göre nitelik bakımından türdeş olan öğelerdir ve birbirlerinden ancak nicelikleri, uzay içindeki durumları ve bileşim düzenleri ile ayrılırlar. Demokritos'a göre, maddenin kendinden ayrılmaz devinme zorunluluğu, bütün olayların nedeni, maddenin en önemli özelliğidir. Demokritos, maddenin öncesizliği ve sonrasızlığı fikrini ileri sürüyordu: "Hiçbir şey yoktan varolmaz, hiçbir şey yokolmaz." Demokritos, hayvanlar aleminin kökenini materyalist bir biçimde

açıklamaya ve insan "ruh"unun maddi niteliğini ve beden gibi ölümlü olduğunu kanıtlamaya çalıştı.

İÖ 5. ve 4. yüzyıllarda, Demokritos'un, en göze çarpan temsilcisi olduğu materyalist eğilim, güçlenerek ilerliyordu. Demokritos'un uyandırdığı eğilim, idealist anlayışlara karşı savaşımda dayanıklılık kazanıyordu.

Materyalist Filozofların Tanrıtanımazlığı

Materyalist felsefe ilerledikçe, tanrıtanımaz dünya anlayışı da gelişiyordu. Köleci demokrasinin ilerleyip gelişmesi de, bu dünya anlayışının siyasal temeline hizmet etti.

Filozoflar, materyalizmi tutkuyla salık verirken, "tanrısal neden"e hiç yer vermiyorlardı. Herakleitos, çevresindeki dünya hakkında, evren hakkında: "Dünya birdir, ne bir tanrı, ne de bir insan tarafından yaratılmıştır, bir yasaya göre yanan, bir yasaya göre sönen, başı ve sonu olmayan canlı bir ateş olmuştur, ateştir ve ateş olacaktır." diye yazıyordu.

Materyalist filozoflar, ruhu, maddi bir ilke sayıyorlardı. Toplumsal olaylar alanında ise, tanrıların iradesi yerine, insan usunu koydular.

İdealist Eğilimlerin Gelişmesi
Platon'un Çizgisi

İdealist çizginin temsilcileri, her çareye başvurarak, materyalist filozofların etkisini gidermeye çalışıyorlardı. Atina, onların savaşımının başlıca arenası oldu.

İdealist görüşler, sofistleri, "bilgelik ustalarını" her ne kadar bunlar hâlâ bazı tanrıtanımaz ve materyalist fikirler taşıyorlarsa da, karakterize ediyorlardı. Sicilya'nın dikkate değer sofisti Gorgias (İÖ 483-376'ya doğru), dünyayı genel olarak nesnel gerçekliğin (*verite*) varlığını tanıma olanağı olduğunu kabul etmiyordu. Felsefi öğretiler ile yaşam arasındaki bağı yadsıyarak, felsefeyi güzel söz söyleme oyunu yapan sofistler pek çoktu. Sokrates (İÖ 469-399), sofistlerin idealist ilkesini geliştirdi, "ben"i, bilginin kaynağı yaptı. "Kendi kendini tanı" diyordu. Sokrates, doğa olaylarının ve

toplumsal yaşamın materyalist açıklamasına karşı koyuyordu. İdealist eğilim, Sokrates'in öğretilisi Platon (İÖ 429-347'ye doğru) ile doruğuna vardı. Bu, bize, "Platon'un çizgisi"ni, "Demokritos'un çizgisi" ile karşı karşıya koyma olanağını verir. Platon duyulabilen maddi dünyayı "gerçek dünyanın gölgesi", "genel fikirlerin", kavramların, olayların ve nesnelerin yansısı gibi anlıyordu. İnsan, bu genel fikirleri "ölümsüz ruh"unun anımsamaları sayesinde bilebilir. İşte bu, sık sık savunulan nesnel bir idealizmdir.

Mistik fikirleri, Platon'da çok kuvvetli olarak belli olmaktadır.

Aristoteles

Eski dünyanın büyük düşünürü Aristoteles (İÖ 384-322), Demokritos ile Platon arasında, ortada yer tutar. Fikirlerin duyular-üstü dünyası hakkındaki Platon'un öğretisini, eleştirici bir gözle inceliyordu. Bizim dışımızda, nesnel bir dünyanın varlığını kabul etmekle birlikte, duyusal algıları dünyanın kusursuz bir betimlemesinin kaynağı gibi görüyordu. Bu en önemli felsefe tezi, Aristoteles'in materyalizme yaklaştığına tanıklık etmektedir. Aristoteles'e göre, platoncu "fikirler", görüngülerin ve algılanan nesnelerin, ne ortaya çıkış nedenlerini, ne de evrim nedenlerini açıklayabilecek yetenekte idi.

Ama Aristoteles, varlık (duyusal algılar) ve düşünce arasındaki ilişki sözkonusu olduğundan, idealist konumda kaldı. Bilgi süreçlerinde, anlayan, kavrayan ruh, maddi bedenden bağımsız olarak kesin bir rol oynar. Ona göre edilgin (pasif) ve biçimsiz madde, etkin (aktif) bir güç tarafından devindirilmiştir. Bu gücün çıkış noktası ve aynı zamanda evrensel evrimin son amacı, bir çeşit "bütün biçimlerin biçimi", yani tanrı idi.

Ünlü bilgin Aristoteles, doğal bilimler, özellikle zooloji konusunda, tarih, edebiyat, mantık ve edebiyat teorisi konularında pek çok yapıt yazdı. Aristoteles'in siyasal sorunlara ayrılmış yazıları çok ilgi çekicidir. Çeşitli devletlerin siyasal

düzenlerine özgün bir toplu bakış olan *Atinalıların Politikası* adlı kitabında, "politika" terimini de, ilkin Aristoteles kullandı.

Helenizmin İdeolojisi ve Kültürü

Helenistik dünyanın kültürü, eski Yunan'da yaratılmış olan şeylerin en iyisini kendine maletti. Helenistik devletlerin oluşmuş bulunduğu geniş bölgelerin her birinde, helen kültürü ile yerel kültürler gibi çeşitli bilimsel eğilimler, sanat ve edebiyat eğilimleri de birleşip kaynaşıyordu. Üretimin gelişmesi, doğa bilimlerinin ilerlemesine yardımcı oluyordu. Doğanın, doğru ve özenli araştırılması bu çağa değin uzanır.

Bilimsel bilgi dalları, kesin olarak felsefeden ayrılırlar ve hızla ilerlerler. Bununla birlikte bazı düşünürler, bilimin birçok dallarında aynı zamanda önemli sonuçlar elde ederler.

Eratostenes (İÖ 276-193) matematik, fizik, gökbilim, tarih ve özellikle coğrafya ile uğraşıyordu. Yeryüzü yuvarlağının (aşağıyukarı 40.000 km olan) en geniş enlem çizgisini 39.700 km olarak ilk kez o hesapladı. Çağına göre, Eratostenes'in hesapları çok açık ve kesindi.

İÖ 3. yüzyılın başlarında Öklid'in ünlü geometrik "öğeleri" ortaya çıktı.

Sicilya'da matematikçi ve mekanikçi Arşimides (İÖ 285-212) yaşıyordu. Hidrostatiğin temel ilkesini ("Arşimides ilkesi"ni) buldu; tarlaların sulanmasında kullanılan aygıtları ("Arşimides vidası"nı) yetkinleştirdi, başka teknikler icat etti.

Gökbilimde, Aristarkos (İÖ 3. yüzyıl), heliosantrizm (güneş merkezcilik) denen, gökcisimlerinin güneşin çevresinde döndükleri fikrini ilk kez ortaya attı.

İskenderiye'de Homeros metinlerinin eleştirel incelenmesi, filolojinin başlangıcı oldu.

Mutlu bir yaşam üzerine ilk ütopyacı edebî yapıtların ortaya çıktıkları görüldü. Örneğin Yambul, *Güneş Devleti* adlı

kitabını yazdı.

İdealizm ile materyalizm arasındaki savaşım devam ediyordu. Stoacıların anlayışları, materyalist öğeler taşımaktaydı. Bununla birlikte, onların görüşlerini bütünüyle nitelendiren, evrenin anlayıp kavrayan yapısı ilkesini (logosu) kabul etmeleriydi. Canlı bir bütün olarak varsayılan, dünya olaylarını yöneten, yasaları koşullandıran, işte bu logostu. Stoacılar ve idealizm ile dinin öteki savunucuları, bilimsel materyalizmin yayılmasına kesinlikle karşı koyuyorlardı. Materyalist Epiküros (İÖ 341-270), insanı, çevresindeki doğanın bir parçası sayıyor.

Demokritos gibi, Epiküros'a göre de, bölünmeyen parçacıklar, atomlar ve bunların mekanik devinmelerinin yeraldığı boşluk, her şeyin temelini oluşturuyordu. Epiküros'a göre bütün doğa görüngüleri atom bileşimleri idiler. Ama Demokritos'tan farklı olarak, Epiküros, atomların birbirlerinden yalnız büyüklükleri ve biçimleri ile değil, ağırlıkları ile de ayrıldıklarını kabul ediyordu. Epiküros'un atomların düşey devinmelerinin, onların ağırlıkları nedeniyle ve kendiliğinden varolan bir iç güç nedeniyle doğru çizgiden çok küçük bir sapma (*declinaison*) ile birlikte oluştuğu fikri, dünyanın materyalist tanınmasının hazırlanışı için büyük bir önem taşır. Maddi dünya öncesiz ve sonrasız, insan bilincinden bağımsızdı. İnsan, diyordu, dünyayı duyuları sayesinde tanır. Epiküros, eski dine açıkça saldırıyordu. Onun fikirleri, tanrıtanımazlığın gelişmesinde önemli bir rol oynadı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ ROMA'DA KÖLECİ DÜZENİN BELLİBAŞLI ÇİZGİLERİ

ESKİ Yunanistan, Kuzey Afrika ve eski Asya devletlerinden farklı olarak, Roma, en üstün derecedeki köleci devleti kurdu; Roma'da, köleler, maddi servetlerin başlıca üreticileridirler. Köleler ile köle sahipleri arasındaki sınıf savaşımlarının özellikle en acımasız biçimleri Roma'da ortaya çıkmıştır.

Roma tarihi, köleci toplumun ekonomik, toplumsal ve siyasal süreçlerini, en ayırdedici çizgileri ile gösterir.

1. KÖLECİ TOPLUMUN VE KÖLECİ DEVLETİN YAPISI

Roma Toplumunun İlk Aşaması (İmparatorluk Çağı)

İlk aşamada, Roma'da, köleci ilişkilerin hızlı evrimi daha çok gelişmiş başka toplumların etkisi ile açıklanır. İtalya'da (Sicilya'da), köleci düzenin egemen olduğu Fenike kolonileri

ve Yunan kolonileri vardır. Etrüsklerin köleci toplumu, Apenin yarımadasının kuzeyinde yerleşmişti. Bu toplum, İÖ 6. yüzyılda gelişmesinin doruğuna ulaştı ve sonra geriledi.

Roma'daki ve Yunanistan'daki köleci devletlerin biçimlenmelerinde pek çok ortak noktalar vardı. Bu çağda, Romalılar, klanlar (*gensler*) halinde, efsaneye göre 300 klan, küriler (10 klandan kurulu eski Roma boyları) halinde ve kabileler halinde toplanmışlardı. Kabileler, Roma halkı denilen topluluğu oluşturmakta olan kabile federasyonları halinde birleşmişlerdi.

Kral (federasyon şefi), bu federasyonların başı idi. Kral *comices* (halk meclisleri) tarafından seçilmekteydi. Yaşlılar konseyi giderek kralla birlikte, en yüksek iktidarı elinde bulunduran senato haline dönüşecektir. Yaşlılar ve onların aileleri, Roma aristokrasisinin, patrisyenlerin çekirdeğini oluşturdu.

Nüfusun büyük bir bölümü bu klan ilişkilerinin dışında kaldı. Bunlar, plebyenler, eski savaş tutsakları, Roma'nın elegeçirdiği toprakların sakinleri ve göçmenlerdi; bunların kişisel özgürlükleri vardı ama bütün siyasal haklardan yoksundular. Yavaş yavaş plebyenler, yoksul düşmüş Roma yurttaşları ile kaynaştılar.

Roma toplumunda köleler, az sayıdaydı. Kölelik ataerkildi. Sınıf çatışmaları henüz başlangıcındaydı.

Klan Aristokrasisine Karşı Halkın Savaşımı

Yoksul düşmüş yurttaşların desteklediği plebyenler, doğuştan aristokrat olanlara, patrisyenlere karşı acımasız bir savaş yürütüyorlardı. Servet eşitsizliklerinin artmasına sıkı sıkıya bağlı olan bu savaşım, sonunda klan ilişkilerinin çökmesi sonucunu doğurdu. Topluluk, bütün toprak sahiplerini, plebyenleri olduğu kadar patrisyenleri de biraraya toplamaya başlıyordu. Toplumsal farklılaşmanın ölçütü servet durumu oldu.

Efsaneye göre, İÖ 6. yüzyılda, sondan bir önceki Roma kralı Servius Tullius tarafından gerçekleştirilen reform, Roma topluluğunun yeniden örgütlenmesinde önemli bir aşama oldu. Bu reform, bütün Roma nüfusunu servet du-

rumlarına göre birçok gruplara ("sınıflara") bölüyordu. En zengin sınıftan olan yurttaşlar, askerî birliklerin (santüri'ler — yüz kişilik takımlar) en büyük miktarını sağlıyordu. Daha az zengin ama sayıları daha çok olan yurttaşlar, daha az santüri veriyorlardı. Yeteneği olmayan, yoksul tabakalar, proleterler, yani zürriyetlerinden başka bir şeyleri olmayan kişiler, bir tek santüri oluşturuyorlardı.

Toplumun bu bölünme düzeninin büyük bir siyasal anlamı vardı. Halk meclislerinde yurttaşlar, santüri (yüzde, yüzdelik) hesabıyla oy veriyorlardı; her sınıf, çıkardığı santüriler sayısı ile orantılı bir oy miktarına sahipti.

Artık, mülk sahiplerinin maddi malları, onların toplum içindeki yerlerini, nüfuzlarını, etkilerini ve rollerini belirliyordu. En zengin plebyenler, patrisyenler arasına karışmaya başlıyorlardı. Pleblerin başlıca yığınına gelince, onların sefaleti gittikçe artıyordu. İÖ 509'da, krallık iktidarının düşüşü ve cumhuriyetin kuruluşu, bu durumda hiçbir değişiklik yapmadı.

Cumhuriyetin Başlangıcı

Roma toplumunun, zanaatçılıkla toprak işinin birbirinden ayrılmasına bağlı olan ekonomik gelişmesi, köle emeğinin rolünün derece derece güçlenmesi sonucunu doğurdu. Bu da, devletin, köle sahipleri sınıfının ve nüfusun öteki varlıklı tabakalarının siyasal egemenliğinin aygıtı olarak güçlenmesi sonucunu verdi.

Senato, Roma cumhuriyetinde en yüksek kurumdu. Krallık iktidarı, yerini, önceleri pretörler (eski Roma yargıçları), sonraları da konsüller denen iki majistranın (yüksek görevlinin) iktidarına bıraktı. Bu majistralar, senatoya başkanlık ve askerî birliklere de komutanlık ediyorlardı. Yavaş yavaş daha aşağı kademede majistralık görevleri, meclislerde idare amirlikleri, belediye meclis üyelikleri kuruldu. Bu görevler, ücret karşılığında olmadığı için gene varlıklı sınıfın temsilcilerine düşüyordu. Yüksek görevler gibi senatoya seçilmek hakkı da patrisyenlere özgü bir ayrıcalıktı.

Patrisyenler ile plebyenler arasında hiçbir zaman sönmeyen savaşım, başlıca iki sorunun çevresinde dönüyordu: özellikle borçlar yüzünden köleliğin yasaklanmasına bağlı olan toprakla ilgili sorun ve plebyenlerin siyasal hakları sorunu. Ekonomik durumları ve borçları ağırlaşmış olan küçük toprak sahipleri plebyenler, büyük toprak sahiplerine, patrisyenlere karşı çıkıyorlardı. Bu savaşım, bizzat halkın (plebin) bağrında oluşmakta olan toplumsal farklılaşma ile daha karmaşık bir durum almıştı.

Sonunda, plebyenler, en başta geleni borç yüzünden köleleştirmenin yasaklanması olan çeşitli ödünler kopardılar. Kendilerine yüksek görevlerin kapısını açtırdılar ve halk mahkemelerinin kurulmasını elde ettiler. Halk mahkemeleri, patrisyen majistraların kararlarını, eğer halkın çıkarlarına aykırı ise ertelemek hakkına sahip bulunuyorlardı.

Patrisyenler ile plebyenler arasındaki savaşım, toplumun servete göre bölünmesini tamamladı. Eski patrisyen ailelerin ve zenginleşmiş plebyenlerin çocukları, birbirinden ayrılmamacasına kaynaştılar, yeni bir ayrıcalıklı kastı, yani soyluluğu oluşturdular. Pleb (halk) terimi, ilk anlamını yitirdi ve nüfusun sömürülen aşağı tabakalarını belirtmeye başladı.

Dış siyaset alanında İÖ 5. ve 3. yüzyıllar arasındaki dönem, Romalıların İtalya yarımadası üzerindeki egemenliklerini sağlamak için hemen hemen aralıksız sürdürdükleri savaşlarla belirlenir.

İşte o zamanlardadır ki, Roma köleci toplumunun ve devletinin billurlaşması tamamlanmış oldu.

2. KÖLECİ TOPLUMUN EN YÜKSEK AŞAMASI

Akdenizin Romalılar Tarafından Fethi

Köleci ilişkilerin gelişmesi ve bunun gibi egemen sınıfın toprak sorununu, koloniler kurarak çözümleme isteği, Roma'yı askerî bakımdan İtalya yarımadasının dışına yayılma siyasetine yöneltti. İÖ 3. yüzyılın ilk yarısının sonlarında Roma, Kuzey Afrika'nın büyük bir köleci devleti olan Karta-

ca'ya karşı savaşa giriyor. Bunlar, Kartaca'nın çökmesi (İÖ 146) ve Batı Akdenize Roma egemenliğinin yerleşmesi ile sonuçlanan (birinci, ikinci, üçüncü) Kartaca savaşlarıdır. Aynı sıralarda, Romalılar, Balkan Yarımadasını da elegeçirdiler. Daha sonra, egemenliklerini, Doğu Akdenize, Küçük Asya'ya, İzlanda'ya, bugünkü Belçika topraklarına, vb. değin genişlettiler. Elegeçirilen ülkeler Roma eyaleti haline getiriliyor ve bu eyaletler, iktidarda bulunan sınıfın sürekli zenginleşme kaynağı oluyordu.

Zaferle biten bu savaşlar, Roma'ya çok ucuz bir köle el emeği sağladı. Örneğin, Sardinya'ya yapılan tenkil (tepeleme) seferinden sonra 80.000 kişi köleleştirildi; Yunan eyaleti Epir'in (İÖ 167'de) elegeçirilişi sırasında, 150.000 kişi satılmıştı. Köle akını, Roma devletinin ekonomisinde, köle emeği payının artmasına yardım etti.

Köle Emeğinin Ağır Basması

Köle emeği, özgür yurttaşların emeğinin yerini alıyordu. Bir tarım ülkesi sözkonusu olduğu için, bu olgu, kendini güçlü bir şekilde tarımda gösterdi. Yığın halinde köle el emeğine başvurulması, büyük toprak yurtluklarını, özellikle pazar için üretim yapmakta olan latifundiaları doğurdu. Büyük malikaneler, yalnız köle sahiplerinin, latifundiacıların, "komünal" denen tarlaları kendilerine maletmelerinin değil, aynı zamanda küçük ve orta işletmelerin yıkılışının da sonucu oldu. Eski gelir kaynakları ellerinden giden köylüler, büyük toprak sahiplerinden aldıkları tarlanın yarıcısı haline dönüştüler ya da kentlere sürülmek zorunda kaldılar. Bazıları kentlerde zanaatçı oluyorlardı, ama çoğu düşkünleşiyor ve ancak iktidardaki sınıfın kendilerine attığı sadakalarla yaşayabilen alt-proletarya saflarına katılıyorlardı.

Kent zanaatçıları, kölelerin de yavaş yavaş yerlerini aldıkları loncalar halinde birleşiyorlardı.

İÖ 2. yüzyıl, köleci toplumda bir dönüm noktası oldu. Bu andan başlayarak köleler, giderek, maddi servetlerin başlıca üreticileri haline geldiler.

Köleci düzenin gelişmesi, gerçek bir köle alışverişi sisteminin kurulmasına vardı. Roma'da ve başka yerlerde, köle pazarları ortaya çıktı.

Dış ticaret iç ticarete üstün geliyordu. Tarım ürünleri ve lüks eşya, pek çok eyaletlerden, yani elegeçirilen ya da bağımlı ülkelerden Roma'ya akıyordu: Roma da, karşılık olarak onlara madenî eşyalar, şarap ve zeytinyağı veriyordu. İthalat ihracata üstün geliyordu. Ama ihracat açığı, elegeçirilen ülkelerin yağma edilmesi ve özellikle büyük paraların Roma'ya akması ile kapatılıyordu. Gümüş ocaklarıyla, İspanya'nın elegeçirilmesi, Roma devletine para basmak için sürekli kaynak sağladı.

Ticaretin ve para dolaşımının gelişmesi, tefeciliğin açılmasının, genişlemesinin nedeni oluyor; kesenek karşılığında vergi tahsilini üzerlerine alan ve aynı zamanda tefecilik yapan aşarcı-sarraf ortaklıklarının kurulduğu görülüyor.

Roma'da geniş bir sarraf dükkanları ağı vardı. Sarraflar, değiş-tokuş dışında, para saklama, onları transfer etme ve aynı zamanda faizle ödünç verme işlerini de görüyorlardı.

Tüccarlar ve tefeciler, yavaş yavaş egemen sınıftan ayrı bir tabaka haline geliyor ve soylu şövalyeler kategorisini oluşturuyorlar.

Roma Toplumunda Çelişkilerin Yeğinleşmesi

Kölelerin aşırı derecede sömürülmesi, köle sahipleri ile maddi malların doğrudan üreticisi köleler arasındaki temel çelişkileri gittikçe ağırlaştırıyordu. Kölelerin ayaklanmaları gün geçtikçe daha sık oluyordu.

Bu isyanların en büyüğü Spartaküs isyanı oldu.

Bir gladyatör olan Spartaküs, İÖ 74 yılında, Kapu (*Capue*) kenti gladyatörleri arasında bir suikast düzenledi. Suikast açığa çıkarılınca, kentten, ancak birkaç düzine köle kaçabildi ve şefleri ile birlikte Vezüv yamacına varmayı başardılar. Bu bir avuç insanın çevresinde, İtalya'nın güneyinde ve

kuzeyinde, kölecilerin birliklerini ezen 60.000 kişilik bir ordu toplandı. Ancak 71 yılında, Roma kölecileri, büyük çabalar harcayarak isyanı bastırdılar. Kölelik düzeni henüz sağlamdı ve köleler bu düzeni yıkamayacak durumdaydı. Ama 74-71 ayaklanmasının tarihsel bir önemi oldu: o zamanın toplumsal düzenine korkunç bir darbe indirdi. Bu ayaklanmanın başka bir değeri de, özgürlük uğruna savaş geleneklerini güçlendirmiş olmasıdır. Spartaküs adı, sömürücülerin baskısına karşı amansız savaşımın bir simgesi olarak kaldı.

Bu arada, Roma ile eyaletleri arasındaki gerilim artıyordu. Köleleştirilmiş halkların isyanlarının biri bastırılmadan öteki alevleniyordu. Latifundiaların efendileri ile onların iflasa sürükledikleri küçük özgür köylüler arasındaki çelişkiler şiddetleniyordu. Köleciler tarafından elkonulmuş topluluğa ait toprakların yeniden bölüşülmesini isteyen Roma plebinin toprak hareketi, İÖ 2. yüzyılın sonuna doğru önemli bir genişlik kazandı.

Ama toplumsal çelişkilerin bu genel derinleşmesi, henüz köleliğin rejim olarak bunalım içinde olduğu anlamına gelmiyordu. Eğer bir bunalım sözkonusu idiyse, bu, ancak Roma cumhuriyetinin köleci devletinin içinde bulunduğu bunalımdı. Ama bu bunalım da, kölelerin emeği üzerine kurulu toplumsal sistemin gelecekteki parçalanışının bir belirtisinden başka bir şey değildi.

Cumhuriyetin Düşüşü ve İmparatorluğun Gelişi

Cumhuriyetin bunalımı, İÖ 1. yüzyılın yarısına doğru, egemen sınıfın başka başka gruplarını tehlikeye koyan gerçek bir iç savaşa doğru gitmeye başladı.

Bu bunalım gösteriyordu ki, site-devletin geleneksel kuruluşlarını koruyan Roma cumhuriyeti, artık, kurmuş olduğu koskoca koloniler imparatorluğu içinde, köle sahiplerinin egemenliğini sürdürecek güçte değildi. Bu yüzden, köle sahipleri, kendi durumlarını sağlamlaştırmak için bir askerî diktatörlükten başka çare göremiyorlardı. Bundan sonra, taşranın büyük toprak sahipleri de devlet yönetimine katıl-

dılar. İmparatorluk, köleci devletin bu yeni biçimi, gerek Romalı gerek taşralı köle sahipleri sınıfının egemenlik aracı olmaktan başka bir şey değildi.

Roma devletinin yeni yapısı, genel çizgileri ile, Jül Sezar'ın (İÖ 1. yüzyılın ikinci yarısı) ve manevi oğlu ve resmî ardılı Oktavius Ogüstus'un (İÖ 1. yüzyıl) diktatörlüğünde ifadesini buldu. Gerçi biçimsel olarak, senato, devletin en yüksek gücü sayılmakta idiyse de, Oktavius, imparatorluğun biricik ve karşı konulmaz efendisi idi. Halkın koruyucusu olmak iktidarı yanında, Ogüstus, yüksek askerî iktidarı da kendi elinde topladı. İlk olarak Roma'da, zafer kazanmış bir generale, belirli bir süre için verilen imparator unvanı, Ogüstus'tan başlayarak Roma İmparatorluğunun şef hükümdarı tarafından taşınan bir ünvan oldu.

İmparatorların, desteğini kazanmaya çalıştıkları ordu, şimdi artık, büyük bir toplumsal ve siyasal güç olmuştu.

İmparatora bağlı ve az sonra cumhuriyetçi kuruluşların yerini alacak olan bir yönetim aygıtının doğduğu görüldü.

İS 1. yüzyılın ikinci yarısında ve bütün 2. yüzyılda, Roma İmparatorluğunun, kudret ve zenginliğinin doruğuna vardığı ve toprakların en büyük genişliğe ulaştığı görülür.

3. KÖLECİ ROMA DEVLETİNİN ÇÖKÜŞÜ

Hangi toplum olursa olsun, bir toplumun parçalanışı ve yıkılışı, hiçbir zaman birdenbire olmaz. Bu, zamana yayılmış, yoğunluğu bir dönemden ötekine değişen yoğun bir olgudur. Roma İmparatorluğunun gerileyişinin belirtileri, hiçbir şeyin bu koskoca yapıyı sarsamaz gibi göründüğü bir çağda ortaya çıktı.

Büyük İşletmelerin Çöküşünün Başlangıcı ve Kolonluğun Doğuşu

İS 1. yüzyılın sonu ve 2. yüzyılın başında günışığına çıkan bu belirtilerden biri, çalışmalarının sonuçları ile hiçbir

biçimde ilgilenmeyen kölelerin zarar verdiği büyük işletmelerin rolünün gitgide azalması oldu. Latifundia sahipleri, köleleri gözetlemek ve çalışmaya zorlamak için karmaşık bir baskı aygıtını hazır bulundurmak zorunluluğu duyuyorlar, bu da üretimi daha pahalı kılıyordu.

Bunun için, büyük toprak sahipleri, çok kez latifundia çerçevesi içinde küçük özel işletmeleri korumayı daha kârlı buluyorlardı. Gerekli malzemeyi efendilerinden sağlayan köleler, bu küçük işletmeleri işletiyorlar ve emek karşılığı olarak da, üründen bir parça alıyorlardı. Bu arada kolon denilen özgür yarıcıların da ortaya çıktığı görülüyor. Bunlardan bazıları para olarak kira ödüyorlar, bazıları ise (ki bunlar hep çoğunluktaydı) ürünün bir bölümünü mülk sahibine veriyorlardı. Kolonlar, derece derece bağımlı çiftçiler durumuna geçtiler. Yoksullaşmış özgür köylülerin ve azat edilen kölelerin kolon saflarına akını sonucunda saflar kalabalıklaşıyordu.

Kolonluk sistemi, üreticilerin çalışmalarının sonuçları ile doğrudan doğruya ilgilenmelerine yardımcı oldu. İkramiye yöntemi de aynı amaca hizmet ediyordu. Burada, efendi, mülkünün bir parçasının tasarruf hakkını kölesine veriyor, karşılığında gelirden belirli bir pay alıyordu.

Köleci Toplumun Bunalımının Yeğinleşmesi

Parçalanıp dağılmanın ilk belirtileri İS 1. yüzyılın ikinci yarısında kendisini göstermeye başladı. 3. yüzyılda daha da belirginleşti ve Roma toplumu derin bir bunalım içine düşmüş oldu.

Başlıca uzlaşmaz karşıt sınıfların durumu çok değişmişti ve aralarındaki ilişkiler de artık aynı değildi. Köle emeğinin üretkenliğinin düşüklüğü, köle sahiplerini, köleleri azat etmeye itiyordu. Köleler ya bir ikramiye (bir parça toprağın tasarruf hakkını) alıyorlar ya da kolon oluyorlardı. Kölelerin emeklerinin ürünü, onları ilgilendirmediği için, efendiler, köleler üzerine baskı yapmaktan vazgeçmek zorunluluğunu duyuyordu. Bununla birlikte, kolonların, mülk sahipleri karşısındaki bağımlı durumları, sürekli olarak daha belirli bir

durum alıyordu. Başka bir deyişle, özgür küçük çiftçiler ile kölelerin koşulları birbirine yaklaşıyordu. Çok kez yoksul ya da az varlıklı köylüler, kolon durumuna düşüyorlardı; sonuçta, Roma, bütün öteki eski kentler gibi, mülk edinmiş bir özgür yurttaşlar toplumu oluyor ve köleliğin kalesi olma rolü tehlikeye girmiş bulunuyordu.

Zanaatçı loncalarının üyeleri de gittikçe yoksullaşıyordu. Zanaatçılar tarafından ödenen vergilerin düzenli oluşu, devleti, artık bütün çarelere başvurarak zanaatçı loncalarını güçlendirmeye yöneltti.

Vergilerin sürekli olarak ağırlaşması, topluluğa ait toprakların yağma edilmesi, kentlerin çoğunun yıkımını çabuklaştırıyordu ve kent yapısının gittikçe artan ön çatlaklarını derinleştiriyordu.

3. yüzyılın ekonomik bunalımı, toplumsal çelişkileri daha çok derinleştirdi. Kolonlar ve yoksul yurttaşlar, şimdi kölecilere karşı ortak cephe kuruyorlardı.

3. yüzyılda isyan eden köleler ve kolonlar, Galya'yı ve İspanya'yı elegeçirdi. Köleciler de birlik halinde değillerdi: Büyük toprak sahipleri, daha önemsiz olan köle sahiplerini ezmeye çalışıyorlardı.

Toplumsal çelişkiler, siyasal çelişkilerle birbirine karışıyordu. Bazı eyaletlerin ayrılma eğilimleri, aynı şekilde çeşitli grupların taht için savaşımı gittikçe artıyordu. Bu iç çekişmeler sırasında ordu gittikçe artan bir rol oynuyordu.

193-197 yıllarında, iktidardaki sınıfın çeşitli grupları arasında bir iç savaş patlak verdi; bu savaş, 3. yüzyılın yarısında, çok ağır bir siyasal bunalımın nedeni oldu.

Köleci Üretim Tarzının Kesin Olarak Dağılıp Parçalanması

Köleci üretim ilişkilerinin dağılıp parçalanmasının karakteristik kanıtlarından biri, kolonluğun gelişmesi oldu. 4. yüzyılda Konstantin'in hükümdarlığı zamanında kolonlar, çalıştıkları toprağa bağlandılar. Bundan sonra kolonlar, kendi toplumsal kökenlerinden bağımsız olarak toprak sahiplerinin kendilerine gösterdiği tarla parçasını sürekli olarak iş-

lemek zorunda tutuluyorlardı. Kolon, ne kendisinin, ne de çocuk ve torunlarının terketme hakkına sahip oldukları Roma yurtluğunun (*domaine romain*) temel öğesi oldu. Pratik olarak bu, kolonun köleleşmesi demek oluyordu. Ama kolonluk, bir feodal ilişkiler sistemi kuracak ölçüde gelişemiyordu. Köleci düzen, bu evrimin önüne aşılmaz engeller çıkarıyordu.

Kolonun ağırlaşan koşulları, gittikçe köleninkine yaklaşıyordu. Öte yandan, egemen sınıfın temsilcileri, kölelere gittikçe daha acımasızca davranıyordu. Önceleri kölelerin isyan etmeleri korkusu, Roma devletini, kölelerin öldürülmesini yasaklamaya zorlamıştı; şimdi bu "hak" yeniden tanınmıştı. Yoksullar, çocuklarını köle olarak satma "iznini" elde ettiler.

Toprağa bağlananlar yalnızca kolonlar değildi. Bağımlılık, gerçekte zanaatçılığa değin yayılmıştı. Lonca tümüyle, bütün üyelerinin davranışından devlete karşı sorumlu idi. Lonca üyesi zanaatçılar loncalarından ayrılamıyorlardı, başka loncadan olan biriyle evlenmeye de hakları yoktu. Hatta belediye sınırları içine girmiş olan ruhaniler, kent nüfusunun zengin tabakasının temsilcileri bile kente bağlandılar. Köleci devlet, bu önlemlerle, nüfusun kentten kaçmasını engellemeye çalışıyordu. Ama kentlerin yoksullaşması her şeye karşın sürüyor ve kent topraklarının özel kişiler tarafından aşırılması ve vergilerin ağırlaşması bu yoksullaşmaya yardım ediyordu.

Köleci üretim biçiminin çürümesinin, egemen sınıf içindeki ilişkilerde de etkileri oldu. Köle sahipleri sınıfının tümünün sözcüsü olarak devletin sağlamlaşması, yerini siyasal ayrılmalara bıraktı. En büyük toprak sahipleri merkezî iktidara gittikçe daha aldırmaz oluyorlardı. Tam yıkımdan kurtulmak amacıyla, küçük özgür çiftçiler, büyük senyörlerin koruyuculuğu altına giriyorlar ve böylece daha bağımlı bir duruma düşüyorlardı.

Güçlü halk ayaklanmaları, köleci yapıyı gittikçe daha çok sarsmaya başladı. Artık, siyasal bunalım ile toplumsal bunalım bir tek bunalım halinde birleşiyordu. Bu bunalımın

belirtilerinden biri, Roma İmparatorluğunun 385'te imparator Teodosius'un ölümünden sonra, resmî olarak onaylanan Doğu Roma İmparatorluğu ve Batı Roma İmparatorluğu biçiminde ikiye bölünmesiydi.

Daha sonraları Bizans adı ile tanınan Doğu Roma İmparatorluğu, karışık bir süreç sonunda, 15. yüzyılın yarısına değin varlığını sürdüren feodal bir devlete dönüştü.

4. İDEOLOJİ VE KÜLTÜR

Eski Roma'nın köle sahipleri, egemenliklerini sürdürmek için ideolojik yollara da başvurdular. Bu ideolojik yollar, Roma devleti varolduğu sürece Roma köleci toplumunun siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişikliklere uygun olarak değişti.

Eski Cumhuriyet

Bu dönemde egemen rol, sitede, bağrında gensler aristokrasisinin hüküm sürdüğü toplulukta idi. Roma ideolojisinin aşırı tutuculuğu buradan geliyordu. Özet olarak, bu ideoloji topluluk düzeninin, sitenin diniydi; başka bir deyişle, patrisyen, yani aristokrat bir hükümete bağımlılıktı.

Özel hukuksal kurallarla düzenlenen mülkiyet ilişkileri gelişmekteydi.

Sözlü halk türetmeleri yanında, Roma nesir ve şiirinin ilk anıtları da ortaya çıkıyordu.

Cumhuriyetçi Dönem

Sitenin siyasal sisteminin bunalımı, aynı zamanda site ideolojisinin de bunalımı oldu. Roma'nın Küçük Asya'da, Balkan Yarımadasında yönettiği savaşlar sonunda, cumhuriyetçi dönemin ideolojisi, Yunan toplumunun ideolojisinin etkisi altında biçimlendi. Roma'da da, Yunanistan'da olduğu gibi, iki ideolojik ilke arasında savaşım başlamıştı. Dinsel idealist eğilim, Yunan mitolojisinin etkisi altında oluşmuştur.

O zamana değin, devletlerin kuruluşu çağında Romalılar birçok tanrıya tapıyorlardı. Onların gözünde her şey ve her görüngü, bu tanrıların ruhuna ve tanrısallığına sahipti. Örneğin, çocukluğun kırküç tanrısı vardı: Yeni doğan çocuğun ilk çığlığının tanrısı, bebeğin ilk adımlarının tanrısı vb.. Penat (ev-bark tanrıları), lar (aile ocağı tanrıları) gibi iyi ruhlar, aile ocağının ve ailenin koruyucuları idiler.

Birçok rahip kolegyumları (kurulları) vardı. Yüksek rahipler kolegyumunun üyeleri, dinsel ayinleri düzenliyorlar; başka bir kolegyumun üyeleri, kahinler, kendilerini, geleceği haber verme işlerine veriyorlardı vb..

Gitgide, Yunan etkisi altında, Roma ve Yunan panteonları (tanrılarının tümü) birbirine karıştılar. Roma tanrıları, insan biçimleri aldılar. Daha sonra, Roma imparatorları en büyük din adamları sayıldılar ve Roma kilisesinin başı oldular.

Materyalist eğilim, Epiküros'un öğretisinin etkisi altında gelişiyordu. Lukretius (İÖ 98-55) bu öğretinin üstün bir temsilcisi oldu. *Şeylerin Doğası Üzerine* adlı yapıtında, doğanın ve insanlığın kökeni ve evrimi hakkındaki fikirlerini geliştirdi. Bölünmez, yaratılmamış ve yok edilemez atomlardan sözediyordu.

Gerçeğin materyalist bir açıdan yorumlanması, Yunanlılardan öğrenilenlerin ve kendi öz bilimlerindeki ilerlemenin sonucu olan bilimsel bilgilerin birikimini kolaylaştırıyordu. Marcus Terentius Varron (116-28) zamanının bilgi düzeyine uygun, gerçek bir bilimsel ansiklopedi ortaya koydu.

Meta-para ilişkilerindeki gelişme ve özel mülkiyetin evrimi ile köleci Roma hukukunun yetkinleşmesi, aynı hızla yürüyordu. Konuşma sanatı ve güzel söz söyleme sanatı, başarı ile ilerliyordu. Cicero bu sanatın en güzel süsü oldu. Toplumsal, siyasal ve tarihsel alanda yazılı yapıtlar çoğalıyordu. (Jül Sezar'ın notları, Salluste'un yapıtları). Özgün ozanlar ortaya çıktı. Bu arada Livius Andronikus (İÖ 3. yüzyılın ilk yarısı), Catulle (İÖ 87-54), Dramaturg Plautus (254-184) ve Terensius (190-159) gibi mimarları ve heykelcileri de sayalım.

İmparatorluğun siyasal kurumları bazı ideolojik olaylar ile birlikte oluşuyordu. Egemen köleciler sınıfı, halk yığınları üzerinde etki yapmak için, daha büyük bir kararlılıkla dinden yararlanıyorlardı. İmparator, onların iktidarının tanrısal kökenini belirtmek, güçlendirmek görevini yükleniyordu. Doğu eyaletlerinde, egemen sınıftan olanlara, tanrı gibi saygı gösteriliyordu.

İmparatorluğun ululaştırılması, yayılmakta olan stoacılığın başlıca amacı oldu. Stoacılığın temsilcileri Seneka, Epiktetos oldular. Stoacılara göre, insan tek büyük organizmanın bir parçasıydı ve onun bütün eylemi, bu organizmanın, yani toplumun, devletin iyiliğine adanmalı idi. Stoacılar, her şeyin durmadan yinelendiğini, hiçbir zaman yeni hiçbir şey olmadığını ve olamayacağını söylüyorlardı. Bu fikirler, imparatorluğun ve kurulu düzenin sonsuzluğuna uygun düşüyordu.

Yeni pitagorasçılar, Pitagoras'ın, Platon'un ve Aristoteles'in felsefi fikirlerini gizemcilikle dopdolu yeni bir öğreti kurmak üzere birleştirdiler; bu öğretiye göre tanrısal ilke iyi, madde ise kötü idi.

Egemen sınıfın ideolojisine karşıt olarak halk yığınları, kendi öz ideolojilerini kendiliklerinden oluşturuyorlardı. Bu, keyfe bağlı yönetime karşı bir protestonun ideolojisi, emeğin ve küçük kişilerin ululaştırılması ideolojisi oldu. Halk arasında, yalnız krallar ve aristokratların değil, basit emekçilerin de ölümlerinden sonra tanrılarla eşit olabilecekleri düşünülüyordu.

Edebiyat ve sanatlar da, egemen sınıf tarafından imparatorluk iktidarının sürdürülmesi ve ululanması için kullanıldı. İmparator Ogüstus'un hükümdarlığı zamanında Virgilius, Horacius, Properceus, Tibullus, Ovideus gibi ozanlar, Tite-Live adlı nesir yazarı vb., yapıtlarını verdiler.

Genç Pline'in, tarihçi Plutarkhos Appien'in, Suetones'un yazmaları daha sonraki çağla ilgilidir. Bize dikkate değer yapıtlar bırakan mimarlık, henüz kesin biçimini almakta olan Roma hukuku, hep imparatoru ululamaya hizmet ediyordu.

Öte yandan, edebî yapıtlar ve siyasal yazmalar —özellikle tarihçi Tacitius, ozan Lucain, nesir yazarı Petroneus, imparatorluğa karşı köleci sınıfın bir fraksiyonuna bağlı olan öteki satirik yazarlar Juvenal ve Lucien de—, eleştirel fikirler içeriyorlardı.

İmparatorluğun başlangıcında, Roma'nın, Yunanistan'ın ve elegeçirilen doğu eyaletlerinin kültürel gerçekleştirmelerinin sentezi olan tek bir Roma-Helen kültürü oluşmaya başlıyor. Bu, her şeyden önce doğa bilimleri için doğrudur. Yaşlı Pline'in *Doğal Tarih*'i özellikle derleme bir yapıttı. Ama daha ciddi bilimsel yapıtlar da ortaya çıktı. Bu yapıtlar, eski yazarlar tarafından incelenmiş olan maddeleri, eleştirel bir gözle dikkate alıyorlardı. Strabon önemli coğrafya yapıtları verdi. Ptolemeus kendi adını alan bir gökbilim sistemi ortaya koydu.

Pergamlı hekim Galienus büyük bir üne ulaştı. Hekimlik üzerindeki etkisi büyük oldu.

Hıristiyanlık

Hıristiyanlık, 1. yüzyılda, Roma İmparatorluğunun doğu eyaletlerinde ortaya çıktı. 2. yüzyılın başlarında Yunanistan'a girdi ve az sonra İtalya yarımadasında yayıldı.

Halk yığınlarının her gün daha güç olan durumu, keyfî yönetim, yeryüzündeki varlığın geçici niteliği yolundaki gizemli fikirlerin yayılmasının nedeni oldu ve öteki dünyada daha iyi bir gelecek umudu uyandırdı.

Bu fikirlerin yayılması, hıristiyan dininin gelişini hazırladı. Hıristiyanlık, Asya ve Afrika'nın birçok dinsel tapınmaları, insanları kötücül güçlerden korumak ve ölümsüzlüğe ve aydınlığa götürmek uğruna insanlar için kanını akıtan, öldüren ve dirilten bir tanrıya tapınmaları içeriyordu. Hıristiyanlık, kurban vermelerden ve her çeşit ayinlerden vazgeçti. Hıristiyanlığın vaizleri, başka dinlerin yandaşlarından farklı olarak hiçbir etnik ve toplumsal ayrılık tanımıyorlardı. Bu, onlara, bahtsızların ve horlananların sevgisini kazandırıyordu.

Başlangıçta, özellikle yoksulları içine alan hıristiyan topluluklarda eşitlik hüküm sürüyordu. Ama rahatı yerinde olmakla birlikte, mevcut düzenden hoşnut olmayan çevrelerin temsilcileri hıristiyanlara katılınca, ilişkilerin yalınlığı ve topluluğun demokratik niteliği yavaş yavaş kayboldu.

Din gereksinmeleri daha karmaşık hale geldi; ve zengin bağışlar, ortak malları yönetenlerin ve ayinlere başkanlık eden diyakosların, papazların, eveklerin etkilerini güçlendirdi. Topluluğun yönetici çevreleri olan din adamları kastı, hıristiyanlar sürüsünden ayrıldılar, hıristiyan kilisesi ortaya çıktı. Böylece, evrim geçirerek, hıristiyanlık, egemen sınıfı yanına çekmekte kendisine yardım eden özellikleri ve yeni çizgileri aldı.

Eski dinsel tapınmalar, yığınları boyun eğme durumunda tutma yeteneğinde değillerdi. Emekçileri, sömürücülere karşı toplumsal savaşımdan caydıran hıristiyan öğretisi, kölecilerin çıkarlarına, daha iyisi düşünülemeyecek şekilde pek güzel karşılık veriyordu. Bu sınıfın ideologları, kısa zamanda anladılar ki, hıristiyanların itirazları, sömürücüler için yararlı olan bir doğrultuya kolaylıkla çevrilebilir. Hıristiyanlığa özgü tam bir bağımlılık, boyun eğme ve yumuşakbaşlılık vaızı, yerleşmiş dogmaların tanınması, köle sahiplerinin hoşuna gidiyordu. Ensonu egemen sınıfın temsilcileri, hıristiyanlığa karşı tutumlarını değiştirdiler. 4. yüzyılda, imparator Konstantin zamanında, hıristiyanlık resmî din ilan edildi. Hıristiyan kilisesi, önemli ayrıcalıklar elde etti. Ezilmişlerin dini, kölecilerin halk yığınları üzerindeki manevi baskısının aleti haline geldi.

İmparatorluğun Evrimi

İmparatorluğun, ilkin ekonomik ve toplumsal alanlarda patlak veren bunalımı ideolojiye de uzandı. Egemen sınıfın temsilcileri arasında yayılmış olan felsefi ve dinsel sistemler artan bir kötümserliğin damgasını taşır. Örneğin stoacıların görüşleri evrim geçirir. İmparatorluğun açılıp gelişmesi çağında, başkasının iyiliği için kendini feda etmek gerekliliğini

öneren stoacı öğreti, kölecilerin iktidarını güçlendirmeye yardım etmiştir. Ama bu öğreti, imparatorluğun çöküşünde kötümserlik ve umutsuzluk fikirlerini vurguluyordu.

3. yüzyılda Plotin'in gizemli felsefesi, yeni-platonculuk geniş bir alana yayıldı. Plotin'e göre, kötü ile madde birbirine karışıyorlardı. İnsanın amacı, zeka için anlaşılmaz olan en yüksek iyi ile manevi bir kaynaşmadır.

Edebiyat da aynı şekilde, felsefi-dinsel bir nitelik gösteriyordu; o çağda en yaygın tarz olan roman da böyleydi (Apule'nin *Metamorfozlar* ya da *Altın Eşek*'i, Heliodores'in *Edmonika*'sı).

4. ve 5. yüzyıllarda, imparatorluğun kesin çöküşü sırasında, hıristiyanlığın kabul etmediği payen (puta tapıcı) felsefe öğretileri, cincilik, büyücülük, müneccimlik (yıldız falcılığı), hıristiyanlık içinde eridiler. Hıristiyan kilisesinin zaferi ile birlikte payen kültürünün sayısız anıtlarının tahrip edildiği görülüyor, ama aynı zamanda halkı incitmemek için hıristiyanlık, paganizmden (puta tapıcılıktan) çok şeyler alıyor. Böylece Milat (İsa'nın doğuşu) bayramı, Noel, zamanla Mithra, Güneş Tanrısı bayramı ile karışır. Doğu eyaletlerinde çok yaygın olan bereket tanrıçalarına —İsis, Astarte, Kybele— tapınma, Meryem Anaya tapınma halinde gelişti. Edebiyat, dar bir saraylılar çemberinin beğenilerine uymaya çaba gösteriyordu. Bunlar özellikle imparatorun onuruna düzülen övgüler oldu. Kültürün genel düzeyi hissedilir ölçüde düştü.

5. ROMA İMPARATORLUĞUNUN DÜŞÜŞÜ

Köle emeği gittikçe, teknik ilerleme ve toplum evrimi için bir engel haline geliyordu. Üretici güçlerin düzeyi başka üretim ilişkilerini gerekli kılıyordu. Daha ileri bir ekonomik ve toplumsal biçimlenmeye, feodal düzene devrimci bir geçiş, kendini zorla kabul ettiriyordu. Bununla birlikte, Batı İmparatorluğunun, Roma köleci devletinin bu en yüksek biçiminin düşüşünde, yalnız iç etkenler değil, dış etkenler de rol oynadı.

Pek çok komşu kabileler, imparatorluğun topraklarını

durmadan istila ediyorlardı. Bu akınlar, İS 2. yüzyılda, çok önemli yakıp yıkmalarla sonuçlanıyordu.

Orta Avrupa'daki tam ilkel topluluk düzeninin dağılma dönemini geçirmekte olan Cermen kabile birlikleri, tehlikeli komşular oldular. Karpatlar'da, Karadenizin kuzeyinde de, Got, Dak, Sarmat ve Slav kabilelerinin güçlü federasyonu kuruluyordu.

"Barbar" kabileler (Cermenler ve ötekiler) arasında paralı askerler toplanması, Roma devletinin gerilemesinin belirtilerinden biri oldu. Bir yandan aşiretler arasında, öte yandan da köleler ile kolonlar arasında bir yakınlaşma beliriyordu. İç çelişkiler, kölelerin, yoksullaşmış köylülerin ve zanaatçıların başkaldırmaları, Cermenlerin, Gotların, Sarmatların ve köleci Roma devletini sarsan öteki halkların indirdikleri darbelerin üstüne ekleniyordu.

Batı İmparatorluğunun toprakları durmadan daralıyordu. 5. yüzyılın ortalarında, Roma imparatorları yalnız İtalya ve Galya'nın bir parçası üzerinde hüküm sürmekteydiler. Roma'nın 410'da Batı Gotları tarafından alınışından sonra imparatorluğun başkenti bile İtalya'nın kuzeyine, Ravenne'e nakledildi.

Köleler ve kolonlar, imparatorluğa saldıran kabileleri destekliyorlardı. Batı İmparatorluğunun tacı, paralı Cermen askerlerinin şeflerinin elinde bir oyuncak haline geldi. 476 yılı, şeflerden biri olan Odoakr'ın, son Roma İmparatorluğunu devirdiği zaman Batı Roma İmparatorluğunun kesin yıkılış tarihi olarak kabul edildi. İlk "barbar" devleti, o zaman, İtalya'da kuruldu.

Roma İmparatorluğunun düşüşü, öte yandan, köleci düzenin de son bulması anlamına geliyordu.

Köleci düzenin yıkılması ile sonuçlanan bu iç ve dış etkenlerin birleşmesi, daha ileri ekonomik ve toplumsal bir biçimlenmeye doğru, yani feodal düzene doğru devrimci geçişi oluşturdu.

GİRİŞ

Köleci Düzenin Bağrında Feodal Öğelerin Gelişmesi

Nasıl ki köleci ilişkiler, ilkel topluluğun bağrında ortaya çıktıysa, ilk feodal ilişkiler de kölelik düzeninin bağrında doğdular. Kolonluğun gelişmesi, köleci üretim biçiminin bunalımını haber veren bir belirtiydi.

Büyük toprak mülkiyeti, küçük köylü işletmelerinin hemen hepsini yutmuştu. Köleler ve kolonlar tarafından işletilen geniş malikaneler (*domaines*) daha şimdiden, gelecekteki yurtlukların (*fiefs*) önbiçimlerini gösteriyordu. 4. ve 5. yüzyıllarda, Roma İmparatorluğunun son döneminde, bu imparatorluğun çeşitli bölgeleri arasındaki ekonomik ilişkiler yavaş yavaş zayıflıyor, siyasal bunalım yoğunlaşıyordu. Daha önce gördüğümüz gibi bu bunalımın en önemli belirtilerinden biri Roma İmparatorluğunun Doğu ve Batı İmparatorlukları olarak bölünmesi oldu.

Büyük toprak sahipleri, onların toprakları üzerinde çalı-

şan kolonlar ve köleler, bulundukları yerde üretilen zahire ile yetiniyorlardı. Bu, kapalı ve doğal bir ekonomiydi.

Ama yeni üretim biçiminin öğeleri, serbestçe gelişememekteydi; çünkü köleci ilişkiler, bunların ilerlemesini engelliyordu.

Roma İmparatorluğunda Devrimci Altüst Oluş

Yeni üretim ilişkilerinin öğeleri, kendi başlarına, kendilerini engelleyen üretim biçiminin zincirlerini kırabilecek güçte değillerdi. Feodal biçimlenmeye giden yolu tıkayan devlet ve üstyapının öteki öğeleri gibi, köleci biçimlenmeyi, yalnız devrimci bir altüst oluş yıkabilirdi.

Halk ayaklanmaları, Roma devletini sürekli olarak sarsıyordu. Halk yığınlarının ve boyunduruk altına alınan halkların devrimci eylemleri, Roma İmparatorluğunu adamakıllı sarsıyor; ama imparatorluğu kesin olarak devirmeye yetmiyordu. Ancak Cermenlerin ve Slavların istilası üzerine gelen ve onun etkisini artıran Roma toplumunun kendi bağrındaki sınıf savaşımı, Roma İmparatorluğunun düşüşü, köleci düzenin yıkılışı ve feodal ilişkilerin sağlamlaşması sonucuna vardı.

Feodalitenin Dönemlere Bölünüşü

Feodalitenin başlangıçtaki biçimlenme dönemi, marksist tarihçiler tarafından ortaçağ kavramı ile özdeş tutulur. Bu döneme aynı zamanda yukarı-ortaçağ da denir.

Avrupa'da bu dönem aşağıyukarı 5. yüzyılda başladı ve 11. yüzyılın başına değin sürdü; Asya'da 3. yüzyılda (Çin'de), 4 ve 5. yüzyıllarda (Hindistan'da), 7. yüzyılda (Arabistan'da) başladı; 8. yüzyılda (Çin'de) son buldu, ama Asya kıtasının öteki ülkelerinin çoğunda 11. ve 12. yüzyıllara değin sürdü.

Feodal ilişkiler tarihinde ikinci dönem, feodalitenin açılıp gelişmesi dönemidir. Bu, aynı zamanda zanaatlarla tarımın ikinci kez birbirinden ayrılmaları dönemi, kentlerin ticaret ve zanaatçılığın ocağı olarak kuruluşu dönemidir. Avrupa'da bu dönem, 11. yüzyıldan 15. yüzyıla değin sürer;

Asya ve Kuzey Afrika'da ise 9. yüzyıldan 15. yüzyıla uzanır.

Feodalitenin üçüncü dönemi, feodal ilişkilerin gittikçe dağılıp parçalanması ve kapitalist ilişkilerin ortaya çıkışı ile kendini gösterir. Bu döneme aşağı-ortaçağ denir. Avrupa'daki bu dönem 15. yüzyıldan 17. yüzyıla değin uzanmıştır.

Avrupa sömürgeciliğinin genişlemesi, feodal ilişkilerin Asya ve Afrika'da çok uzun zaman daha yaşamalarını sağladı. Ama, bütünü ile 17. yüzyılın ilk yarısı feodalitenin sonu ve kapitalizmin başlangıcı sayıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

FEODAL İLİŞKİLERİN KURULUŞ DÖNEMİ (YUKARI-ORTAÇAĞ)

1. BATI AVRUPA'NIN FEODALLEŞMESİ

Feodal ilişkilerin olgunlaşması ile, köylülerin ve zanaatçıların emeklerinin ürünlerini kendilerine maletmelerinin aracı olarak, toprak rantının özel koşulları gibi, üretim biçiminin kendine özgü olan ana çizgileri, özellikle toprak mülkiyetinin karakteristik biçimleri belginlik kazanıyor.

Eski Cermenler ve Slavlar

Parçalanmış Roma İmparatorluğunda cereyan etmekte olan ve eski Cermenlerde ve Slavlarda ortaya çıkan süreçlerin sentezi, Batı Avrupa'da, feodal ilişkilerin biçimlenmesinin temelini oluşturur.

Köleci Roma İmparatorluğu ile olan ilişkileri sonucunda, eski Cermenlerde ve Slavlarda feodal ilişkiler doğrudan doğruya ilkel topluluktan doğmuştur. Bu halklardan birinde olduğu gibi ötekinde de, sınıflara bölünme, daha Roma İmpa-

ratorluğunun gerileme döneminde başlamıştı. Ama sınıflar, ancak en ilkel ataerkil biçimleri ile vardılar.

Eski Cermenlerde ve Slavlarda kölelerin ve savaş tutsaklarının durumu, Roma kolonlarınınkine yaklaşıyordu. Bir parça toprak alabiliyorlar ve senyöre, ayni olarak hayvan, buğday vb. ödeyerek, kendi küçük işletmelerini kendileri yönetiyorlardı.

İsa'dan sonra ilk yüzyıllarda Cermenlerin ve Slavların dağılıp parçalanan ilkel toplulukları yerine, gitgide toprağa dayanan bir ilkel topluluk (Cermenlerde mark) geçiyordu. Toprak ailenin özel mülkiyeti olmuştu. Daha sonraları toprağa dayanan topluluk dağılıp parçalandıkça, bireysel emeğin daha üretken olmasından ötürü, toprak da gittikçe özel mülkiyet biçimine dönüşüyordu. Köleliğin egemen olduğu koşullarda ağır sabanlar kullanılamıyordu. Kabile aristokrasisi, büyük malikane ve hayvanları kendi elinde tutuyordu. 5. ve 6. yüzyıllara doğru, özel mülkiyetin gelişmesi büyük ölçülere vardı.

Roma toplumu ile sıkı ilişkiler kurulması, Cermenlerde ve Slavlarda sınıfların biçimlenmesi sürecinin hızlanmasına yardımcı oldu. Güney ve Batı Slavlarının çıkarları, her şeyden önce, Roma İmparatorluğunun çıkarları ile çatışıyordu. Roma devleti ile olan ilişkilerinin tehlikeye düşmesi, kabilelerde, devletin gücünü yıkmak isteğini uyandırıyordu. Büyük baskınlar, istilalar, Cermen ve Slav ve başka kabilelerin, Roma İmparatorluğu topraklarına göçü, imparatorluğun düşüşünde kesin bir rol oynadı.

Feodalleşme Süreci

Cermen kabileleri ve Slavları, Batı İmparatorluğuna ve Bizans'a akın yaptıkları zaman, köleler ve kolonlar kendilerini destekliyorlardı, çünkü fatihler, ezilen tabakaların koşullarını iyileştiren bir düzen kuruyorlardı. Cermenler en başta Romalı büyük toprak sahiplerinin topraklarına ve kölelerine elkoyarlardı. Kölelerin sömürülmesi, Cermenlerde, Romalılarda olduğundan çok daha az acımasızdı. Öte yan-

dan, ilkel topluluğun törelerini ve yasalarını, kendileriyle birlikte getiriyorlar; ve bunları gittikleri yerlerdeki özgür köylülere de yayıyorlardı, ki ilkin onların durumu hafiflemiş oluyordu.

Bu töreler ve yasalar, çürümekte olan köleci düzenin bağrında doğan ve yeni feodal ilişkilerin kurulmasına yardım eden feodal öğelerle birleşiyordu; bu da, yeni feodal ilişkilerin kurulmasını çabuklaştırıyordu. Cermen fatihleri, Roma İmparatorluğuna özgü üretici güçlerin daha yüksek olan gelişme düzeyini kabul ettiler. Sayı bakımından (eski Roma topraklarındaki nüfusa oranla) zayıf olduklarına göre, derin bir biçimde kök salmış olan toprak mülkiyeti statüsüne dokunmamak zorundaydılar. Ama, aynı zamanda, yaşlanıp takattan düşmüş bir Roma toplumuna yeni güçler aşıladılar ve üretime yeni bir atılım ve hızlanış damgası vurdular. Romalı büyük mülk sahipleri, gitgide Cermen aristokrasisi ile karışıyor, böylece türdeş bir egemen sınıf oluşturuyordu.

Slavlar da, Bizans topraklarının bir parçası üzerinde, feodal öğeleri içinde taşıyan bir dizi devlet kurdular, bununla feodal ilişkilerin gelişmesine yardımcı oldular.

Frank Devletinde Özel Toprak Mülkiyetinin Gelişmesi

Frank krallığı, yukarı-ortaçağın feodal toplumunun en klasik bir örneğidir.

4. yüzyılda, Franklar toplumunun başlıca, ama türdeş yığınını özgür köylüler oluşturuyordu. Zengin köylüler, küçük ve orta feodaller haline dönüşerek topluluktan ayrılıyorlardı.

6. ve 7. yüzyıllar arasında Frank topluluğunda, toplumsal eşitsizliğin derinleşmesi sonucunda, önce özel mülkiyet olan toprak, serbest ferağ (alım-satım vb.) konusu oluyordu. Toprak mülkiyetinin bu serbest ferağına "*alleu*" denirdi. *Alleu*'nün, yani meta haline gelmiş toprak mülkiyetinin ortaya çıkışı, toprak mülkiyetinde eşitsizliğin nedeni oldu, bu da, büyük mülklerin gelişmesine ortam hazırladı.

Köleler, kral ailesinin ve büyük toprak sahiplerinin topraklarını işliyorlardı. Ama bu köleler, Roma İmparatorluğunun kölelerı gibi değillerdi. Bunların önemli bir bölümü bir parça toprağa sahip olabiliyor ve işletmeyi tam bağımsız olarak, yalnız belirli bir yükümlülük ödemek suretiyle kendisi yönetiyordu. Ama bu kölelerin hiçbir hakkı yoktu. Bir kölenin öldürülmesi, para cezası ile cezalandırılıyordu. Savaş ve ödenmeyen borçlar köle sağlayan büyük kaynaklardı.

Kölelerin yanında yarı-özgür insanlar, litler (eski kolonlar bunlar arasındaydı) ve azat edilmiş köleler de çalıştırılıyordu. Litlerin de, azat edilmiş kölelerin de, birer parça toprağı vardı, haraç ödüyorlardı ve geleneksel yükümlülüklerini yerine getiriyorlardı. Kökeni bakımından Frank olmayan bütün özgür insanlar (Romalılar ve ötekiler) gibi, Litler de haklardan yoksundular. Bir Litin ya da bir Romalının öldürülmesi halinde kurtulmalık (*wergeld*) (100 solid), özgür bir Frank'ın öldürülmesinde ödenmesi gerekenden (200 solid) iki kez daha azdı. Yavaş yavaş bağımlı köylüler sınıfı oluşuyordu.

Preces Sistemi

Bazı toprak sahipleri, özellikle de büyük toprak sahipleri, 5. ve 6. yüzyıllarda, topraklarının bir bölümünü küçük tarlalar halinde yoksul köylülere vermeye başladılar. Eline geçen bir tarla için köylü, bu toprağın sahibine, ürünün bir kısmını veriyor ve onun hesabına belirli bir iş görüyordu. Bu tarla bazan belirsiz bir süre için veriliyordu; ama zamanla bu, belirli bir süre ile, özellikle elinde bulunduranın yaşam süresi ile sınırlandırıldı. Bazan da toprağın tasarruf hakkı, babadan oğula geçebiliyordu: işte bu *preces* idi.

8. ve 9. yüzyıllara doğru *preces* biçimleri çoğaldı. Yoksul düşmüş olan ve büyük mülk sahipleri tarafından ezilen köylü, kendi tarlasını, bu büyük mülk sahiplerinden birine vermek zorunda kalıyor ve bu toprak, senyörün mülkü oluyordu. Sonra senyör, toprağı köylüye veriyordu, ama mülkiyeti-

ni değil, ya yaşamı boyunca ya da babadan oğula geçmek üzere tasarruf hakkını. Köylü buna karşılık, ürünün bir kısmını senyöre veriyor, bazı angaryaları yerine getiriyordu ve senyör de karşılık olarak köylüyü öteki büyük toprak sahiplerine karşı korumayı üzerine alıyordu. Böylece köylü, daha önce mülkü olan topraktan daha büyük bir toprağı da işleyebiliyordu. Bu yolla büyük toprak sahipleri ve bunlar arasındaki kilise (5. yüzyılın sonunda Franklar hıristiyanlığı kabul etmişlerdi) el emeğini, henüz işlenmemiş toprakları üzerine çekiyorlardı.

Gedik (Bénéfice)

Feodal düzenin ilerlemesi, daha sonra, 8. yüzyılda, toprağa ait ilişkilerdeki özgün bir altüst oluş ile koşullandırılmıştır.

Toprak artık özel mülk olarak verilmiyordu; egemen sınıfın temsilcileri, ancak kendi topraklarında silah altına alınan birliklerin başında kralın ordusunda hizmet etmeleri koşuluyla, malikane ya da yurtluk denilen topraklara sahip olabiliyorlardı. Mülkiyetin bu koşullu biçimine, gedik (ayrıcalık olarak verilen toprak, *bénéfice*) deniliyordu. Gedikler, miras konusu olmuyor, ancak yaşam boyunca veriliyordu. Eğer kendisine gedik verilen kimse askerî görevlerini yerine getirmezse, toprak her an için elinden alınabiliyordu. Gedikten yararlanan kimsenin ölümünden sonra yararlandığı yurtluk, krala ya da onun varislerine geçiyordu.

Feodal Sistemin (Franc-Alleu) *Kuruluşu*
Vasallık

Bu sistem 9. ve 10. yüzyıllar boyunca yeni değişikliklere uğradı. Askerî gedik kalıtsal bir nitelik kazandı ve *franc-alleu* denilen biçime dönüştü.

Bu *franc-alleu* sistemi, ayrılmaz bir şekilde vasallığa bağlı idi: Bütün toprak sahipleri, daha güçlü bir senyör, yani metbu karşısında bağımlılığını kabul etmek ve kendisini onun vasalı ilan etmek zorundaydı. Vasal senyöründen bir

yurtluk alıyor ve silahlarını onun hizmetine koymak zorunda bulunuyordu.

Başlangıçta vasallık ilişkilerinin kuruluşu, bir özel hukukla ilgili bir sözleşmeyi oluşturuyordu, ama 9. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kral fermanları zorunlu vasallığı ilan ettiler.

Böylece feodalitenin siyasal yapısının çok karakteristik olan hiyerarşik düzeni çiziliyor. En yukarda kraldan başka bir metbu tanımayan feodaller bulunuyordu. Sonra daha az önemli olan senyörler geliyorlardı, ve ensonu bu sömürü zincirinin en son halkasını, daha sonra şövalyeler adını alan küçük soyluların temsilcileri oluşturuyordu.

Feodal Toplumun Üretici Güçleri

Ele aldığımız bu dönemde, yeni üretim ilişkileri, feodalitenin belirleyici çizgilerinden sözetmeye izin verecek bir düzeye ulaştılar.

Sabanlar (ağır ve hafif sabanlar) gibi bazı başka tarım aletlerinin de yayılması, demir işlerinin yetkinleşmesinin gerekli sonucuydu. Bu olgu, tarımda üretkenliğin artmasına yardım etti: Üç yıl süreli almaşık ekim giderek yayılıyordu, bağlar genişliyordu. Bağların genişlemesi, üzüm sıkmacının yetkinleşmesine yolaçtı. Başka yeni tesisler, özellikle yel değirmenleri ortaya çıktı. Kölelik zamanından kalan su değirmeni, kanatlı çark eklenerek yetkinleştirildi.

Ama yadsınamayan bu ilerlemelere karşın, bu dönemde feodal üretimin ayırıcı özelliği, görenek ve teknikte durgunluktu. Bu durum, aslında, evriminin bütün aşamalarında, feodal ekonomi için azçok doğrudur.

Yukarı-ortaçağda, üretici güçler çok yavaş gelişiyordu. Toprağı dinlendirme ve iki yıllık almaşık ekim sistemi, giderek üç yıllık almaşık ekim sistemi ile değiştiriliyordu. Çift sürmek için demirli sabandan yararlanılıyordu. Ama toprağa sürgü çekmek için, köylüler, genellikle toprak üzerinde sürüklenen tahta bir merdane kullanıyorlardı. Harman, tahtadan bir harman döveci ya da yalnızca sopa yardımıyla ya-

pılıyordu. Toprağın verimini artırmak için gübre kullanılmıyordu. Bu yüzden verim çok düşüktü.

Bu teknik durum, küçük köylü üretiminin (daha sonra zanaat üretiminin) ağır basmasından ileri geliyordu.

Feodalitede Üretim İlişkileri ve Mülkiyet

Üretici güçlerin gelişme düzeyi, feodal üretim ilişkilerinin niteliğini belirliyordu.

Bu ilişkileri tahlil edebilmek için, üretim araçları mülkiyetinin egemen biçimini, bu mülkiyetin gerçekleşmesinin özel koşullarını, (yani ürünlerin bölüşülmesi yöntemlerini) ve ensonu farklı toplumsal grupların ve sınıfların durumunu (ki bu, üretim ilişkileri etkenine bağlıdır), bu sınıf ve grupların üretimdeki karşılıklı ilişkilerini saptamak gerekir.

Bu çağın en başta gelen üretim aracı, toprak, yalnız senyörlerin elindeydi. Özgür köylüler tarafından işlenen parçalar ancak seyrek raslanan bir istisna oluşturuyorlardı.

Senyörler, mülk sahipliği haklarını iki biçimde gerçekleştiriyorlardı. Başlangıçta topraklar üç kategoriye ayrılmıştı: Ev ve eklentileri ile sebze yetiştirilen küçük bahçe köylüye aitti.

Ekilebilir topraklar topluluğa ait mülk sayılıyordu, ama onları durmadan bölüştürüp duruyorlardı. Ormanlar, otlaklar vb. topluluğa aitti ve topluluğun bölünmez mülkü idi.

Bu alt bölünme, bir ölçüde feodal düzenin billurlaşmasına kadar sürdü. Ama o zaman, ekilebilir toprakların çoğu, senyörün adamlarının doğrudan doğruya denetimi altındaydı. Bu topraklar malikane denen şeyi oluşturuyordu. Bu, senyörler için toprak üzerindeki tekellerini değerlendirmelerinin ilk biçimiydi; öteki biçim, azçok bağımsız olarak yararlandıkları tarlaları (*manses*) köylülere pay olarak dağıtmaktan ibaretti. Ormanlar, otlaklar ve sular senyöre ait mallardı. Ama köylülerin de, topluluğun üyeleri olarak, bunlar üzerinde hayvanları otlatmak, balık avlamak vb. hakları vardı.

Yüzyıllar boyunca köylüler, kendi çıkarlarını savunan özgün bir kamu örgütlenmesi biçiminde, topluluk kalıntılarını

korudular.

Toprak, üretim konusu olduğuna göre toprağı işlemek, sonra da ürünü kaldırmak zorunlu idi. O halde topraktan başka tarım aletlerine ve aynı şekilde atlara ve başka hayvanlara sahip olmak gerekiyordu. Bütün bunlar, aletleri ve hayvanları bazı koşullarla köylüye ödünç veren senyöre aitti. Üretim araçlarının bir bölümü, köylülerin özel mülkü olmuştu.

Sömürünün Doğal Niteliği

Köylü emeğinin iki sömürü tarzı küçük üretimin yaygınlığını belirliyordu. Dolayısıyla, üretici güçlerin bölünüp parçalanmış olması ekonominin ilerlemesine engel oluyordu. Tarım işletmesi doğal bir nitelikteydi.

Bu genel çizgi, belirli bir ölçüde, bütün feodal çağa damgasını vurdu, ama yukarı-ortaçağ için özellikle belirleyiciydi.

Yurtlukta üretim, yalnız nesnel bir amaç güdüyordu: Kiliseye bağlı ya da kiliseden bağımsız senyörün ve çevresinin gereksinmelerini karşılamak; tahta ait topraklarda ise kralın ve maiyetinin gereksinmelerini karşılamak. Kölelik çağında ekonomik çöküşün sonunda, tarımdan ayrılan zanaatlar, Roma İmparatorluğunun düşüşü sırasında, yeniden tarımla kaynaştılar. Senyörün ve köylülerin zanaat mallarına olan gereksinmeleri, yerel üretimle karşılanıyordu. Feodal işletmede üretilen her şey, birkaç istisna dışında, kendi yöresinde tüketiliyordu.

Gerekli-Ürün ve Artı-Ürün

Feodal işletmede, üretilen her şey, köylü emeğinin sonucu idi. Bu ürün, üç kısma ayrılabilir:

a) Senyörün kendine maledindiği kısım;

b) Köylünün ve ailesinin geçimi için gerekli olan kısım;

c) Emek üretkenliğinin yükselmesi sonucunda, beslenmek için gerekli asgari miktardan fazla olarak köylünün elde edebildiği ortak ürünün bir kısmı;

Son iki kısım, gerekli-ürünü, birinci kısım ise artı-ürünü oluşturuyordu. Şu halde köylü emeği de, gerekli-emek ve

artı-emek olarak ikiye bölünebilir.

Ek-emek hacminin gerekli-emek hacmine oranı, sömürünün derecesini oluşturur. Emeği ile köylü, yalnız kendi gücünü değil, aynı zamanda ailesinin gücünü de yeniler. Sömürünün yeniden üretilmesinin giderleri de doğrudan üreticilerin üzerine biner; yani bu giderler, gerekli-ürünün zararına olarak karşılanır. Bu giderlerin ancak bir bölümü artı-üründen sağlanır. Köylülerin (daha sonra zanaatçıların) yaşam koşulları öyleydi ki, genel kural olarak yeniden ekmek, ve senyöre olan yükümlülüklerini ödemek için, kendileri gerekli zahireden yoksun kalıyorlardı.

Toprak Mülkiyetinin Uygulama Biçimi Olarak Feodal Rant

Senyörlerin kendine maledindiği artı-ürün, feodal rantı oluşturuyordu. Bu, feodallerin toprak mülkiyeti üzerindeki tekellerinin uygulama biçimiydi.

Feodal çağda, tüm üretimin nesnel amacı senyörlere rant ödenmesi idi. Bu istek, senyörün, ailesinin ve hizmetçilerinin kişisel gereksinmeleriyle sınırlıydı. Köylülerin (ve zanaatçıların) gereksinmelerinin karşılanması, senyör bakımından üretimi sürdürmek ve işletmeyi yaşatabilmek için gerekliydi.

Ana-babadan kalma feodal mal, rantın, egemen sınıf tarafından toplanmasına uyarlanmış bir düzenleme idi.

Feodallerin ve köylünün salt fizik gereksinmeleri, rantın ölçüsünü belirlemiyordu. Feodaller, sık sık köylülerden en zorunlu şeyleri çekip alıyorlar ve onları yoksulluğa sürüklüyorlardı. Rantın büyüklüğü, belirli tarihsel nedenlere ve her şeyden önce feodaller ile köylüler arasındaki sınıf ilişkilerine bağlı bulunuyordu. Rant, coğrafi bölgelere ve çağlara göre değişiyordu.

Feodal Rantın Gelişmesi

Feodal rant biçimleri oldukları gibi kalmıyorlardı. Başlangıçta, köylü, zamanının en büyük bölümünü senyöre ait toprağın işlenmesine ayırmaya zorlanıyordu. Yükümlülüğün

bu ödeme biçimi angarya adını alıyordu. Köylüye yüklenen öteki angaryalar, müstahkem mevkilerin yapımı, ürünlerin taşınması, bazı zanaat işlerine katılma vb. idi.

Köylü emeğinin üretkenliği arttıkça ve tarım tekniğinin gelişme düzeyi yükseldikçe, senyörler, üretimin ağırlık merkezini, doğrudan doğruya köylü işletmelerine kaydırmayı daha kârlı buluyorlardı. Ayni olarak ödenen rant, ayni-rant, feodal rantın ikinci biçimi oldu.

Rantta, köylünün, kendisine kullanmak üzere toprak ve aletler veren senyöre ödediği bir çeşit ücret anlamı vardı. Bu ödemeye toprak yükümlülüğü (*redevance* — belli taksitlere bağlanan bir çeşit yükümlülük) deniyordu. Başka yükümlülükler arasında, otlak, balık avlama hakları vb. yeralıyordu, çünkü eskiden topluluğa ait olan çayırlar ve sular da şimdi artık senyörlerin mülkleriydi. Bu olayları incelediğimiz Fransa'da bu taksite bağlı yükümlülükler, sonraları *cens* (senyörün kendisine verilen senyörlük vergisi) adını aldılar.

Yukarı-ortaçağda angarya, yükümlülük ödemenin en yaygın biçimi idi, ayni-rant ödeme bir istisna oluşturuyordu.

Kentlerin gelişmesi sonucu, rantın para olarak ödenmesi birinci derecede önem kazandı. Şimdi artık senyör kendi yurtluğunda üretilmeyen nesnelerle ilgileniyordu ve onları satın almak için de serflerinden para sağlaması gerekiyordu.

Ekonomi-Dışı Baskı (Cebir)
Kişisel, Hukuksal ve Yönetsel Bağımlılık

Ayni ödenen rant çağında olduğu gibi, para ile ödenen rant çağında da, feodal rantın en büyük bölümü toprak mülkiyetinden sağlamyordu. Artı-ürün, henüz hukuksal ve yönetsel para cezaları gibi, soylu olmayan kimselerin senyöre olan bağımlılığının ifadesi olarak sürekli ödedikleri çeşitli vergilerden oluşuyordu. Kişisel bağımlılıktan gelme vergiler, (özellikle Fransa'da) baş vergisi biçimini alabiliyordu. Bazı ülkelerde, köylü evlendiği zaman, ilk gece hakkı senyörün oluyordu. Sonraları bu hakkın yerini, para ya da zahire olarak ödenen bir yükümlülük aldı. Köylü, kişisel bağımlılığı-

nın sonucu olarak senyöre, miras hakkı üzerinden dolaysız bir vergi ödüyordu. Bazan, senyöre en güzel hayvanını, bayramlık giysilerini ya da herhangi bir taşınır mal vermek zorundaydı. Ve ensonu, senyör köylüye (evlenmesine, oturduğu evi değiştirmesine, kendi malından başkasına bağışta bulunmasına vb. izin vermek için), canı istediği gibi başka angaryalar ve para yükümlülükleri kabul ettirebiliyordu.

Köylülerin kişisel, hukuksal ve yönetsel alanda katlandıkları bu bağımlılık durumu, senyörler için yalnızca bir ek gelir kaynağı oluşturmuyordu. Bu kulluk-kölelik biçiminin derin fikri başka bir şeydi.

Toprak yükümlülükleri, köylülüğün ekonomik bağımlılık öğelerini kendi içinde taşıyordu. Ama köylüler, bir miktar toprağa ve kendi öz malları olan üretim aletlerine sahip oldukları zaman, ekonomi-dışı herhangi bir baskıya başvurmaksızın, emeklerinin en iyi meyvelerini onların elinden alma olanağı yoktu; başka bir deyişle senyörün, köylünün şahsı üzerinde doğrudan doğruya bir yetkiye sahip olması gerekiyordu. Bu bağımlılık durumu, serflikten, hakların sınırlanmasına kadar giden çok değişik biçimler alabiliyordu.

Köylünün bağımlılığı, senyörün hukuksal ve yönetsel gücüne sıkı sıkıya bağlıydı.

Ekonomi-dışı baskı biçimleri, feodal üretim tarzının karakteristik yönlerinden birini oluşturuyordu.

Franklarda, köylünün kişisel bağımlılığı, köylü topraklarının ve topluluğa ait toprakların büyük mülk sahipleri tarafından kendi tekellerine geçirilişi ile birlikte gelişiyordu. Geçmişte özgür olan, yoksul düşmüş köylüler, güçlü komşularının himayesine girmek zorunda kalıyorlardı: Yoksa bu senyör savaşları ve akınları çağında, canlarını ve geri kalan mallarını korumayı umamazlardı. Bu himaye biçimi (ki onun ilk biçimleri daha Roma İmparatorluğunda ortaya çıkmıştı), *Patronat* adını alıyordu, ve büyük toprak sahibinin himayesine girmeye ise kayırılma (*recommandation*) deniliyordu.

Köylülerin bağımlılık (özellikle kişisel, hukuksal ve yönetsel bağımlılık) biçimlerinin gelişmesi, feodal toplumun üstyapısının evrimine sıkıca bağlı bulunuyordu. Başlangıçta, yukarı-ortaçağın feodal hükümetlerinin (örneğin Frank devletinin ve öteki barbar krallıkların) ilk görevi, elegeçirilmiş topraklar üzerindeki köle ve kolonların hareketlerini bastırmak, İtalya ve öteki Roma eyaletleri halklarından haraç toplamaktı. Daha sonra devlet, aynı zamanda geçmişte özgür olan köylüleri elde tutmak ve uysallaştırmak görevini de üzerine aldı. Feodal devlet, büyük toprak sahiplerinin egemenliğini güçlendirmek olan başlıca görevini, gayretkeşlikle yerine getiriyordu.

Yukarı-Ortaçağda Frankların Devleti

Özellikle Franklar toplumunda ortaya çıkan siyasal düzen değişiklikleri, toplumsal ve ekonomik ilişkilerdeki değişikliklerle belirlenmişti. 5. yüzyılın sonlarına doğru kabilelerin askerî şeflerinden seçilmiş olan iktidar, babadan oğula geçen krallık iktidarı biçimine dönüştü. Roma eyaletlerinin fethi, egemen sınıfın ve onun siyasal örgütü olan devletin güçlenmesini çabuklaştırdı. Halk arasında toplanan milislerin yerini, ilke olarak, büyük feodallerin sağladığı birliklerden oluşmuş ordu aldı.

Yüzer yüzer ya da birkaç yüzlüğü biraraya getiren kontluklar halindeki eski bölünme, toprak birimleri halindeki bölünmeyi içine aldı. Kontluk içindeki hukuksal ve yönetsel iktidar, kralın görevlisine, yani konta ait bulunuyordu; kont, kontluk sınırları içinde, mahkemenin verdiği her çeşit para cezasının üçte-birini kral adına topluyordu.

Ama ilk Frank kralları hanedanı Merovenjyenler zamanında, devlet yönetiminin bu oldukça esnek merkeziyetçiliği, büyük toprak sahiplerinin giderek artan gücü karşısında yıpranmaktaydı. Kral, belirli toprak alanları üzerinde bağışıklıklar tanıdı. Bu bağışıklıkları elde eden senyör, ayrıcalıklı

bir durum sağlıyordu. Bağışıkhk tanınan topraklar üzerinde (başlangıçta cinayet istisna olmak üzere) bütün hukuksal ve yönetsel yetki senyöre geçti. Senyör vergileri alıyor ve kendi toprağı üzerinde kurulan askerî birliklere komuta ediyordu.

Franklar devleti kesin olarak 8. ve 9. yüzyıllarda kuruldu. Devlet, parçalara ayrılma ve bazı büyük toprak sahiplerinin bağımsızlığı ile karakterize oluyordu. Bu özellikler bütün Şarlman İmparatorluğu boyunca da (768-814) egemendi. İmparatorluk Şarlman'ın ölümünden sonra gerilemeye başladı.

Feodal Toplumun Temel Uzlaşmaz-Karşıtlığı

Senyörlerin gelir kaynağı, doğrudan üreticilerin, yani köylülerin, daha sonra da zanaatçıların aşırı ölçüde sömürülmesiydi. Sömürü düzeyi durmadan yükselmeye doğru bir eğilim gösteriyordu. Nüfusun büyük çoğunluğunun yazgısı, tamamıyla azınlık olan büyük toprak sahiplerinin elinde bulunuyordu. Bu, feodal toplumun temel uzlaşmaz-karşıtlığını belirliyordu.

Feodal toplumda başlıca uzlaşmaz-karşıt sınıflar yanında başka gruplar, örneğin zanaatçılar da vardı.

Tıpkı kölelik çağında olduğu gibi, feodalitenin çeşitli toplumsal sınıf ve gruplarının koşulları, çeşitli tabakaların ve belirli bir hukuksal duruma sahip olan kimselerden oluşan gruplaşmaların varlığı ile belirleniyordu. Bazı durumlarda sınıf, kendi içinde birçok katmanlara bölünüyordu (özellikle egemen sınıfta laik senyörlerle kiliseye bağlı senyörler birbirlerinden ayırdediliyordu). Bunun dışında, bir tek katman (örneğin soylular ve papazlar dışında kalan Fransız halk tabakası), daha sonra sınıf halinde, ya da köylüler, zanaatçılar, tüccarlar, tefeciler gibi toplumsal tabakalar halinde bilurlaşan birçok toplumsal tabakaları kucaklayabiliyordu.

Yukarı-Ortaçağ Döneminde Köylülerin Anti-Feodal Savaşımı

Frank köylü yığınlarının serfleştirilmesi yanında amansız bir sınıf savaşımı da kendini gösterir. Bu sınıf savaşımı, firardan silahlı ayaklanmaya değin giden pek çeşitli biçimler

alıyordu.

Bu kendiliğinden gelme ve birbirinden kopuk ayaklanmalar kaçınılmaz olarak başarısızlığa mahkumdu. Ama halk yığınlarının sınıf savaşımı, senyörleri, yükümlülüklerini belirli düzeyde tutmaya zorluyordu; bu da maddi malların doğrudan üreticilerini, sömürenlerin keyfî yönetimine karşı biraz koruyordu.

Daha sonraları, yükümlülükler daima bu iki rakip sınıf arasındaki güçler oranına bağlı kaldı.

Feodal Frank toplumunun bütün siyasal düzenlenişi bir tek amaca hizmet ediyordu; halk yığınlarını bağımlı durumda tutmak. Bazı durumlarda, büyük senyörler isyan eden köylüleri kendi güçleri ile yenebiliyorlardı. Ama kesin bastırma rolü, feodal soyluluğu tümüyle kendi şahsında cisimleştiren krallık iktidarına aitti.

Batı Avrupa'da Feodal İlişkilerin Biçimlenmesinin Karakteristik Çizgileri

Sonuç olarak, Batı Avrupa'da, feodalizmin kuruluşunu izleyen şu özellikleri belirtmek gereklidir: toprağın feodal mülkiyeti temeli üzerinde büyük feodal toprak mülklerinin yaratılması ve özgür köylüler çoğunluğunun serfleştirilmesi; serf-köylülerin, kölelik çağından artakalan köleler ve kolonlarla kaynaşmaları. İşte feodaller sınıfı ve maddi malların başlıca üreticileri olan serf-köylüler sınıfı, özetlediğimiz bu durum içinde kendilerini gösterirler. Feodal toprak sahibi, belirli bir siyasal iktidarı kendi elinde topluyordu. Cermen kabilelerinin özgür topluluğunun kalıntıları, feodal toplum içinde, özgün bir serf-köylüler örgütü biçiminde varlığını sürdürüyordu.

2. DOĞU AVRUPA'DA FEODAL İLİŞKİLERİN BİÇİMLENMESİ

Doğu Slavlarında Feodal Evrimin Özellikleri

6. ve 9. yüzyılların Doğu Slavlarında, sınıfların ve devletin oluşması, köleci Roma İmparatorluğu, iktidarını, Doğu

Slav topraklarına değin genişletmemiş olduğu için, özel biçimler alıyordu. Bu yüzden köleci ilişkiler Slavların toplumsal düzeni üzerinde doğrudan bir etki yapmıyordu. Slavlarda ilkel topluluğun dağılıp parçalanması, onların temas halinde bulundukları bölgelerde köleliğin çoktan dağılıp parçalanma durumuna geldiği bir zamanda ortaya çıktı. Doğu Slavları, feodaliteye doğrudan, yani kölelik döneminden geçmeden geldiler. Başlıca feodal sınıflar Slavlarda, 9. ve 10. yüzyıllarda cisimleşti. Topluluğun özgür bireyleri feodal toprak sahipleri tarafından sömürülen bağımlı köylüler haline dönüştüler.

Kiev Rusyası

9. yüzyılda, başkenti Kiev olan bir yukarı-ortaçağ devletinin kurulduğu görüldü. Prensliklerin temelinde Polanlar (*Polanes*) ya da Ruslar (*Rouss*) kabilesi bulunuyordu (devletin Kiev Rusyası adı da buradan gelmektedir). Doğu Slav kabilelerinin çoğu, 9. ve 10. yüzyıllarda bunların çevresinde toplandılar.

9. yüzyılın başlarında Kiev Rusyası, Dinyeper ve Oka havzasından Don havzasına kadar olan toprakları, Kafkasya'yı, Dinyester'in ve Karpatlar'ın ötesindeki toprakları (Karpatlar Rusyası'nı) içine alıyordu. Novgorod ve İlmen Gölüne komşu topraklar, Kiev devletinin egemenliği altındaydı.

En yüksek yetke büyük Kiev prensine aitti. Prensler takımı (*drujina*), üstler (*boyar*) ve küçükler (*gridi*) olmak üzere bölünüyordu. Drujina üyeleri, kamu işlerinin tartışılıp karar altına alınmasına katılıyorlardı.

11. ve 12. yüzyıllarda, nüfusun büyük prense haraç ödediği topraklarda hâlâ klan ilişkilerinin kalıntıları mevcuttu. Öteki topraklar, feodal senyörlere ait bulunuyordu. Bu beylik arazilerinin bir kısmı miras konusu oluyordu, sonradan bunlara *patrimoine* dendi; ötekiler büyük prense hizmet edecek olan senyörlere geçici olarak yararlanmak üzere veriliyordu.

Verdikleri haraçlarla prenslik hazinesini besleyen özgür köylülerin sayısı gittikçe azalıyordu. Toprakları feodal sen-

yörler tarafından alınan köylüler serfleşmişlerdi.

Kiev Rusyası'nda köleci ilişkiler güdük kaldılar ve bir evrim göstermediler.

Serfleşmiş olan köylüler, ya senyöre ait toprakları işliyorlar ya da yükümlülüklerini ayni olarak ödüyorlardı. Başka bir deyişle o çağda, emek-rant ya da angarya, ayni olarak ödenen rantla, yani ayni-rantla birarada bulunyordu.

Üretici güçlerin gelişmesi, Rusya'da, feodal ilişkilerin gelişmesinde temel öğe oldu. Toprağın işlenmesi kır ekonomisinin başlıca dalı haline geldi. Güney bölgelerinde demirli saban kullanılıyordu. Toprağın dinlendirilmesi ve otlak olarak bırakılması yaygındı; ama iki yıllık hatta üç yıllık almaşık ekim de ortaya çıkmıştı.

Zanaatlar derece derece tarımdan ayrılarak gelişiyordu. Köylerde kalmış olan zanaatçılar, feodal senyörlerin egemenliği altına giriyorlardı. Berkitilmiş şatoların çevresinde yerleşen zanaatçılar ise, zanaatçı mahallelerini oluşturuyorlardı. Giderek kentler, zanaat ocakları doğuyordu. Bu ilişkiler altında Kiev Rusyası, bu olayın, daha sonra, feodalitenin açılıp gelişmesi çağında ortaya çıktığı Batı Avrupa'nın önünde gidiyordu. Kayıtlar, Rusya'da 9. yüzyılda 89 sitenin varlığını gösteriyor.

12. yüzyılda Rus kentli nüfusu 60'tan fazla zanaat kolunu yürütüyordu; demirden ve çelikten yapılan malların sayısı 150'yi buluyordu. Rus zanaatçıları, iş aletlerinin, silahlarının yapımında ve kuyumculukta ustaydı. Ama toplumsal işbölümünün yeterince gelişmemiş olması ve doğal ekonomi iç ticaretin genişlemesini engelliyordu.

Novgorod'da yapılmış arkeolojik kazılarla günışığına çıkarılmış olan o çağın yazılı belgeleri, Güney Rusya'da kent uygarlığının yüksek bir düzeye eriştiğini tanıtlamaktadır.

Dış ticaret daha dörtbaşı mamurdu. Rus tüccarları, hilafet topraklarında, Bizans'ta, Bohemya'da, Polonya'da, Almanya'da, İskandinavya'da, birbirleri ile karşılaşıyorlardı. Kürk, balmumu, bal, katran, keten kumaşlar, süsler, silahlar satıyorlar ve dışardan lüks eşya, şarap, meyve ve baha-

rat satın alıyorlardı.

11. yüzyılda ve 12. yüzyılın başlarında Kiev Rusyası ilerlemekte olan ekonomisi ile gerçek bir devletti. Devlet, gücünü, köylülerin ve zanaatçıların amansız bir biçimde sömürülmesinden alıyordu; bununla birlikte köylü ve zanaatçılar, sık sık kendilerini ezenlere karşı başkaldırıyorlardı.

Kiev'de en büyük ayaklanma 1113'te oldu. Yığınların baskısı ile prenslik iktidarı bazı ödünler vermek zorunda kaldı.

Uluslararası Arenada Kiev Devletinin Rolü

Yukarı-ortaçağ Rus devleti, feodal senyörlerin egemenliğinin pekişmesine büyük katkıda bulundu. Vladimir (980-1015), Bilge adı takılan oğlu Yaroslav (1019-1054), Yaroslav'ın küçük oğlu Monomah (1113-1125) gibi Kievli büyük prensler, feodaller sınıfının en göze çarpan temsilcileri ve habercileri oldular. Prenslik iktidarının saygınlığını sağlamlaştırmak için prens Vladimir, 10. yüzyılın sonunda hıristiyanlığı resmî din olarak ilan etti. Hıristiyanlık Rusya'ya Bizans'tan gelmiştir. Bu çağda Bizans İmparatorluğu ile Batı Avrupa arasındaki siyasal ve toplumsal anlaşmazlıklar, Doğu ve Batı hıristiyan kilisesinin temsilcileri arasında açık bir savaşıma neden oldu. Kesin kopuş 1054 tarihini taşır. İki kiliseden her biri kendini biricik evrensel kilise olarak öne sürdü. Böylece, Roma kilisesi (katolik) ve Yunan kilisesi (ortodoks) ortaya çıktı.

11. ve 12. yüzyıllarda, ortaçağ Rus devleti, büyük bir uluslararası saygınlığa erişti. Ticari ilişkilerine paralel olarak, Doğu Avrupa ve Bizans ile siyasal ve kültürel alışverişini artırdı. Çok sayıda Doğu Avrupa hükümdarı Kievli prenslerin işlerine karışmıyordu.

Birçok tarihsel ve edebî metinler, Rus toprağına ve bu topraklar üzerinde yaşayanlara değinmektedir: Arap ihracatçılarının ve Bizanslı tarihçilerin yazıları, İskandinav sagaları, Fransız ulusal destanı *Chanson de Roland,* ("Rolan Şarkısı") Cermenlerin *Chant des Nibelungen*'i ("Nibelungen

Ezgisi"), vb..

Kiev devletinin ekonomik ve siyasal ilerlemesi 13. yüzyılda, Moğol akım ile barbarca durdurulmuştur. Ülkede feodal bölünmenin artması, merkezî iktidarın parçalanması ile, fatihlerin görevi fazlasıyla yerine getirilmiş oldu.

3. ASYA VE AFRİKA ÜLKELERİNDE FEODALİTENİN YAPISI

Asya ve Afrika ülkelerinde feodal ilişkiler, özel bir biçimde oluştu. Asya'da, feodalite, her ülkede başka bir biçimde kurumlaştı.

Köleci Toplumun Bağrında Feodalitenin Doğuşu
Çin

Çin'de, feodal yapılar, 3. yüzyılla birlikte, hatta (bazı kaynaklara göre) daha erken ortaya çıktı. Siyasal planda bu olay, eski imparatorluğun (Hanlar İmparatorluğunun) dağılıp parçalanması ve ülkenin Tsinler tarafından birleştirilmesi ile aynı zamana raslar. Çin feodalitesinin şu özelliği oldu ki, egemen sınıfın topraklar ve sular üzerindeki tekeli özel mülkiyet biçimini almadı, tıpkı köleci çağda olduğu gibi, kamu hizmetlerinin ve büyük berkitme işlerinin merkezileşmesi nedeniyle, devlet mülkiyeti biçimini aldı. Büyük Çin Seddi bu çağda yapılmıştır.

İlk Tsin İmparatorluğu, Ssu-ma Yen (165-290) zamanında, devlet payları üzerine bir ferman yayınlandı. Bu yasaya göre köylü, iki bölüme ayrılan bir tarla alıyordu. Birinci bölümün geliri kendisine ait oluyordu; ikincinin ürünü ise tüm olarak devlete gidiyordu. Bundan başka köylüler, sulama tesislerinin bakımı, toprağın drenajı işlerinde, askerî istihkam işlerinde çalışmak zorundalardı. Hepsi özgün bir angarya biçimini oluşturuyordu. Ama Avrupa'da çok yaygın olan senyörlerin topraklarını işleme biçimindeki angarya, Çin'de hemen hemen hiç yapılmamaktaydı. Büyük senyör yurtlukları çok azdı, toprakları köylüler tarafından işlenecek olan devlete ait yurtluklar yaratma çabaları bir sonuç vermedi.

Feodal devlet, köylüleri derebeylik toprağına bağlamaya ve aynı zamanda, onlara belli bir ekonomik girişkenlik sağlamaya çaba gösteriyordu. Ayni olarak ödenen rantın yaygınlığı buradan geliyor.

Japonya'da ve Hindi-Çin Yarımadasında Feodalitenin Gelişmesi

Çin'deki feodal ilişkilerin ilerleyişi Kore'ye ve Japonya'ya uzandı. Bu iki ülke ilkel topluluk sisteminden hemen sonra, kölelik aşamasından geçmeden, feodaliteye girdiler. Japonya'da feodal ilişkiler, 4. yüzyıldan beri cisimleşmeye başladı. Uzun bir dönem boyunca kölelik hâlâ devam etmekteydi. Ama köleler üretimde önemli bir yer tutmuyorlardı.

Japonya'da, toprakların ve sulama tesislerinin büyük çoğunluğu, feodal devletin mülkü haline geliyordu. 646 imparatorluk bildirgesi, toprağın özel yararlanma (intifa) hakkını kaldırıyordu. Köylüler devlet toprağının zilyedleri haline geliyorlardı. Tarım ürünlerinden ayni bir rant ödüyorlar, aynı zamanda kamu hizmetlerine katılıyorlardı.

Feodal senyörler, sık sık egemen feodaller sınıfının ortak çıkarlarının sözcüsü olan devlet ile köylüler arasında aracı rolü oynuyorlardı. Bunlar, askerî hizmete karşılık olarak köylülerin işlemekle yükümlü oldukları paylara sahiplerdi (Avrupa'daki gedik —*bénéfice*— biçiminde), Japonya'da toprak mülkiyetinin bütün hiyerarşisi kurulmuştu. Feodalitenin gelişmekte olduğu bütün Asya ülkelerinde şu ya da bu biçim altında aynı olay oluşuyordu.

5. yüzyılda feodal ilişkiler, daha önceden de iki devletin mevcut olduğu Hindi-Çin Yarımadasında zafer kazanmaya başladı. Bu devletlerden biri, Lin-Yi ya da Şampa, bugünkü Vietnam'ın merkez bölgesini ve güney bölgesinin bir bölümünü kapsıyordu. Öteki devlet, Fu-nan, Hindi-Çin'in güneyinde kurulmuştu. Buranın başlıca halkı Khmerlerdi.

5. yüzyılda, feodal bölünme döneminde, Fu-nan devletinin kuzey bölümünde, (bugünkü Kamboç toprakları üzerinde) bir topluluk oluştu. 6. yüzyılda bütün Fu-nan toprakları-

nı içine aldı. Çinlilerin Çenla dedikleri yeni bir feodal krallık ortaya çıkıverdi. Bu devlet, ancak 16. yüzyılın sonunda ya da 17. yüzyılın başında Kamboç adını aldı.

Hint Feodal Toplumunda İlkel Kölelik Kalıntıları

İlkel köleliği de içinde sürdüren klasik bir feodal toplum örneğini, bize, evrimi bütün yabancı etkilerden uzak ve temiz kalan Hindistan sunmaktadır. Orada ataerkil bir kölelik hüküm sürüyordu, ilkel topluluk kalıntıları da çok güçlüydü.

İlk feodal yapılar, Hindistan'da 5-6. yüzyıllarda biçimlendi. Orada, kırsal topluluk ekonomisinin eskisi gibi, kendi kendine yeten ve doğal bir niteliği vardı. Kentlerdeki zanaat üretimi, özellikle köleci soyluluğun gereksinmelerini karşılıyordu. Zanaat eşyasının alım-satımı, daha çok büyük kentler arasında yapılıyordu.

Hindistan'da üretici güçlerin evrimi, her ne kadar yavaş olsa da, demirli tarım aletlerinin daha geniş bir biçimde kullanılması ile başlar. Köleci ilişkiler üretici güçlerin ilerleyişini engelliyordu. Köle emeği gittikçe daha az kâr getiren bir iş oluyordu. Bunun üzerine büyük toprak sahipleri, her çeşit yükümlülüklerini yerine getirmek zorunda olan kölelerine topraklarından küçük tarlalar verdiler. Bazı senyörler, özgür köylülere tarla kiralıyorlardı. Bu köylüler de, toprak sahibine ürünün bir bölümünü vermek zorundaydı.

Hindistan'da feodal mülkiyete dayanan sömürünün yeni biçimlerinin gelişmesine uygun olarak, kır ekonomisi de değişiyordu. Klan topluluğu her biri kendi öz işletmesine sahip olan ailelere bölündü. Köylülerin toprak paylarının bölünüp küçülmesi, servet eşitsizliğinin ve çiftçilerin büyük bir kısmının yoksullaşmasının kaynağı oldu. Toplumsal çelişkiler keskinleşti. Egemen sınıfın kendi içinde de, devlet aygıtını ellerinde tutan büyük köleci soylular ile feodal senyörler arasında bir çatışma ortaya çıkıyordu.

Bütün bunlar birkaç yüzyılllık köleci Gupta İmparatorluğunu zayıflattı ve, 5. yüzyıldan 6. yüzyıla geçerken göçebe bir halk olan Heftalitlerin baskısı altında çöküşünü hızlan-

dırdı.

Heftalitlerin Hindistan'daki egemenlikleri kısa ömürlü oldu ve 540 yılında imparatorlukları parçalanıp dağıldı. Bütün bu imparatorluğun yerini almış olan birçok bağımsız devlette feodalite kurumlaşmaya başladı.

Göçebelerin İlkel Topluluk Düzeninin Dağılması Temeli Üzerinde Feodal İlişkilerin Gelişmesi

Feodal ilişkilerin biçimlenme tipi bakımından üçüncü grup ülkeleri, Arabistan Yarımadasındaki devletler oluşturmuştur. Köleci Arap imparatorlukları burada doğmuş, dağılıp parçalanmış, sonra, İÖ 2. ve 1. binyıllarında yeniden canlanmışlardır. Yalnız Himyaritler krallığı, bugünkü Yemen toprakları üzerinde, İS 6. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. Daha uzun zaman varlığını sürdürenler, Mekke, Medine (Yesrib) gibi köleci site-devletlerdir. Ama ArapYarımadasında köleci ilişkiler hiçbir zaman yüksek bir düzeye ulaşmamıştır. Feodal ilişkilere gelince, bunlar, göçebe kabilelerin ilkel topluluğuna özgü ilişkilerin dağılıp parçalanmış olduğu bir temel üzerinde, 7. yüzyılda kurulmaya başlamışlardır.

Yarımadada yaşayan kabileler, etnik kökenlerine göre, Güney Arapları ya da Yemen Arapları ve Kuzey Arapları olarak ayrılıyorlardı. Himyar krallığının toprakları üzerinde, başlıca ekonomi dalı tarımdı, ama Arapların büyük bölümü göçebe, bedevi (Arapça anlamıyla çölde yaşayanlar) olarak kalıyorlardı, çünkü Arabistan göçebe hayvancılığa tarımdan daha elverişliydi.

Hayvancılığın gelişmesi ve kabileler arasında ticaretin genişlemesi, klan şeflerinin, önemli zenginlikleri, özellikle hayvan ve otlakları elegeçirmelerini sağladı. Bu temel üzerinde varlıklı aileler ötekilerden ayrıldılar. Kabilelerin büyük yığınları yoksullaşıyor, zenginlerin ekonomik egemenliği altına giriyordu. Şef, bütün kabile tarafından, ama genel kural olarak bir klanın ya da zengin bir ailenin temsilcileri arasından seçiliyordu.

Böylece, kabilelerin ve klanların bağrında, iktidarı ve etkisi en başta sahip olduğu hayvanların ve otlakların miktarıyla belirlenen yeni bir toplumsal tabaka ortaya çıkıyordu. Bu, feodal sınıfın kuruluşunun başlangıcı oldu. Aynı zamanda sömürülen halk yığınları üzerinde baskı organı olan devletin yaratılması eğilimlerini de ortaya çıkardı.

Arabistan Yarımadasının kuzeyinde iki feodal krallık kuruldu. Lakmidler krallığı ve Kassanidler krallığı. Sağlam olmayan bu oluşumlar , İS 2. yüzyıldan 7. yüzyıla değin varlıklarını sürdürdüler.

Bütün Asya ülkelerinde, feodal ilişkiler, halk yığınlarının, sömürücülerin egemenliğine karşı açtıkları amansız savaşım içinde ortaya çıkıyordu.

Afrika Kıtasında Feodal İlişkilerin Biçimlenmesi

Sahra'mn güneyindeki ülkelerde olduğu gibi, Afrika'nın kuzeyinde de feodal ilişkilerin kuruluşu ve gelişmesi, Avrupa ve Asya'daki feodalite tarihi ile birçok benzerlik gösterir.

Bu kıta üzerinde, feodal tipte ortaya çıkmış olan en eski egemen devletlerden biri, Gana İmparatorluğu oldu. Bu imparatorluk, yaklaşık olarak 7. yüzyıla doğru, Senegal ve Nijerya toprakları arasında kuruldu. O zamanlar, buralarda oturan halklar, egemen olan ailenin (Bambara vb.) dilini konuşuyorlardı. İmparatorluğun ekonomik ve toplumsal yapısı, henüz ayrıntılı olarak aydınlatılmamıştır. Bilinen tek şey, devletin başında feodal, mutlak hükümdarların bulunduğudur. 8. yüzyılın sonunda Sisse Tunkaralar hanedanı iktidara geçti. Tahta geçme hakkının ana yoluyla oluşu olgusu (kralın kızkardeşinin oğlu, dayısının yerine geçiyordu), ilkel klana ilişkin ilişkilerin bazı kalmtıların varlığını tanıtlıyordu. Köleliğin bazı öğeleri de devam etmekteydi. Ganalı hükümdarlar, köle el emeği elegeçirmek üzere, komşu ülkelere sık sık silahlı seferler yapıyorlardı.

Toplumsal işbölümü pek ilerlememişti, çünkü daha çok ağır basan iç ticaret değil dış ticaretti. Özellikle tuz ve altın

ihraç ediliyordu. Esas olarak ticaret, Mağrip ülkeleri (Kuzey Afrika) ile yapılıyordu.

Gana ve Cene gibi kentlerde, birçok ticaret merkezi kuruldu. Kentlerin ilerlemesi, kültürün yayılmasına ve özellikle okulların kurulmasına yardım etti.

Feodal Üretim Tarzının Niteleyici Çizgileri

Özet olarak diyebiliriz ki, feodal senyörlerin başlıca üretim araçları olan toprak ve iş aletleri üzerindeki tekelci mülkiyetleri, feodal üretim tarzının belirleyici özelliği oldu. Bu araçların, feodal mülkiyet biçiminin niteliğinden doğan, doğrudan üreticiye teslim edilmesi, köylülerin serfleşmesini, onların ekonomik baskısını ve ekonomik bağımlılığını artırdı. Aynı zamanda, köylüler, kişisel olarak senyöre bağlı bulunuyorlardı. Böyle ekonomi-dışı bir baskı olmasa, senyör, köylüyü kendi hesabına çalışmaya zorlayamayacaktı. Bu baskının biçim ve dereceleri, kölelikten köylülerin haklardan yoksun oluşuna kadar giden çeşitlilikler gösterdi.

Feodal ekonominin, doğal, kapalı ve hemen hemen yalıtılmış bir niteliği vardı. Tekniğin çok düşük ve görenekçi düzeyi feodal ekonomi sistemini koşullandırıyor ve ayrıca onun sonucu oluyordu.

Niteliği gereği feodal üretim tarzı, her ne kadar köleci üretim tarzı gibi çalışan çoğunluğun egemen azınlık tarafından sömürülmesine dayanıyorsa da, ondan daha ilerici oldu. Serfin, kölenin tersine, ailesi ve kendi küçük bir ekonomisi vardı ve bunun için de emeğinin sonucuna karşı ilgi duyuyordu; ki, bu da, feodal toplumun üretici güçlerinin gelişmesinin temelini oluşturuyordu.

Burjuva Tarihçilere Göre Feodalitenin Özü

Ortaçağ toplumunun tarihinin idealist yorumu, feodalitenin evrimi konusundaki materyalist anlayışa ve feodalitenin dönemlere ayrılışına aykırıdır.

"Ortaçağ" terimi, burjuva bilimde de vardır. Bu terimi,

burjuva bilime, Yunan ve Roma'nın eski uygarlığı ile bu uygarlığın 15. ve 16. yüzyıllardaki İtalya ve başka Avrupa ülkelerindeki rönesansı arasındaki geçiş dönemini ayırdetmek için İtalyan hümanistleri sokmuştur.

Daha sonra, tarihin, ilkçağ, ortaçağ ve modern tarih olarak bölünmesi burjuva yazarların yapıtlarıyla da onaylandı. Ama Batılı bilginlerin çoğu, bu dönemleri, şu ya da bu toplumsal ve ekonomik süreçlere bağlamazlar; bu dönemleri kendiliğinden olma şeyler sayarlar. Bazı burjuva tarihçiler ortaçağın başlangıcını, hıristiyan takviminin ilk yıllarına, başkaları 5. yüzyıla, Batı Roma İmparatorluğunun çöküşü çağına değin uzatırlar. Burjuva yazarlar, 14. ve 16. yüzyıllar arasına yerleştirdikleri ortaçağın bitiş tarihi konusunda da görüşbirliğinde değillerdir. Burjuva tarihçiliğin başlıca amacı, tarihin antikçağdan ortaçağa geçiş sırasında hiçbir devrime tanık olmadığını göstermektedir.

Burjuva yazarlar bu sorunu daima kendi siyasal anlayışlarından hareket ederek ele aldılar ve almaktadırlar. Özellikle iki sorun üzerinde duruyorlar: eski Roma İmparatorluğunun toprakları üzerinde beliren devletlerin sonraki tarihleri bakımından Alman topluluğunun (Markın) rolü ve Alman kabilelerinin akımının anlam ve önemi. Waitz, Sohm, Brunner ve başkaları gibi 19. yüzyılın şoven eğilimli tarihçileri, Roma İmparatorluğunun düşüşünü, Alman "ulusal ruh"unun dağılıp parçalanmış Roma toplumu üzerindeki bir zaferi gibi sunmaya çalışıyorlardı. Ve bunu yaparken, yeni toplumsal ilişkilerin kuruluşunda, topluluğun rolünü gizliyorlardı. Fransız tarihçi Fustel de Coulanges (19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde) kırsal tarım topluluğunun varlığını bile kabul etmiyordu. Büyük mülk sahipliğinin ve halk yığınlarının aristokrasi tarafından sömürülüşünün sonsuzluğunu kanıtlamak için babadan kalma (miras-irat) denilen teoriyi övüyordu. Pek inandırıcı olmayan bir biçimde, serbest topluluğun, markın hiçbir zaman varolmadığını, oysa aşağı Roma İmparatorluğundan olduğu gibi ortaçağa geçen büyük yurtluğun (*patrimoine* – babadan kalma miras-irat), ortaçağ eko-

nomik yaşamının temeli olduğunu kabul ediyordu.

Fustel de Coulanges, bir başka Fransız tarihçi Du Bos ve İngiliz tarihçi Seebohom, Roma İmparatorluğunun Cermen kabileleri tarafından fethini yadsıyorlardı. Onlara göre, ancak, bu kabilelerin birbirlerini izleyen dalgalar halinde Roma toplumuna nüfuzu, bu toplumun niteliğinde hiçbir şeyi değiştirmeyen nüfuzu sözkonusu idi.

Fustel de Coulanges komünal denen teori karşısına, kendi anlayışını koyuyordu. Ama bu teorinin yandaşı olan burjuva tarihçiler (Alman bilgini Maurer ve başkaları), feodalitenin kuruluşu ve evrimi sırasında, Cermen kabilelerinin ilkel topluluk düzeninin, özellikle mark düzeninin gerçek rolünü yalnış bir biçimde sunuyorlardı. Maurer, komünü tüm ortaçağ yaşamının, tümüyle eski Cermenlerden alınmış değişmez temeli olarak kabul ediyordu.

Gerici tarihçi Dopsch da ortaçağa geçiş sırasında, bir patlama olmadığını kanıtlamak çabasındaydı. Ona göre Cermen kabileleri, Roma uygarlığına zarar vermek şöyle dursun, bu uygarlığın mirasçıları ve koruyucuları olmalıydılar onların toplumsal düzeni, Roma toplumunun toplumsal düzeninden hiçbir bakımdan farklı olmamalıydı. Bütün bunlar, Dopsch'a göre, ortaçağa geçişte kesin olarak bir devrim olmadığını göstermektedir. Dopsch her iki toplumun da, öncesiz ve sonrasız olan büyük özel mülkiyete dayanmış toplumlar olmaları gerektiğini de ileri sürüyordu. Bu bakımdan, onun fikirleri modern burjuva yazarların anlayışlarında yankılanmaktadır.

Burjuva tarihçiler "feodalite" kavramını da kullanmaktadırlar; ama onlar, bu terime bizim açıkladığımızdan başka bir anlam vermektedirler. Bununla birlikte, onların görüşünde de belirli bir gelişme görülebilir.

François-Pierre Guizot ve 19. yüzyıl ortalarında yaşamış olan öteki tarihçiler, feodaliteyi, başlıca belirtisi siyasal bölünme olan bir vasallığa dayanan ilişkiler sistemi olarak ele alıyorlardı. İnsan toplumunun gelişmesi fikrini kabul etmiyorlar ve bir toplumsal ve ekonomik biçimlenmenin yerini

bir başkasının alışını yadsıyorlardı. Vasallığı, eski toprak ilişkilerine ve miras-irat sisteminin egemenliğine bağlıyorlardı.

20. yüzyılın ilk yarısının en tanınmış burjuva tarihçilerinden biri olan Henri Sée de, feodaliteyi, bir siyasal bölünme olarak kabul ediyordu. Sée Roma latifundiası ile ortaçağ yurtluğu arasında hiçbir ayrılık görmüyordu. Sée'ye göre, feodal mülkiyet, tümüyle sahibine ait olan bir mülktü.

Modern burjuva tarihçiler, "feodalite" teriminin bilimsel anlamından daha da uzaklaşmaktadırlar. Örneğin, Amerikalı Strayer ve Colburn, feodalitenin, belirli bir toplumsal ilişkiler sistemi olmadığını, yorumu çağlara göre değişen, aslında saymaca bir terim olduğunu kabul ediyorlar. Onlara göre feodalite, her şeyden önce, "bir yönetim yöntemi"dir, ekonomik ve toplumsal bir yöntem değildir, zaten durmaksızın da değişmektedir; feodalite ancak terminoloji bakımından *feodum* (*fief*–feodal yurtluğu) sözcüğüne bağlıdır. Bu tarihçiler, feodal senyörün siyasal iktidarını, ekonomik ve toplumsal süreçlerle olan bütün bağıntıların dışında ele alıyorlardı. Bunun içindir ki feodaliteyi, aynı kolaylıkla İÖ 1. binyıllarda (Mezopotamya ve eski Mısır'da), ve İÖ 1. binyıllarında (Çin'de, Arabistan'da, Batı Avrupa'da ve Doğu Avrupa'da) buluyorlar. Strayer ve Colburn'a göre, Hindistan ve Rusya feodaliteden sakınabilmiş olsalar gerekti.

Strayer ve Colburn'ün anlayışları, toplum tarihinin dönemler halinde bilimsel bölünmesini kabul etmeyen, geçmişin ve içinde bulunduğumuz zamanın gerçek olgularını, eğer bunlar kendi siyasal anlayışlarına aykırı ise görmezden gelen burjuva tarihçilerin bu kesiminin tipik anlayışlarıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

FEODALİTENİN AÇILIP GELİŞME ÇAĞI

1. ZANAATÇILIĞIN VE TİCARETİN İLERLEMESİ

Kesin olarak kurulmuş feodalitenin niteleyici bir yönü, kentlerin zanaat ve ticaret yığınakları, ticari üretim merkezleri olarak hızla ilerleyişidir. İlkel zamanlarda başlayıp kölelikte derinleşen zanaat ile tarım arasındaki ayrılık duraksamış bulunuyordu. Köleci imparatorlukların dağılıp parçalanması, ekonomik durgunluğa sıkı sıkıya bağlıydı. Birkaç Asya ve kuzey Afrika sitesi bir yana, kentler, ticaret ve zanaat merkezi olmaktan çıktılar.

Feodalite koşulları içinde, zanaatçılıkla tarımın birbirlerinden ayrılmalarının yeni aşaması birdenbire gelmedi. Feodal toplumda üretici güçlerdeki ilerlemenin dürtüp hızlandırdığı karmaşık bir sürecin sonucu oldu.

Uzmanlaşma batı Avrupa'da, özellikle bu ayrılmanın en belirgin olduğu Fransa'da oldu. Birçok köylü, senyöre aynirantı yalnız tarım ürünü olarak değil, aynı zamanda zanaat eşyası olarak, en çok da dokuma (çuha ve yünlü kumaşlar) olarak ödüyorlardı. Tarım aletleri zamanla yetkinleşiyordu: Özellikle demirli saban çok yaygınlaştı. Bitki örtüsü yakılan alanlar ve meralar üzerindeki tarımın yerini, kesinlikle iki ya da üç yıllık almaşık ekim alıyordu; bağlar, meyve bahçeleri, sebze ekimi yaygındı. Artık köylü ailesi zanaat imalatına daha fazla zaman ayırabilirdi. Aile üyelerinin bazısı ise, zamanlarını tümüyle tek bir tarım-dışı uğraşa ayırmaya başladılar.

İlkin demircilik ve çömlekçilik dalları oluştu. Yapı tekniği ilerliyordu. Su değirmenlerinin yayılması üretimin gelişmesinde önemli bir rol oynadı. İnsanlar zaman zaman büyük taş yapılar yapmaya giriştiler. Egemen sınıfın temsilcileri, artık yünlü kumaşları keten kumaşa üstün tutuyorlardı; böylece yünlü kumaşların üretimi arttı. Her gün daha çok sayıda köylü uzman zanaatçı haline geliyordu.

Bazı köylüler rantın tümünü senyörlere zanaat eşyası olarak ödüyorlardı. Zaten çoğu kez kendi köylerinin bütün gereksinmesini sağlıyorlardı, bu da, onlara bir miktar para biriktirme olanağı veriyordu. Kendileri gene köylü olarak kalıyorlardı; ama artık tarım onlar için tek geçim aracı değildi.

Zanaatçı İle Pazar Arasında İlişkilerin Kurulması

Uğraşlar, zanaatçı ile pazar arasında ilişkilerin kurulması ile yeni bir aşamaya girmiştir. Feodalitenin oluşumu çağından beri yardımcı bir uğraşa da sahip olan köylüler, senyörlerinin izni ile, yaptıkları eşyayı satmak üzere, bayram günlerinde, büyük şatoların ve manastırların duvarı dibinde kurulan en yakın panayıra gidebiliyorlardı. Ama bu ticaret sürekli bir niteliğe sahip değildi ve zanaatçılık ile tarım arasında, tüm toplum ölçüsünde bir kopma oluşturmuyordu: Za-

naat eşyası ancak raslantı sonucu meta haline geliyordu.

Başlangıçta zanaatçılar ile çiftçiler arasındaki ayrılma, yurtluğun dar çerçevesi içinde gerçekleşti. Ama uzmanlaşmanın ilerlemesiyle zanaatçı gittikçe daha sık olarak ürününü sürmek ve gereksinmesi olan her şeyi satın almak üzere pazara gitmeye başladı. Zanaatçı meta üreticisi haline geliyordu.

Kent ile Kır Arasında Toplumsal İşbölümü

Usta zanaatçı köyde yeterli bir pazar bulamıyordu. Üstelik feodal sömürü ona ağır geliyordu. Köylü zanaatçılar, yurtluktan ayrılmak, ürettikleri eşyayı daha rahatlıkla satışa sunabilecekleri ve senyörlük boyunduruğundan kurtulabilecekleri yerlere gitmek eğilimindeydiler.

Bazıları bunu gizlice kaçarak yapıyorlardı; başkaları, senyöre bir miktar para ödemeyi kabul ederek, senyörün izni ile köyden ayrılıyorlardı. Her zaman paraya gereksinmesi olan senyörler, serflerinin bu koşulla köyden ayrılmasına izin veriyorlardı. Önceleri köyden ayrılma izinleri kısa süreli idi; örneğin panayıra gitmek için ya da kış süresince, yani derebeylik toprakları üzerinde kolgücü pek gerekli olmadığı zaman köyden ayrılabiliyorlardı. Ama sonradan bu izinler daha uzun süreli oldu. Usta zanaatçıların dışında, ancak bazı fırsatlarda, kendi özel gereksinmelerini sağlamak için zanaatçılık yapan basit çiftçiler de köyden ayrılıyorlardı. Demek ki bu olgu, giderek yurtluğun ve komünün sınırlarını aştı, toplumun bütününü kapsadı. Bu toplumsal işbölümü daha sonra kent ile köy arasındaki çelişkileri doğuracaktır.

Kasabaların Kuruluşu

Köylerden kaçan ya da senyörlerinin izni ile ayrılan köylüler, zanaat eşyasının daha kolay satılabildiği, hammadde kaynaklarına yakın, aynı zamanda kendilerine güvenlik sağlayan yerler arıyorlardı. Bu yerleri kralların, prenslerin ve piskoposların konutlarının duvarları altında, büyük yönetsel merkezlerin yakınlarında buluyorlardı. Kaçak serfler gönül-

lü olarak çoğunlukla berkitilmiş olan büyük manastırların ve abbeliklerin yakınlarında da yerleşiyorlardı.

Köylerden ayrılıp giden köylüler, kervanların mola verdikleri yerlerde, kara yolları ya da nehir yolları kavşaklarında, ürünlerin sık sık trampa edildiği yerlerde yerleşmeye çalışıyorlardı; öte yandan zanaatçılar da, kendi ürettikleri metaları buralarda kolaylıkla satışa sunabiliyorlardı. Bunun bir başka nedeni de serflerin bu gibi yerlerde yük boşaltıcılığı, kayıkçılık, mavnacılık vb. gibi geçim kapıları bulabilmeleriydi.

Köylülerin Kişisel Bağımlılıktan Kurtulmaları

Böylece köylüler (genel kural olarak serfler) yavaş yavaş feodal boyunduruktan kurtuluyorlardı, çünkü raslantı olarak kral ve yerel senyör el emeğine karşı aynı ölçüde ilgi duyuyordu.

Bir miktar para biriktirebilen köylüler, kendi kişisel bağımlılıklarından doğan angaryaların karşılığını ödüyorlardı. Bazan rant vermeyi düpedüz reddediyorlar ve köye geri dönmüyorlardı. Senyörlere gelince, onlar serfleri zorla geri getiremiyorlardı. Böylece de bu köylüler özgür oluyorlardı.

İtalya'nın ve Güney Fransa'nın Kentleri

İtalya'nın ve güney Fransa'nın Bizans'la ve doğu ülkeleri ile ticaret bağları, (İtalya'da) Venedik, Cenova, Piza, Napoli, (Fransa'da) Marsilya, Arles, Narbonne ve Montpeller gibi kentlerin hızla ilerlemesine yardımcı oldu. Bu iki ülkede ticaret ve zanaat ocakları olarak kentler daha 8. yüzyılda doğuyorlar; Tuna ve Ren nehirleri vadilerinde ve İngiltere'de ise kentler 10. ve 11. yüzyıllarda ortaya çıkacaklardır.

Rus Kentleri

Yukarda belirttiğimiz gibi Kiev daha 10. ve 11. yüzyıllarda büyük bir kentti. O çağda bile Novgorod, önemli bir ticaret ve zanaat merkeziydi. Ensonu Çernigov, Smolensk ve Po-

lotsk da ortaçağ Rus ekonomisinde büyük bir rol oynuyordu.

9. ve 11. yüzyıllarda Moskova, ticaret merkezlerinin yol kavşağı oldu. Kent 12. yüzyılın ortalarından başlayarak, daha hızlı ilerledi. 13. yüzyılın başında bir prenslik olan Moskovi'nin başkenti oldu.

Rus kentlerinin çoğu şu plana göre kuruldu: Kentin ortasında bir hendekle ve kalın surlarla çevreli bir ordugah, kremlin bulunuyor, prens ya da voyvoda askerî birliği (dujina) ve nedimleriyle burada yaşıyordu. Ordugah çevresinde tüccar ve zanaatçıların oturduğu kasabalar kuruluyordu.

Rus kentleri, Volga, Kokaz, Bizans, Orta Asya, İran, Arap devletleri ve Akdeniz ülkeleriyle ticaret yapıyorlardı. Rusya'da Slavlar, İskandinavya, Bohemya, Moravya, Polonya, Macaristan, Almanya vb. aracılığıyla Baltık denizi bölgelerinde yayılıyordu.

Ticari Üretim. Tüccarlar

Feodaller gittikçe daha kalabalık olmak üzere, zanaat ürünlerini satın almak ve tarım ürünlerini satmak için pazarlara koşuyorlardı. Köylüler de sonunda feodaller gibi bazı ürünleri pazardan satın almaya başladılar.

Feodaller tarafından gittikçe daha çok ezilen köylüler kırı terkediyorlar, ve böylece, giderek zanaatçılığın ve ticaretin merkezi haline gelen kasabaları büyütüyorlardı. Bu kasabalarda yaşayanların buğdaya ve başka tahıllara gereksinmesi vardı ve bu da, kent ile kır arasındaki değişimlerin gelişmesinin nedeni idi. Kırdan göç ile başlayan toplumsal işbölümü yeni bir hız kazandı.

Toplumsal üretimin bir tek alanı, bir yanda tarımsal üretim, bir yanda da sınai üretim olarak çiftleşti. İmal edilen ürünler meta haline geldi. Yeni bir toplumsal tabaka, kendilerini yalnızca ticarete veren tüccarlar tabakası ortaya çıktı. Tacirler, zanaatçılardan, ürettikleri eşyayı satın alıyor, pazarda yeniden satıyorlardı. Eskiden, zanaatçı imal ettiğini kendisi satarken, şimdi bu işi, onun yerine tüccar yapıyordu.

Toplumsal işbölümü, yalnızca (sonradan kentleri oluşturacak olan) zanaat kasabalarının (*bourgades*) kuruluşu ve bir içpazarın yaratılması sonucunu doğurmakla kalmadı, toplumsal ve siyasal ilişkilerde de değişikliklerin nedeni oldu.

Kırsal bölgelerden kaçan köylüler, kendi topluluk ilişkilerine ait töre ve adetleri her yana yayıyorlardı. Yeni belediyelerden (*commune*'lerden) geleceğin kentlerinin ilk çekirdekleri ortaya çıkıveriyordu. Belediyeler, etkinliklerine giren en önemli işleri, zanaatçılığı, ticareti, hâlâ nüfusun bir bölümünün çalıştığı tarımı, komşu feodallere karşı savunmayı vb., düzenliyorlardı. Belediyeler kentlerde yerleşmiş olan eski-köylü serflere etkin bir yardım sağlıyorlardı. Onlara, senyörün baskısını sarsmak ve özgür bir insanın kişisel ve maddi haklarını elde etmek için yardım ediyorlardı. Belediyelerin yönetimi altında yavaş yavaş meslek loncalarının temelleri atılıyordu. Bunlar, henüz az gelişmiş olan bir meta üretimi toplumunun ekonomik niteliğine uygun düşüyordu.

Ticaretin Gelişmesi ve Feodal Düzende Paranın Rolü

Gelişmekte olan ticaret paranın, özellikle ticaret sermayesinin önemini artırıyordu. Bu henüz kapitalist ilişkilerin doğması demek değildi; bunun için emek-gücünün de meta haline gelmesi gerekecekti. Yavaş yavaş, feodal düzende para, kölelik çağında yerine getirdiği ve kapitalizmde de yürürlükte olan görevlerine yeniden başlıyordu.

Ortaçağın başlarında dış ticaret, iç ticarete üstün geliyordu. Onun için ilkin evrensel paranın (bu terimin saymaca anlamıyla) işlevi ortaya çıktı. Ticaretin gelişmesi sayesinde tüccarlar, paraya artık satın almış olduğu metaı daha yüksek fiyatla satarak ek bir para elde etmenin aracı olarak bakıyorlardı. P–M–P′(para–meta–para) formülü ile P′'nün, P'den daha büyük olduğu bir sözleşme temsil edilmektedir.

Çeşitli yerlerdeki fiyatları bilen tüccarların pazar üzerindeki tekeli, bu işlemleri hazırlıyordu. Burada para, para-sermaye rolünü yerine getiriyordu.

O sırada para dışardan, başka bölgelerden gelme bir unsurdu, ama daha o zamandan feodaller tarafından servet biriktirilmesine yardımcı oluyordu. Para servet biriktirme aracı işlevini görmeye başladı.

Özellikle yükümlülüklerin ve para cezalarının artması yüzünden emekçilerin aşırı ölçüde sömürülmesi, alım-satım ilişkilerinin az gelişmiş koşulları altında parayı bir ödeme aracı yapmakta yardımcı oluyordu.

Genişleyen toplumsal işbölümü meta–para ilişkilerinin gelişmesi sonucunu doğurdu. Paranın kendisinin daha önemli olan işlevleri bu evrimi kolaylaştırıyordu. Para giderek daha çok dolaşım aracı rolünü oynuyordu. Para basmak yaygınlaştı.

Ensonu meta–para ilişkilerinin genişlemesiyle, köylülerin ve zanaatçıların alım-satım ilişkilerine gittikçe daha çok katılımlarıyla, para, yavaş yavaş değer ölçüsü işlevini görmeye başladı. Karşılıklı ödeşmeler sırasında köylü ve zanaatçılar, emek giderlerini hesaba katmak gerektiğini anlıyorlardı. Ama bu durumda para her zaman değerli maden ağırlığının değerini bulmuyordu. Bundan böyle köleci çağda olduğu gibi meta–para ilişkileri M–P–M (meta–para–meta) formülü ile nitelenebiliyordu.

Feodal Senyörlere Karşı Kentlerin Savaşımı

Ortaçağ kentleri feodallerin toprakları üzerinde kurulmuştu ve kaçınılmaz olarak başlangıçta kent içinde bütün iktidarı elinde tutan senyörlere boyun eğmek zorundaydılar. Feodaller kentlerden en büyük yararı, kazancı sağlamak istiyorlardı. Onun içindir ki kuruluş yolundaki kentin yönetimi, feodal senyörlere karşı savaşıma girişmek zorunda kaldı.

Belediye hakları için savaşırken bütün halk, senyöre karşı oluyordu. Bu savaşın sonucu, siyasal yapıyı ve senyöre karşı kentin bağımlılık derecesini —vergilerin bizzat kent-

lerce toplanması gibi burjuva haklardan tam yönetim özerkliğine değin— belirliyordu. Özerk siyasal birimler haline gelen bağımsız kentlerin (Fransa'daki belediyeler gibi) kendi özel adliye aygıtları, milis kuvvetleri, maliyeleri vb. vardı. Belediye sakinleri, öteden beri varolagelen senyöre karşı yükümlülüklerden bağışıktılar.

Batı Arupa'da, kendi kendilerini yöneten kent-cumhuriyetler önce İtalya, Fransa, Hollanda ve daha sonra batı Avrupa'da, Almanya'da kuruldu (11. ve 12. yüzyıllar). Rusya'da Büyük-Novgorod 11. yüzyılda özel tipte bir cumhuriyet oldu.

Özellikle krallığa ait topraklar üzerinde kurulan bazı kentler, özerk belediyelere sahip olma haklarını elde edemediler, ama yine de bazı ayrıcalıklardan ve bağışıklıklardan yararlanıyorlardı. Belediye yönetiminde, seçilmiş organlar, senyörün delegeleri ve kralın görevlileriyle birlikte çalışıyorlardı.

Kentte en yüksek organ, seçimle gelen meclisti; ki bu meclis, milis kuvvetlerini seferber ediyor, zanaatı denetliyor, gerekli kararları yayınlıyordu. Meclise seçimle gelen bir yüksek görevli, Fransa ve İngiltere'de belediye reisi (*le maire*), Almanya'da kent-başkanı (*bourgmestre*) vb. başkanlık ediyordu. Senyöre karşı koymaya yetecek gücü de, kaynakları da olmayan küçük kentler ise senyörlerin yargılama yetkisi alanında kalıyorlardı.

Bununla birlikte, bütün kentlerin ortak bir yanı vardı ki, kentlerde oturanlar, kişisel kölelikten kurtulmuşlardı. Kentte bir yıl bir gün yaşamış olan her köylü, özgür oluyordu.

Asya ülkelerinde de, aynı şekilde, kentler, feodallere karşı savaşım veriyorlardı; ama genel olarak, amansız savaşım, özerklik kazanmaya yetenekli olmayan kentlilerin yenilgisi ile sonuçlanıyordu.

Patrisyenlerle Zanaatçılar Arasında Savaşım

Kentlilerle feodallerin savaşımı sonuçlanıp, kentlerde herhangi bir statü bir kez yerleştikten sonra toplumsal çeliş-

kiler, kent nüfsunun bağrında kendilerini gösterdiler.

Kentlerde, iktidar daha sonra antikçağdan gelme adıyla "*patriciat* — patrisyenler" (yani aristokrasi) denen kent halkının en zengin bölümünün elindeydi. Patrisyenler, belediye topraklarındaki mülk sahiplerini, büyük tüccarları, tefecileri ve kentte oturan küçük feodalleri içine alıyordu. Halk kitlesi, zanaatçılardan ve ailelerinden oluşuyordu.

Kentlerde zanaatçılık geliştikçe, siyasal yaşamda loncaların önemi artıyordu. Loncalar, iktidarı patrisyenlerden almaya uğraşıyorlardı. Kolonya, Floransa kentlerinde, savaşım, kentin kilit noktalarını elegeçiren loncaların tam başarısıyla sonuçlandı. Başka yerlerde örneğin, Kuzey Almanya'nın büyük-ticaret kentlerinden üstün gelenler, patrisyenler oldu. Bazan, savaşım bir uzlaşma ile sonuçlanıyor, en zengin ve en güçlü loncaların temsilcileri, aristokratlarla aynı ölçüde olmak üzere belediye yönetimine katılıyorlardı. İktidara gelen zanaat ustaları (*maître*), kendilerini, belediyelerin daha ileri bir biçimde demokratlaştırılmasına karşı olan ayrıcalıklı gruplarla bir tutmaya çalışıyorlar ve patrisyenlere karışıp gidiyorlardı.

Loncalar

Zanaat ortaçağ kentinin sınai temelini oluşturuyordu. Feodalitede küçük sanayi, kırın olduğu kadar kentin de ayırıcı özelliğiydi. Köylü gibi zanaatçı da bir küçük üretici idi. Kendi üretim aletlerine sahipti, kendi işletmesinde kendisi çalışıyordu ve kâr elde etmek değil, yaşamını kazanmak istiyordu.

Ortaçağ zanaatçıları, aynı meslekte çalışan zanaatçıları biraraya toplayan loncaları oluşturuyorlardı. Her lonca üretimi ve üretimin oylumunu düzenlemeye çalışıyordu, örneğin bir kumaşın ölçülerini, hammaddelerin niteliğini belirliyordu. İlke olarak her zanaatçı, en çok iki kalfa ve iki çırak kullanabilirdi.

Özel bir tüzük, kalfaların ücretini, zanaat eşyasının satımını, imal edilen metaın fiyatını düzenliyordu.

Loncalar, karşılıklı yardımlaşma amacıyla kurulan meslek birlikleriydi; aynı zamanda dinsel görevleri de yerine getiriyorlardı. Loncaların kendi küçük kiliseleri, kendi azizleri, koruyucuları, kendi dinsel bayramları vb. vardı. Öte yandan her meslek askerî bir birimdi. Savaş sırasında lonca üyeleri, şeflerinin komutası altında silahlanıyorlardı.

Kentlerin çoğunda zanaatçılar loncalar kurmak zorundaydılar. Kentte, bir kimse eğer bir lonca üyesi değilse, şu ya da bu mesleğe giremezdi. Kenti kuşatan köyler dahil olmak üzere, kentte başka yerde imal edilen eşyayı satmak yasaktı.

Loncaların içinde iyice belirlenmiş bir işbölümü yoktu. Teknik ilerleme ve uzmanlaşma küçük zanaat niteliğini değiştirmiyor, ancak yeni bir meslek loncasının oluşması ile sonuçlanıyordu. Her kentte onlarca, büyük kentlerde yüzlerce meslek vardı. Örneğin Paris'te 14. yüzyılın başında 300 meslek loncası vardı.

Loncalar ve uyguladıkları önlemler başlangıçta zanaatçılara, üretim sürecini yoluna koymakta ve haklarını elde etmek için savaşımda yardım ederek olumlu bir rol oynadılar. Ama lonca örgütü zamanla ekonomik ilerlemeyi durduran bir engel haline geldi. Meslek sahipleri her tür yeniliğe, her tür teknik yetkinliğe karşı koyuyordu. Örneğin 13. ve 14. yüzyıllarda çıkrık kullanmak yasaktı. 11. yüzyılda icat edilen keçeleme makinesi 15. yüzyıla değin yasaklandı. Öte yandan her zanaat kendi meslek gizlerini sımsıkı saklıyordu.

Kalfalar ve Çıraklar

Bir tür feodal hiyerarşi zanaat örgütünü düzenliyordu: usta, kalfa, çırak. Ustalar yavaş yavaş ayrıcalıklı bir grup oluşturdular. Her kalfaya ustalığa geçme yetkisi verilmiyordu. Loncaya kabul edilmek için üstün nitelikte bir nesne, bir şaheser yapmak gerekiyordu. Eğer özel bir kurul, bu nesnenin kurallara tümüyle uygun olduğuna karar verirse, ancak bundan sonra işçi, ustalığa kabul edilebiliyordu. Öte yandan kalfa, ustalığa kabul edilişinin onuruna bir şölen vermek

için büyük bir para harcamak zorundaydı. Zamanla, şaheserler ortaya koymak, giderek daha karmaşık bir iş oluyor ve pratik olarak, yalnızca ustanın oğulları ve yakın akrabaları ustalığa kabul ediliyordu.

Kısacası, artık ustalığa geçmek iddiasında bulunamayan sürekli bir kalfalar sınıfı vardı; bunlar, birlikler, kardeşlik dernekleri kuruyor ve ortaklaşa haklarını savunuyorlardı. Böylece meslekler arasında ve bir mesleğin içinde, maddi bir farklılaşma kendiliğinden ortaya çıktı: Ticaret sermayesi giderek zanaatçıları sömürüyordu. Büyük ticaret merkezlerinde, bazı kişiler, aracılar, imal edilmiş eşyayı satın alıyorlar, hammaddeleri dağıtıyorlardı. Öyle oldu ki, bunlardan hammadde alan zanaatçı, kendi imal ettiği malları da onlara satıyordu. Az varlıklı usta-zanaatçılar, hammaddeleri kredi ile alıyor, yapılmış eşya ile borcunu ödüyordu; giderek meslekten tüccarlar haline gelmiş olan aracının boyunduruğu altına düşüyorlardı.

Tefeci Sermaye

Paranın önemi arttıkça, emekçiler ve feodaller gittikçe daha çok borç almak gereksinmesi duyuyorlardı. Önemli miktarda paraları elinde biriktirerek çok yüksek bir kâr yüzdesi ile borç veren bir sınıfın ortaya çıkışı, bundan ileri gelmekteydi. Burada da, para, gene sermayeye ama bu kez tefeci sermayesine dönüşüyordu. Onun hareketinin formülü, doğal olarak, ikincisinin tutarı birincisinden daha büyük olmak üzere P–P′ (para–para) oluyor.

Tacirler de ödünç almalardan (istikrazdan) vazgeçemiyorlardı, kredi ve kambiyo işlemleri genişlemişti. Bankalar doğdu. İlk bankalar, kuzey İtalya kentlerinde kuruldu; çünkü orada meta–para ilişkilerinin genişlemesi 13. ve 14. yüzyıllarda büyük bir hız kazanmıştı. Banka terimi bile, İtalyanca "*banca*", yani "sarraf masası" sözcüğünden gelir. İflas, "*banqueroute*" terimi de, "banka rotta", yani "kırık sarraf masası" deyiminden türetilmiştir. Bir faizci iflas ettiği zaman, onun masasını kırmak adetti.

Öte yandan tefeci-bankacılar, muhtaç durumdaki zanaatçılara "yardımlarda bulunuyorlar"; böylelikle, onların daha da yoksullaşmasına yolaçıyorlardı.

Sömürücülere Karşı Savaşım

Kalfalar, iflas etmiş zanaatçılar ve öteki yoksul kentli grupları, yavaş yavaş, tüccarlar, tefeciler, varlıklı zanaatçılar feodal aristokrasi gibi zenginlere karşı duran kentlerin yoksullar sınıfını oluşturdular.

Mülksüzler, sömürücülere karşı kendiliklerinden isyan ediyorlardı. Ama o dönemde, bu ayaklanmalar kurulu düzeni sarsamıyordu.

2. META-PARA İLİŞKİLERİ VE KIR RANTTA DEĞİŞİKLİKLER

Pazarda satmak üzere yapılan üretimin genişlemesi, tarım ilişkilerinin gelişmesini de etkiledi, angarya-rant (emek-rant) önemini yitirdi. 13. yüzyılın ortalarında Avrupa ülkelerinin çoğunda ayni-rant (ürün-rant) ve özellikle para ile ödenen rant, yani para-rant, yaygın durumdaydı.

Ortaçağın başlangıcında, ayni olarak ödenen yükümlülüklerin yerini mali yükümlülüklerin alması, raslantıya bağlı ve ikincil nitelikte bir şeyken, artık para toplama ve onu çoğaltıp yığma, feodal senyörlerin esas amacı haline geliyordu. Emek-rant ve ayni-rantın yerine, para-rantın geçmesi (rantta değişiklik) yaygınlaştı. Gittikçe daha sık olmak üzere, köylüler emeklerinin ürünlerini pazarda satmak zorunda kalıyorlardı.

Para-rantı artırmak isteğinde olan feodaller, köylülere bir ölçüde ekonomik bir özerklik tanıyorlardı. Bu yüzden köylünün kişisel bağımlılığı, feodalin gözünde önemini yitiriyordu. Feodalin, köylünün kişisel köleliğinden gelme ödemelerin yerine, büyük bir para almakta kazancı vardı. Özgürlüklerin satın alınması için çok yüksek, çoğu kez köylünün gücünün üstünde bir fiyat konuluyordu. Köylüler, böyle bir

"azat olma"ya itiraz ediyorlardı. Feodaller sık sık köylüleri "azat olma"ya zorla razı edebilmek için silahla tehdit etmek zorunda kalıyordu.

Köylüler Arasında Artan Eşitsizlik

Köylülerin ticari işlemlere katılmaları, servet eşitsizliklerinin artmasına yardımcı oldu. Buna, tarım ilişkilerindeki değişikliklerin de katkısı oldu. Topraktan yararlanma (tasarruf hakkı) 12. ve 13. yüzyıllarda kesin olarak kalıtsal bir nitelik aldı. Mirasçıların sayısının çokluğu, köylü topraklarının parçalanmasının nedeni oluyordu. Bir köylü, kendi tarlasından istediği biçimde yararlanabilirdi: satabilir, toprak satın alabilir, rehine koyabilir vb.. Bununla birlikte sözcük anlamıyla, toprak satmak sözkonusu değildi, ancak yararlanılmakta olan toprağın tasarruf hakkı satılabilirdi. Feodaller arasında da, toprağa ait anlaşmalar, benzer niteliklere bürünüyordu. Feodaller toprak yükümlülüklerinin kaldırılması "hakkı"nı satın alıyor ya da satıyorlardı.

Köylülerin hepsi para yükümlülüklerini ödeyecek durumda değillerdi. En yoksulları, kendi toprak paylarının tamamını ya da bir bölümünü yitiriyorlardı. Birçok köylü işletmesi tefecilere yem oldu. Tefeci sermayesi toprağa ait ilişkiler alanına da girmeye başladı. Muhtaç köylüler toprak paylarını rehine koyuyorlar ve çoğu durumda, faiz yüzdeleri çok yüksek olduğu için, topraklarını geri alamıyorlardı. Daha varlıklı köylüler, yoksullaşmış komşularının topraklarını satın alıyorlardı. Zengin köylülerin tarlaları çoğu kez, alışılagelmiş parsellerden birkaç kat daha büyüktü.

Toprağın Küçük Köylüler Tarafından Kiralanması

Feodal toprak sahipleri, köylülerin emek ürününün büyük bir kısmını kendilerine malediyor, aynı zamanda köylülerin yükümlülüklerinin daha da ağırlaştırılması için baskı yapıyorlardı. Bununla birlikte, her zamanki ödemelerin artması, büyük toplumsal çalkantıların nedeni olabiliyordu.

Egemen feodal sınıf, en başta Fransa'da ve güney Hollanda'da kendisini tatmin edecek olan para-rant sistemini birdenbire hazırlayıp kotaramadı. Birçok laik ve kiliseye bağlı feodal, mali güçlüklerine çare bulmak için, daha büyük feodallerden ya da tefecilerden ödünç para alıyor, bunun sonucu olarak onların bağımlılığı altına giriyordu.

Feodaller, köylülere (ve tüccarlara) birçok yerel vergi, ayakbastı parası ödemeyi kabul ettiriyorlardı. Bu ödemeler, feodaller için yalnızca önemli bir gelir kaynağı değil, aynı zamanda, köylüler üzerinde bir baskı aracıydı. Bir köylü, sürüsü için geçiş parası, ayakbastı hakkı ödüyordu (elbette ki çoğu kez bu hayvanları satmak sözkonusu değildi). Pazar vergisi de ödüyorlardı; ticaret işlemleri bir hukuka tâbiydi.

Ama bu ödemeler, feodal mal sahiplerinin açlığını doyurmuyordu. Birçok toprak sahibi, kendi yurtluklarının topraklarını, intifa hakkına sahip köylülerin öteden beri ödediklerinden çok daha yüksek bir fiyatla, üç aylık vade ile, kiraya veriyordu. Feodaller için kârlı olan bu küçük köylü kira sistemi yavaş yavaş genişliyordu. Kira, çoğu kez ürünün bir bölümü, bazan da yarısı ile (Fransa'da olduğu gibi) ödeniyordu.

Varlıklı köylüler, önemli toprakları, tekrar küçük tarlalar halinde yoksul köylülere kiraya vermek üzere kiralıyorlardı.

Köylü kiralamalarının genişlemesi, feodal üretim ilişkilerinin evrimine tanıklık ediyor, senyörlere ait işletmelerin önemi azalıyordu. Ortaçağ köyünün ekonomik yaşamında köylü işletmesinin önemi artıyordu.

Köylülerin feodal senyörler tarafından aşırı ölçüde sömürülmeleri, köylüleri kendi ürünlerinden yoksun bırakan başlıca araçtı, ama tek araç değildi. Ticari işlemlere katılmak zorunda olan köylüler, varlıklı köylüler bunun dışında olmak üzere, tüccarlar tarafından konulan tekel fiyatları ve loncaların tekel fiyatları yüzünden kayba uğruyorlardı.

Sonuç olarak, meta-para ilişkileri içinde yeralan köylüler, özellikle yoksul köylüler, gittikçe daha acımasızca sömürülmekteydiler.

Ticaretin gelişmesi, sürekli pazarların yaratılması kentlerin durumunu sağlamlaştırıyor ve feodal devletin ekonomik yaşamında kentlerin önemini artırıyordu. 13. ve 14. yüzyıllarda, Avrupa'da ulusal pazarlar henüz oluşmamıştı. Bununla birlikte, bütün kentlerin ve kasabaların bir pazarı vardı.

Dış ticaret ilişkilerinin genişlemesi, meta–para ilişkilerinin gelişmesine sıkı sıkıya bağlı oldu. En çok aranan metaların toptan alışverişinin yapıldığı panayırlar, dış ticaret ilişkilerinin genişlemesinde önemli rol oynuyorlardı. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinin tüccarlarının karşılaştıkları Fransa'nın Champagne kenti, Avrupa'nın önde gelen ticaret merkezlerinden biri oldu. Baltık Denizi ve Akdeniz bölgeleri de canlı birer ticaret merkezi oldular. Wolin, Arkona, Szczecin, Gdansk vb. gibi Slav kentleri, Baltık Denizinde, ticaret ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynadılar. Akdeniz ticareti, Avrupa ülkeleri ile kuzey Afrika ülkelerini birbirine bağlıyordu.

Burjuva Tarihçilikte Kent Sorunu

Burjuva tarihçiler, kentin evrimi ve onun kökeni sorununun özünü tahrif eder. Burjuva yazarlar, zanaatçılıkla tarımın ayrılmasına ve daha sonra pazar aracılığı ile tarımla birleşen zanaatın, toplumsal üretimin bağımsız bir kolu haline dönüşümüne gereken önemi vermezler. Burjuva yazarlar ortaçağ kentinin ortaya çıkışı ve gelişmesi ile feodal toplumda meta üretiminin ve iç pazarın gelişmesi arasındaki ilişkiyi görmüyorlar. Sorunun biçimsel, hukuksal yönü üzerinde duruyorlar. En çok, çevresinde bir kentin oluştuğu evler kümesi (kasaba ve köy) tipini aydınlatmaya, bu kümenin eski kurumlarının nasıl bir ortaçağ kenti haline dönüştüklerini bilmeye çalışıyorlar. Burjuva tarihçilik, ekonomik sorunlarla ilgilendiği zaman, bu sorunları, kentin ve feodal toplumun genel ekonomik yaşamı dışında çözümler.

Başka tarihçiler yanında, 19. yüzyılın birinci yarısında, Fransız tarihçisi Reynouard'ın da paylaştığı bir teori gereğince, ortaçağ kenti, düz bir çizgi halinde son dönem Roma kentinden geliyordu. Bu teorinin yandaşları, kentlerin, Roma İmparatorluğundan günümüze değin kesiksiz olarak geliştiği fikrini savunuyorlardı.

Almanya'da 19. yüzyılın ortasında yaygınlık kazanan "patrimuan teori"nin yandaşlarına göre, kent, ancak feodal-miras-irattan bu yana genişledi. Bunlar, kent nüfusunun başlıca tabakalarının yurtluktan geldiğini, kent kurumlarının ise bu nüfusun yönetim organizmalarının gelişmesinin bir sonucundan başka bir şey olmadığını söylüyorlardı.

Almanya'da "burg (kent) teorisi" doğdu (Wilde, Gierke, Keitgen); bu teori gereğince, kent belediyesinin (komününün) temelinde Cermenlerin, kentin duvarları dibinde yerleşmiş üyelerini korumak üzere yapılmış askerî ittifakları vardı.

Bu arada, İngiliz tarihçi Matland tarafından, geçen yüzyılın sonlarında formüle edilen "garnizon teorisi"nden sözedelim. Matland'e göre büyük toprak sahibi İngilizler, kendi adamlarını, berkitilmiş yerler kurmaya ve garnizonları koruyup bakmaya gönderiyorlardı. Bu berkitilmiş yerler, kent haline geldiler. Matland'e göre, bir kenti köyden ayıran, kent evlerinin ve kentteki toprak paylarının köydekinden farklı olarak kendiliğinden birçok mülk sahibine ait olmasıdır.

Maurer, kendi "mark teorisi"ni, kentin kökeni sorununu içine alacak biçimde genişletmiştir. Maurer'e göre, bir ortaçağ kentinin nüfusu ve organizasyonu, Alman kabile topluluğu mark ile doğrudan doğruya ilgilidir.

"Pazar teorisi"nin temsilcileri (herkesten önce Alman tarihçi Sohm) bütün dikkatleri sorunun hukuksal yanı üzerinde topluyorlardı. Kentin niteleyici özellikleri, kent hukukunda yansımaktadır. Bu kent hukuku ise, pazarın yarattığı ayrıcalıklara dayanmaktaydı.

"Pazar teorisi", H. Pirenne tarafından daha çok geliştirildi. H. Pirenne'in görüşleri, burjuva tarihçilik üzerinde büyük

bir etki yaptı ve yapmaktadır. Pirenne ticaretin önemini abartır. Ona göre, ticaret, ortaçağ kentinin başlıca kökeni, tüm feodal toplumun ekonomik ilerlemesinin başlıca etkenidir. Kenti yaratanlar tüccarlardır. "Dünya ticareti"nin gelişmesi, ona göre, antikçağ ile ortaçağı bir tek bütün halinde birleştiren etkendir. Pek çok çağdaş burjuva tarihçi, gerçekten bilimsel bir çözümlemeyle pek de ortak yanları olmayan kendi görüş açılarını kurmak için Pirenne'in teorisini kullanırlar.

Görüyoruz ki, burjuva tarihçiler ve iktisatçılar, ancak temel süreçlere eşlik eden dış etkenleri dikkate almaktadırlar. Ekonomik ve toplumsal olayların maddi özü, onlar için anlaşılmaz bir kitap gibidir.

3. EGEMEN FEODAL SINIFIN SİYASETİ YENİ DEVLET BİÇİMLERİ

Merkezileşmenin İlerlemesi

Meta–para ilişkilerinin gelişmesinin sonucu olan toplumsal koşullardaki değişme, egemen sınıfları, siyasal iktidar biçimlerini de değiştirmek zorunda bırakıyordu.

Yeni feodal devlet, büyük toprakların ekonomik birliğine dayanan, merkezileşme eğiliminden ileri geliyordu. Siyasal birleştirme ve merkezî devletlerin kuruluşu, ilerlemiş feodalite çağının önemli olgularından biri oldu.

Merkezî siyasal örgütlenme biçimlerinde daha sonraki değişiklikler, en tamamlanmış biçimlerini, İngiltere ve Fransa'da aldılar. 20. yüzyıla değin, sınıf savaşımının, her seferinde kesin bir sonuca varması, başka ülkelerden çok Fransa'da görüldü. Savaşımda kapalı alan görevi yapan değişik siyasal biçimler, en belirgin olarak bu ülkede görülebilmekteydi.

Fransa'da merkezileşme, 12. yüzyılda Kapetyenler zamanında başlayıp 15. yüzyılın sonunda, Valvalar zamanında tamamlanmak üzere, krallık iktidarının derece derece güçlen-

mesinden ileri geliyordu. Fransa kralları büyük feodalleri birer birer yendiler. Büyük senyörler tarafından ezilmekte olan küçük ve orta feodallerden destek görüyorlardı.

Kent ve kentliler, Fransa'nın siyasal bakımdan birleştirilmesinde ve krallık iktidarının güçlenmesinde, belirleyici bir rol oynadı. Zanaatçıların ve tüccarların, ticaret yollarının güvenlik altında olmasında ve içerde sağlam ticaret bağlarının yaratılmasında, çıkarları vardı. Aralarındaki savaşım yüzünden ülkede savaşlar ve yağma gibi kargaşalıklar çıkmasına neden olan bazı feodallere karşı, krallık iktidarını desteklemek için anlaşıyorlardı.

Krallık iktidarı, yani feodal sınıfın ortak çıkarlarının sözcüsü, ticareti ve kentlerde zanaat imalatını koruyup gözetmekte yarar görüyordu ve bunun için de bu çağda ilerici bir rol oynadı.

Toplum Katlarında Feodal Monarşinin Kuruluşu

Merkezî iktidar güçlenirken, Fransız kralları gene de, uzun bir süre içinde kurumlaşmış olan bir feodal konseyi zaman zaman toplantıya çağırıyorlardı. Bunu, önemli kararlar vermek için laik ve dindar büyük feodallerin rızasını alma gereğini duydukları zaman yapıyorlardı.

12. yüzyıldan bu yana krallar, büyük kentlerin varlıklı çevrelerinin temsilcilerini bu konseye çağırdılar. 14. yüzyılın başlangıcından, Philippe IV zamanından bu yana da bu meclisler, sürekli meclisler haline geldiler ve kuzey ve güney eyaletleri için ayrıca toplanmakta olan eyalet meclislerinden farklı olarak "Genel Meclisler" ("*Etats Generaux*") adını aldılar.

Çeşitli toplum katlarının —rahipler, soylular ve kentliler— temsilcileri, krallık iktidarı tarafından alman önlemleri kabul ediyor, karşılığında bazı ödünler istiyorlardı. Böylece hükümet üzerinde dolaysız bir etki kuruyorlardı.

Meclisteki delegeler ayrı ayrı yerlerde oturuyorlardı. Genel olarak, "üst" toplum katlarının, rahiplerin (birinci kat) ve laik feodallerin görüşleri, kent temsilcilerinin görüş ve fi-

kirlerinden ayrılıyordu.

O çağda başka ülkelerde görülen, meclislerde temsil olunma, örneğin İngiltere'deki parlamento, feodal devletin yeni bir aşaması idi. Temsilî feodal devlet, "toplum katları monarşisi" ("*monarchie des ordres*"), feodaller sınıfının egemenliğinin siyasal biçimi oldu. Bu, feodal toplumda üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin evriminde yeni bir aşamaya uygun düşüyordu. Feodal devletin bu yeni biçimi de, egemen sınıfın, halk yığınlarının sömürüsünü ağırlaştırma eğilimini karşılıyordu.

4. MERKEZÎ RUS DEVLETİ

Rus Topraklarının Birleştirilmesi

Merkezî Rus devleti 15. yüzyılın sonunda kuruldu. Rus topraklarının iç birliği, 13. yüzyıldan beri Rusya üzerine çöken Tatar-Moğol boyunduruğunun devrilmesiyle aynı zamana raslar. Moskova devletin merkeziydi. Feodal bölünmenin kaldırılması, yeni bir ekonomik ve kültürel ilerlemenin öncüllerini yaratıyordu.

Rus topraklarının birleştirilmesi işinin bitirilmesi ile devlet organizmalarının yapısında değişiklikler ortaya çıktı. Artık prense, Boyarlar (büyük feodaller) konseyi, Boyarlar Duması yardım ediyordu. Dumada, aynı zamanda, belediye milislerinin şefleri, prens hazinesinin muhafızları, veznedarlar da yeralıyordu. Kentlere ve kantonlara (genel olarak bir yıl için) boyarlar ya da daha alt feodaller arasından seçilen valiler gönderiliyordu. Ücret olarak yükümlülükleri toplama hakkına, ya da o zamanlar denildiği gibi "iaşe hakkı"na sahiplerdi. Bu sistem, yönetsel görevlerle prensin kişisel yurtluğunun yönetilmesi arasında çok açık bir sınırlama yapmıyordu.

Rus topraklarının birleştirilmesi, başında bir büyükprens ile bir Rus feodal monarşisinin yaratılması sonucunu doğurdu. Boyarlar Duması giderek sürekli bir kurum haline geldi. Yönetim organları ortaya çıktı; bunlar, 16. yüzyılda,

"prikaz"lar haline, bir tür bakanlıklar haline geldiler. Büyük feodallerin ayrıcalıkları azaldı. Artık yurtluk sahiplerinin en önemli sorunları çözümleme hakları yoktu; bu sorunlar, büyük-prens tarafından atanan ve prikaz tarafından denetlenen valinin yetkisi altında çözümleniyordu.

Feodal bölünme çağında, boyarlar ve kendi askerî birliklerine sahip olan öteki feodaller, prense hizmet etmeyi reddedebilirlerdi. Merkezî devlet bir kez kurulduktan sonra, büyük-prensler, boyarları, kendi uygun gördükleri biçimde mülklerini "yönetme" ve "sadakat" taahhüdünde bulunmaya zorladılar. Bu yurtluklar sistemiydi. Orta ya da küçük feodaller prensin hizmetinde, yurtluklar, yani "pomeste" ya da "dvor"lar alıyorlardı. "Pomeşçik" (büyük toprak sahipleri) ve "dvoryane" (soylular) terimleri buradan gelir. Kentlerde ve köylerde silah altına alınan milislerin sayısı artmıştı. Tisyatskinin (belediye milislerinin şefi) görevleri kaldırıldı ve milisler büyük-prense bağlandılar. Devlet hazinesine ve maliyeye ait kurumlar güçlendirildi, kendi yurtluklarında vergileri tahsil eden ve bunun önemli bir kısmını kendine ayıran büyük feodallerin ayrıcalıkları azaltıldı.

Ama büyük feodallere karşı olan bu önlemler, köylülerin durumunda hiçbir değişiklik yapmıyordu. Tersine senyörler, köylüleri sıkıştırmaya, onları ezmeye bakıyorlardı: sömürü artmıştı.

Rus devleti, özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında, "korkunç" sıfatıyla anılan İvan IV zamanında güçlendi. Tahta geçer geçmez kendisine "Bütün Rusyalıların Çarı" ünvanını verdi.

Pazar Bağlarının Gelişmesi

Merkezî Rus devleti, meta–para ilişkilerinin gelişmesiyle güçlendi. Tek ulusal pazar 18. yüzyılda oluştu. Ama bunun kökenleri 16. yüzyıla değin uzanır. Zanaat sanayisinin kentlerde hızla gelişmesi ve yerel pazarların gelişmesi bu devirde olmuştur. 16. yüzyılın 80'li yıllarında, Novgorod, yaklaşık olarak, 200 meslek ve çeşitli sanayiye sahipti; Kazan'da 100

kadar meslek ve çeşitli sanayi vardı. Zanaat üretimi, farklılaşmanın büyüklüğü ile belirleniyordu. Demiri işleyenler arasında iğne yapımcıları, düğmeciler vb.; silah yapımcıları arasında, yay, kılıç, balta vb. yapımcıları bulunuyordu. Giyside ulusal kılık uzmanları vb. bulunuyordu. Artmış olan toplumsal işbölümü ticareti kolaylaştırıyordu. 16. yüzyıl kentlerinin birçoğu büyük ticaret merkezleri haline gelmişlerdi. Bu yüzyılın 60'lı ve 70'li yıllarında Psikov'da işlerin çoğunluğunun görüldüğü tüccarlar çarşısının dışında, çeşitli büyüklüklerde daha 1.300 ticaret yeri vardı. Bunlar, Kazan'da 644, Moskova yakınlarında Kolomna'da 450 idi.

Köylüler pazarda kendi işletmelerinin ürünlerini satıyorlardı.

Yerel pazarlar arasında yavaş yavaş pazarlar arası ilişkiler kuruluyordu. Örneğin 16. yüzyılda Novgorod'da özel tüccarlar çarşısı vardı: Tver çarşısı, Psikov çarşısı. Bazı kentlerde panayırlar kuruluyordu. Moskova kentler arasında bağ görevi görüyordu. 15. yüzyıldan beri büyük bir ticaret ve zanaat merkeziydi. İngilizler, Moskova'yı Londra'dan da büyük bir kent sayıyorlardı.

Öte yandan dış ticaret de ilerlemekteydi. Rus tüccarları Baltık denizi bölgesinde her yana gidiyorlardı. Volga, Avrupa pazarlarını Hazar Denizi ve Orta Asya pazarları ile birleştiriyordu.

Meta-para ilişkilerinin gelişmesi, toplumsal yapıyı daha karmaşık bir hale getiriyor, zanaatçılarla köylüler arasında farklılaşmayı sağlıyordu. Büyük tüccarlar özel bir lonca, bir "alışverişçiler" grubu ve ayrıcalıklı iki "sotniya"yı, tüccarlar sotniyası ve kumaşçılar sotniyasını kurdular. O çağa ait belgeler "orta" kişilerden, ticaretle uğraşanlar ve kentlilerden (yani zanaatçılardan) ve halkın en yoksul kısmından sözederler. Kırda daha varlıklı hale gelmiş olan bazı serf-köylüler, özerkliklerini satın alıyorlar, zanaatçı ya da tüccar oluyorlardı.

16. yüzyılın ortasında, Rusya'da hiyerarşik feodal monarşi kurulmaktaydı. 1549'da ilk kez, bir devletler meclisi toplantıya çağrılmıştı. Egemen sınıfın üst tabakalarını: boyarların, rahiplerin, Moskova soylularının temsilcilerini içine alıyordu. Temsilî meclisin 1566 toplantılarına, tüccarların ve zanaatçıların delegeleri de katıldılar.

Durumunu güçlendirmek ve eski aristokrat ailelerin etkisini zayıflatmak amacıyla çar hükümeti, 16. yüzyılın ortalarında, devletin yönetiminde ve yapısında reformlar yapılmasını emretti.

16. yüzyılın sonunda, Rus hukukunda yasaların derlenmesi, yargılama usullerinin düzene konması, özel bir yasa kitabının doğmasının nedeni oldu; 1550'de yeni bir yasa kitabı çıktı. Yasalar iktidar aygıtının güçlendirilmiş merkeziyetçiliğini onaylıyordu. Merkezî yönetim kurumlarının yargılama usulündeki rolü daha hissedilir hale geliyordu. Yöneticilerin adli görevleri sınırlandırılmıştı, zengin burjuvalar, özgür çiftçiler, devlete ait topraklar üzerinde oturan kişisel bakımdan özgür köylüler, mahkemede oy sahibi olmuşlardı. Mali sistemdeki değişiklikler, köylüler ve kentliler üzerine binen daha ağır yeni yükümlülüklerle sonuçlandı.

Merkezî yönetim kurumları yeniden düzene kondu. Her prikaz hükümetin bir kolonunu yönetiyordu. Örneğin, razriadlar prikazı askerî işlerle yükümlüydü; elçiler prikazı dış politika ile uğraşıyordu.

Adli ve yönetsel reformlar önemli bir rol oynadı. Bölgelerde, suç işleyenler, yöneticiler tarafından değil, yerel soylular arasından atanan özel görevliler tarafından yargılanıyordu. Bazı bölgelerde, özellikle köylülerin çoğunluğunun özgür oldukları kuzeyde, valilerin yerini, yerel yönetsel kurumlar aldı. Bu kurumların üyeleri kent halkı ve varlıklı köylüler arasından seçiliyordu.

Yerel yönetimde yapılan reformlar feodal bölünmenin izlerini kaldırmaktaydı.

Birliklerin savaş gücünü yükseltmek için, ordu, bir tek

komutanlığın emrine verildi. Merkezî iktidar tarafından komuta edilen sürekli bir ordu kurulmaya başlandı.

Büyük senyörlerin ayrıcalıklarını kaldırmak amacıyla bütün soylular, askerî hizmet bakımından eşit kılındı. 1556 yönetmeliği gereğince her laik feodal, sahip oldukları topraklar üzerinde, belirli sayıda tam silahlı şövalye bulundurmak, beslemek zorundaydılar. Buna karşı gelenler para cezası ödüyorlardı. 60 yıllarında, "opriçnina"nın yaratılması, eski aristokrasiye büyük bir darbe indirdi. Devlet ikiye bölündü: ulusal topraklar ("zemşçina"), ve çarın kendine ait olan özel araziler ("opriçnina") (opriç — özel).

Ulusal topraklar ("zemşçina") başlıca çevre topraklarını içine alıyordu; çar toprakları ("opriçnina") ise özellikle gelişmiş ticaret ve sanayi bölgelerini, merkezî iktidarın desteği olan soylular mülkiyetindeki genelleşmiş toprakları, eski boyarlar ve prens ailelerinin tasarrufundaki bölgeleri içine alıyordu.

Özel topraklar "opriçnina", Rus devlet toprakları yüzeyinin hemen hemen yarısını oluşturuyordu. Ödün adı altında, çar bazı prens ve boyarlara fazladan topraklar veriyordu. Elkonulmuş toprakların bir bölümünü, kendi "opriçninasının hizmetkarları"na dağıttı. Bunlar da opriçnikler alayını oluşturuyorlardı. Opriçninanın yaratılması feodal prenslerin ve boyarların ekonomik gücünü baltaladı ve siyasal etkilerini hissedilir ölçüde zayıflattı. Opriçnikler daha çok dürüstlük ve doğrulukları kuşku götürmeyen küçük soylular tarafından toplanıyordu.

Daha sonra opriçnina yeniden örgütlendirildi. Bütünüyle, bir sistem olarak sürdürüldü. Ama "opriçnina" resmî adının yerini "hükümdarlar sarayı" terimi aldı.

Daha sonra 1576'da opriçnina kesin olarak kaldırıldı. Başlıca amaca varılmıştı; büyük toprak mülkiyeti bölünmüş, en güçlü feodallerin kökü kazınmış ya da güçsüz hale getirilmişti. Opriçninanın olumsuz etkileri görüldüyse de, ilkesi içinde, merkezileşmiş feodal Rus devletini güçlendirmeye yardım etti.

Rus devletinin Korkunç İvan zamanında sağlamlaşması, Rusya'nın uluslararası saygınlığının artmasını sağladı. Pek çok ülkenin hükümetleri, Rusya ile diplomatik ve ticari ilişki kurup geliştirmeye giriştiler. İngiltere, Hollanda, İspanya, Danimarka, İsveç, Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu (Türkiye) ve İran'ı sayalım.

16. yüzyılın ortasına doğru Rus kültürü gerçek bir açılıp gelişme gösterdi. 16. yüzyılın birinci yarısı matbaacılığın Rusya'da ortaya çıkışını haber verir. Rus bilim ve edebiyatı filizleniyordu. Mimaride yüksek bir olgunluğu ve oturmuşluğu temsil eden Rus ulusal üslubu ortaya çıktı. Kültürün filizlenmesi, Rus devletine karşı öteki ülkelerin ilgisini artırmaya yardım etti.

Akraba halklarla siyasal, kültürel ve ekonomik ilişkiler gelişiyordu. Ukraynalılar ve Biyeloruslara göre Rus devleti, yabancı baskıya karşı savaşımda kendilerine yardım eden elverişli bir güçtü. Öte yandan Rus devleti, Bulgarların, Sırpların, Yunanlıların ve öteki halkların savunuculuğunu yapıyordu.

5. ASYA VE AFRİKA ÜLKELERİNDE FEODALİTENİN GELİŞMESİ

İleri Feodalite Çağında Çin

Çin için ileri feodalite çağı tarihi, T'ang İmparatorluğu çağı olan 8. yüzyıldır. Bir feodal mülkiyet biçimi, yerini bir başkasına bırakıyordu. Devlet tarafından düzenlenen pay sistemi yavaş yavaş feodal tasarrufa yer veriyordu. Büyük feodaller, daha sonra orta ve küçük feodaller, durmadan köylülerin işledikleri toprakları kendilerine malediyorlardı.

Toprağı paylaştırma sisteminin ayırdedici özelliği olan doğal ekonomi, tarımla zanaatçılığın kaynaşması tehlikeye girmişti. Ticari üretim kendi atılımını yapıyordu; eski kentler, zanaat ve ticaret merkezleri haline geliyordu. Köylü topluluğunun bağrında servet farklılaşması derinleşmişti, ayrı-

ca bu da toprağı paylaştırma sistemini tehlikeye sokuyordu. 8. yüzyılın sonunda, feodallerin elkoydukları topraklar, resmen onların mülkü olarak tanındı.

Senyörün evi ve eve ilişkin hizmetler, feodal yurtluğun merkezinde bulunuyordu. Köylü evleri, senyörün şatosunu çevreliyordu. Köylüler, iki kategori oluşturuyorlardı: bütün haklara sahip olan komün üyeleri, "patronlar" ve dışardan gelme "konuklar". Bu ikinciler çoğunluğu oluşturuyordu: Bunların ne üretim aletleri, ne tohumları, ne hayvanları vardı, hepsini senyörden alıyorlardı. Köylüler, toprağı kendileri işliyorlar, senyöre ürünün bir bölümünü, genel olarak en az yarısını veriyorlardı.

Buda tapınağı Çin'in en büyük toprak sahibiydi. 9. yüzyılın ortalarında Buda manastırları 60 milyon hektar toprağa tasarruf ediyorlardı.

Yeni feodal tasarruf biçimlerine geçiş, ülkenin siyasal bölünmesini belirginleştirmeye başladı. Geniş bölgelerin valileri, tze-du-şi'ler, imparatorluk iktidarına ancak görünüşte boyun eğiyorlardı, ama kendi siyasetlerini yürütüyorlardı. Feodal bölünmenin ve köylülerin artan mülksüzleşmesinin ortasında, anti-feodal savaşım, köylülerin sınıf savaşımı, güçleniyordu.

Feodal bölgelere ayrılma, 10. yüzyılın başında, T'angların düşüşü ile daha belirginleşti. Bununla birlikte merkeziyetçiliğin öğeleri, Çin'in siyasal düzeninde varlıklarını sürdürdüler. Çin'in siyasal düzenini, aynı çağın Avrupa devletlerininkinden daha sürekli kılan bu öğelerdi. Kölelik çağında da benzer roller oynamış olan bentlerin ve barajların, bütünüyle sulama sisteminin onarılması ve genişletilmesi için kamu hizmetlerine başvurulması zorunluluğu, merkeziyetçiliğe yardımcı oluyordu. Bu kamu işlerini küçük bölgeler kademesinde yürütmek olanaksızdı.

Bölgeler arasında meta dolaşımının ve ekonomik bağların, merkezleşmenin sağlamlaşmasında büyük payları oldu. Feodaller de, halk hareketlerinden ve göçebelerin istilasından korktukları için, merkezî iktidarın devamında çıkar gördüler.

10. yüzyılın başında, göçebelerin güçlü kabilesi K'i-tanlar, Kuzey Çin'in büyük bir kısmını elegeçirdiler. İmparatorluğun siyasal iktidarı zayıfladı, ama 10. yüzyılın ortalarında K'i-tanları geri püskürttükten sonra, 13. yüzyılın sonuna, Çin'de ileri gitmiş feodalite döneminin sonuna değin hüküm sürmüş olan Song hanedanının iktidara gelişi sayesinde yeniden güçlendi.

Hindistan

Hindistan'da da, Çin'de olduğu gibi, gelişmiş feodal ilişkiler oldukça erken (7. yüzyıldan başlayarak) oluştu.

Feodal tasarruflar ikiye bölünmüştü. Bir yandan, topraklar, prensler (mihraceler) hesabına askerî hizmet görmek zorunda olan feodallere aitti. İlke olarak bu topraklar kalıtsal mülklerdi. Öteki topraklar kayıtsız ve şartsız feodallere aitti. Zaten mihracelerin kendileri muazzam yurtluklara sahiplerdi.

Mihraceler tarafından feodallere verilen topraklar, kır komünlerinin toprakları henüz özel mülkiyet değilken, çoğu kez köy komünlerinden koparılıp alınıyordu.

Komünler kendilerine verilen toprak parçalarını işleyen küçük ya da büyük ataerkil ailelerden oluşuyordu. Toprak dönem dönem yeniden paylaştırılıyordu. Komünün bağrında servet eşitsizliği artıyordu ama, bireysel aileler bir kez kurulduktan sonra toprağın bu yeniden bölünmesi seyrekleşti.

Bütün bu köy ortaklığının (komünün) kendi zanaatçıları ve komün hizmetlileri vardı. Bunlar ürünün bir bölümünü alıyorlardı, öte yandan kendi küçük işletmelerine de tasarruf ediyorlardı. Zanaatçılar, komünün çok önemli olmayan gereksinmelerini kolaylıkla karşılayacak güçteydiler. Bu yüzden onları, çalışmalarında kamçılayan bir şey yoktu, ürünü artırmakta hiçbir çıkarları yoktu.

Komünün başında, yaşlı bir kişi (doyen) bulunuyordu, ona bağlı bir grup kendisine yardım ediyordu. Durumları sayesinde, bu komün başkanlarının çok zengin olmak için geniş olanakları vardı. Çoğu kez küçük feodaller haline geliyorlardı.

Hint komününün kapalı niteliği feodal sömürünün güçlenmesine yardım ediyordu. Ayni-rant bu sömürünün temel biçimlerinden biriydi. Öte yandan köylüler, feodaller ve tapınaklar hesabına angarya yapmak zorundaydılar, kamu işlerinde, sulama sistemlerinin yapımında ve bakımında kullanılıyorlardı. Köylüler yönetim aygıtının yürütülmesi ve dinsel bayramlar için bir sürü vergiler ödüyorlardı.

Büyük bölgeler kademesinde taslak halinde belirmeye başlayan toplumsal işbölümü, meta-para ilişkilerinin gelişmesine yardım ediyordu. Rantın para olarak ödenmesi, vergilerin para olarak alınması olanağını doğuruyordu, bu da feodallerin köylüleri sömürmesini ağırlaştırıyordu.

Kölelik çağından süregelen kentler, ticaret ve zanaat merkezleri oldular. Çok usta olan Hint zanaatçıları, çok ince ipek ve pamuklu kumaşlar, halılar, mücevherat, sanat eşyası ve silahlar yapıyorlardı. Ama kesin olarak tarımdan kopmuyorlardı. Feodal rejim altında Hint kentinin gelişmesi kendini duyuruyordu.

Hint toplumunun, kölelik çağına değin uzanan ve günümüze değin varlığını sürdüren bir özelliği, "cati" halinde bölünmedir. Bu terim, genel olarak, klan, kabile, köken anlamlarına gelen Portekizce "casta" sözcüğü ile karşılanır. Kastlar, halk tabakalarını, kökenlerine ve mesleklerine göre biraraya topluyordu; bu bir tür toplumsal işbölümüydü. Kastlar rejimi, emekçi yığınların sömürülmesini sonsuzlaştırmaya yaradı ve yaramaktadır.

Hiç kimse bu sınıflandırmanın dışında kalamazdı. Bir kasttan bir başkasına geçiş yasaktı. Kastların hiyerarşisi şöyleydi: Brahmanlar ve kşatrıyalar, dinsel ya da laik feodalleri içine alıyordu. Sonra tefeciler ve tüccarlar geliyordu. Nüfusun geri kalanının çoğunluğu da, sudra kastlarını oluşturuyordu. Bir iç hiyerarşi de bu kastları bölümlere ayırıyordu; bu bölümler, bölgeye ve milliyete göre ayrıntılarda birbirlerinden farklıydılar, ama üst katlarda daima ayrıcalıklı bir tabaka vardı. Bu hiyerarşi basamaklarının tabanında en yoksul kastlar, en "pis" işleri yapmak zorunda olan kimseler

yeralıyordu.

Kastlara bölünme çalışma bakımından uyumsuzluk yaratıyor sömürücülere, feodal devlete karşı onların ortak savaşımlarını engelliyordu.

Ortaçağ boyunca devlet biçimleri Hindistan'da, olduğu gibi kalmadı.

4. yüzyılın başında, Hindistan'ın kuzeyinde kurulan Guptalar İmparatorluğu, 5. yüzyılın sonunda Heftalit Hunlarının saldırıları altında dağılıp parçalandı. Kuzey Hindistan, küçük çapta birçok prensliklere bölünmüştü. Hindistan topraklarının geri kalanı da bölünmüş durumdaydı. 12. ve 13. yüzyıllarda doğu İran'da yaşayan ve özellikle Türklerden oluşan kabileler kuzey Hindistan'ı elegeçirdiler; fatihler, Hindistan'da feodal bir devlet olan Delhi Sultanlığını kurdular ve egemen feodal tabakayı oluşturdular. Onların müslüman olmaları, yerli halkla aralarındaki çelişkileri keskinleştiriyordu.

Köylülerin anti-feodal ayaklanmalarına karşı kendilerini güvenlik altına almak ve Moğol kabilelerinin saldırılarını püskürtebilmek üzere müslüman feodaller, merkezî feodal devleti sağlamlaştırmak için önlemler aldılar.

Arabistan'da Feodalitenin Evrimi

Bir özellik: Siyasal birliğin çekirdeği, dinsel topluluk oldu. Mekke'nin Kureyş kabilesinin Haşimî ailesinden bir tüccar olan Muhammed Mustafa, islamlığın, müslüman dininin kurucusu oldu (570-632).

Mekke'nin ileri gelenleri, Kabe'ye tapınma dininin yıkılmasının nedeni olan yeni dinin, Mekke'nin siyasal etkisini azaltmasından ve Arap kabileleriyle olan ticaret bağlarını baltalamasından korkuyorlardı. Onun için Muhammed ve müritlerinin, Medine'ye gidip yerleşmek üzere, 622'de Mekke'den ayrılmalarını sağladılar. Bu tarih, ay yılına dayanan yeni bir müslüman takviminin başlangıcı sayıldı.

Medine'de müslümanlar, Eyuk ve Hazdarj Arap kabilele-

rinin reisleriyle ittifak kurdular. Muhammed sekiz yıl Mekke ile savaştı. Savaş, o zamana değin Mekke'nin müttefiki olan Hicaz'ın bedevi kabileleri kendilerinden yana geçince, Muhammed'in müritlerinin zaferi ile sonuçlandı. 630 yılında Mekke teslim oldu. Kureyşliler müslüman oldular ve aynı zamanda Kabe ile birlikte Mekke, islamiyetin merkezi ve müslüman müminlerin yıllık hac yeri oldu. Muhammed, Allah tarafından gönderilmiş peygamber olarak kabul ediliyordu.

Mekke Muhammed tarafından elegeçirildikten sonra Arabistan'ın büyük bir parçası üzerinde iktidar, müslüman cemaate geçti. Bu cemaatin başı Muhammed, en yüksek manevi, idari, adli ve askerî otoriteyi elinde bulunduruyordu.

Muhammed'in ölümünden sonra, ilk halife, (peygamberin ardılı) kayınbabası Ebubekir oldu. Müslüman cemaatinin başı, imamlık görevlerini (manevi liderliği) ve emirlik görevlerini (laik yönetimi) kendisinde topluyordu. Ebubekir (632-634) ve ikinci halife Ömer (634-644) Arabistan'ın birleştirilmesini tamamladılar ve bütün Arapları müslüman yaptılar.

Aynı zamanda Araplar, Küçük Asya'nın Akdeniz ülkelerinin ve Orta Asya ülkelerinin fethine giriştiler. 636'da Araplar Bizans ordusunu ezdiler, Suriye ve Filistin'i elegeçirdiler. Öte yandan Irak'ı istila ettiler ve Perslere karşı birçok zaferler kazandılar. 641 ve 645 arasında Mısır'ı elegeçirdiler ve 7. yüzyılın ilk yarısının başlarında İran'a hükmettiler. 7. yüzyılın sonunda ve 8. yüzyılın başlarında, Araplar, Kuzey Afrika'yı ve İberik Yarımadasının yarısından çoğunu fethettiler. Elegeçirilen ülkeler, başlarında Emeviler hanedanı olmak üzere, hilafeti oluşturdular (661-750). Başkent, Mekke'den Şam'a (Suriye'ye) nakledildi. Arap hilafeti, güçlü köleci ilişkilerin kalıntılarının sürdürüldüğü feodal bir devlet oldu. Elegeçirilen ülkelerde Araplar kural olarak, toplumsal üretime katılmıyorlardı. Halk halifenin hazinesine ayni ya da nakit olarak toprak vergisi, haraç ve bir de baş vergisi, cizye ödüyordu.

Fatihler, elegeçirdikleri ülkelerin ekonomilerinin, daha

üstün olan kültürlerinin ve daha çok gelişmiş olan toplumsal ilişkilerinin etkisi altında kaldılar. Arapların bağımlı kıldıkları ülkelerdeki feodal ilişkiler, en yetkin ifadesini Abbasi hanedanı zamanında Bağdat hilafetinde (750-1258) buldu. Hilafet merkezi, halife Mansur tarafından, 762'de Dicle üzerinde kurulmuş olan Bağdat kentine nakledilmişti. Arap aristokrasisi Bağdat'ta tekelci durumunu yitirdi. Artık egemen rol oynayanlar, İranlı feodallerdi ve onların yardımı iledir ki, Abbasiler iktidara geldiler.

Hilafet ülkelerinin çoğunluğunda, daha eski çağlarda olduğu gibi, devlete ait feodal mülkiyet ağır basıyordu. Toprakların bir bölümü halife ailesine aitti. Bazı yurtluklar özel mülkiyetti ("mülk" denilen topraklar, batı Avrupa'daki "*alleu*" denilen yurtluklara uygun düşüyordu).

Feodal toprak mülkiyetinin bir biçimi ikta (toprak payı "*fief*") oldu. Topraklar ömür boyunca ya da belirli bir zaman için görülen hizmet karşılığı olarak veriliyordu. Burada, zilyedliği başkasına devredilmeyen dinsel kurumlara ait vakıfları da belirtelim.

Batı Avrupa'dan farklı olarak, 9. yüzyılda Bağdat hilafetinde meta-para ilişkileri daha ileri gitmişti. Bu durum, değişimin geniş ölçüde gelişmesiyle, zanaat sanayisinin yoğunlaştığı kentlerin de büyüyüp genişlemesine yardım eden canlı bir iç ve dış ticaretle açıklanabilir.

Kölelik Bağdat'ta büyük rol oynuyordu. Köleler ağır sulama işlerinde, pamuk tarlalarında, madenlerde kullanılıyorlardı. Köleler çoğunlukla "zenciler"di, yani Afrika kökenliydiler.

Feodal baskı ayaklanmaların nedeni oluyordu. 9. yüzyılda Bağdat hilafeti, Babek tarafından yönetilen bir köylü isyanı (815-837) ve zenci kölelerin ayaklanması (869-883) ile önemli ölçüde sarsıldı.

Arap egemenliğine karşı bağımlı halkların savaşımı, feodal ilişkilerin gelişmesi, yerel senyörlerin güçlenmesi, 9. ve 10. yüzyıllarda hilafetin dağılıp parçalanması sonucunu verdi. Birçok bağımsız devlet kuruldu. Tasarruflarını ve siyasal

iktidarını yitirmiş olan Abbasi halifeleri artık yalnızca müslümanların başı (imam) idiler. Mısır, Tulunidler daha sonra Fatimiler hanedanı tarafından yönetilen bağımsız bir devlet oldu. Kuzey Suriye, antikçağda olduğu gibi doğu Akdenizin başlıca kentlerinden biri olmakta devam eden Antakya ile birlikte, 969'da Bizanslılar tarafından elegeçirildi. Suriye'nin geri kalan bölümleri, Lübnan, Filistin, Hamdaniler bağımsız devletlerini kurdular (929-1003); buralar, daha sonra, Mısırlı Fatimiler tarafından elegeçirildi.

İran'da, Orta Asya'da ve başka yerlerde de bağımsız devletler kuruldu. Müslüman ülkelerin yöneticileri Bağdat halifesini, ancak kendilerine berat eden dinsel lider olarak tanıyorlardı.

Afrika Kıtasındaki Devletler

Bu dönemde gözkamaştırıcı uygarlıklar, Afrika kıtasında Sahra'nın güneyinde de gelişiyor. Feodal devletler ortaya çıkıyor.

13. yüzyılın başında Gana devleti, Soso kabilelerinin akınları sonunda geçmişteki önemini yitirdi. Yavaş yavaş Malinkelerin yaşadıkları devlet, Mali, Gana'nın yerini aldı. Küçük bir prenslik olarak Mali, Nijerya ile Bakkon arasında 11. yüzyıldan beri vardı. Tarımın, özellikle pamukçuluğun ilerlemesi, altın madenlerinin işletilmesi, zanaatçılığın büyümesi ve ticaretin genişlemesi, Mali'nin gücünü sağlamlaştırmasına katkıda bulundu. 1240'ta Mali reislerinden biri Sundiata (Mari-Diata) Gana birliklerini ezdi ve başkentini yıktı.

13. yüzyılın sonunda Mali devletinin başkenti Mali, büyük bir ticaret merkezi oldu. Mali, güney Akdeniz ülkeleriyle geniş ticaret ve kültür ilişkileri sürdürüyordu. Komşu kabilelerin akınlarına ve bu devleti zayıflatan hanedan geçimsizliklerine karşın, Mali 17. yüzyıla değin varlığını sürdürdü. Bu yüzyılın ilk yarısında Songayi, Fulbe ve Bambara kabilelerinin saldırıları Mali'nin çöküşünün nedeni oldu. Bu çağda, Songayi kabilesi tarafından kurulan, batı Sudan'ın doğu ke-

siminde yerleşmiş feodal bir devlet gelişti. Songayi dili, çok özgün bir dildir ve bütün öteki Afrika dillerinden temelden ayrılır.

İlk Songayi devletleri, 14. yüzyılın sonları ve 15. yüzyılın başları tarihlerini taşırlar. 16. yüzyılda, Songayi'nin ellerinde bulunan topraklar, Nijer suyunun kaynaklarından Bussa çağlayanlarına, kuzeyde Sahra'dan, güneyde Bobo ve Mossi ülkelerine değin yayılıyordu. Songayi ülkesinde, öteki Sudan devletlerinde olduğu gibi, köle emeği önemli bir rol oynuyordu. Bununla birlikte çoğu kez, kölelere de bir toprak payı veriliyor ve sayıları pek çok olan serf-köylüler örneğine uygun olarak, ayni-rant ödemekle yükümlü tutuluyorlardı. Kölelerin çocukları, diogoraniler, her ne kadar gene köle adını taşıyorlarsa da, ikinci ya da ondan sonraki kuşaktan başlayarak bazı haklar elde ediyorlardı. Örneğin başkasına satılamıyorlardı. Köleler, diogoraniler ve serf-köylüler gibi, sık sık isyan ediyorlardı.

Songayi yöneticileri ile Fas sultanı arasında bir yüzyıl sürecek olan çatışmaların başlangıcı 16. yüzyılın başlarına değin uzanır. Songayi kralları üstün geliyordu. Ama Songayi devleti o denli zayıfladı ki, 17. yüzyılın sonunda dağılıp parçalandı.

17. yüzyıl, Benin'in bugünkü güney Nijerya toprakları üzerinde yerleşmiş olan devletin açılıp gelişme çağıdır. Bu bölgelerde oturan Yoroba ve Eoto halkları, yüzyıllar boyunca çok gelişmiş bir kültür yarattılar.

Kongo devleti büyük bir feodal devlet oldu. 15. yüzyıldan 18. yüzyıla değin, açılıp gelişme çağında Kongo toprakları, doğuda Kuango akarsuyuna, güneyde Kuanza'ya, batıda Atlantik Okyanusuna ve Kongo Irmağının 500-600 km. kuzeyine değin yayılıyordu. Bu topraklarda akraba olan kabileler: Bakongolar, Basündiler, Meyobeler vb. yaşamaktaydı. Resmî dil Kişikongo idi.

Köle emeği burada önemli bir rol oynuyordu. Köleler en ağır ve en bayağı işleri yapıyorlardı. Çeşitli alanlarda uzmanlaşmış zanaatçılar vardı. Ticaret elverişliydi. Kongo'nun

komşusu olan ülkelerde (güneyde ve güneydoğuda), Angola'da ve Monomotapa'da da toplumsal ilişkiler benzer nitelikteydiler.

Doğu Akdeniz Ülkelerine Askerî Sömürgeleştirme Seferleri (Haçlılar)

Kentlerin ve ticaretin gelişmesi, Batı Avrupa yaşamının çok çeşitli yönleri üzerinde etkisini gösteriyordu. Bu etki Batı Avrupa toplumu çerçevesini de aşıyordu. Yeniçağ, bu ülkelere, öteki bölgelerle, her şeyden önce doğu Akdenizin müslüman ülkeleriyle ilişkilerin niteliği üzerine, Batı Avrupa ülkelerinde olduğu kadar, doğu ülkelerinde de çeşitli sınıf ve tabakaların benimsedikleri davranışlar bakımından kendi damgasını vuruyordu.

İS 2. binyıllarının başları haçlı seferleriyle, Batı Avrupalı feodallerin, doğu Akdeniz ülkelerine yaptıkları saldırı seferleriyle dikkati çeker.

Batı Avrupa'da yoğunlaşmış olan, daha yukarda anlattığımız feodal sömürü, köylüleri, kendi durumlarını düzeltecek çareler aramaya zorluyordu. Bu çarelerden biri, köylülerin, kişi olarak daha özgür oldukları ve feodal baskının hissedilecek kadar daha hafif olduğu işlenmemiş topraklar üzerine aktarılmaları, iç sömürgecilik oldu. Bununla birlikte bu aktarılmalar ne denli önemli olursa olsun, bir genişlik kazanamazdı.

Doğunun masallara özgü zenginlikleri üzerine yaratılan efsaneler, köylülerin hayalgücünü gittikçe daha çok kurcalıyordu. Bu efsaneler Avrupalı tüccarların ve "İsa'nın mezarı" bulunan Kudüs'ü ziyaret eden hıristiyan hacıların anlatılarından kaynaklanıyordu. Doğu Akdeniz ülkeleri feodalleri de çekiyordu, ama bunun nedenleri başkaydı.

Kalıtsal yurtluklar sistemi yeni bir miras sisteminin yerleşmesiyle, büyük oğul hakkının yerleşmesiyle güçlendi. Miras babadan büyük oğula geçiyordu, küçük oğullar ise malsız mülksüz kalıyorlar, yeni toprakların yağması ile zenginleşmeye bakan yoksul şövalyeler yığınını oluşturuyorlardı.

Doğu şövalyeleri de çekiyordu. Avrupa ve Akdeniz kentlerinin tüccarları, özellikle İtalyanlar, Küçük Asya'daki ve kuzey Afrika'daki konumlarını sağlamlaştırmak, bu pazarlarda egemen duruma geçmek istiyorlardı. Yeni topraklar ve yeni uyruklar isteyen Avrupa hükümdarları, doğu ülkelerinin zenginliklerine göz dikiyorlardı. Feodaller ve varlıklı tüccarlar sınıfının çeşitli tabakalarının, yağma amacıyla birleşmiş olan temsilcileri, güney ve doğu Akdeniz ülkelerine yapılacak askerî bir seferin hazırlıklarına etkin biçimde katıldılar.

Özellikle Roma katolik kilisesi, bu hazırlıklarda etkin bir rol oynadı. Papalığın hükümet örgütü (*Curie Romaine*), yeni toprakların zorla hıristiyanlaştırılması ile gelirlerinin bir hayli artacağını umuyor, Doğu Yunan kilisesini yutmak istiyordu; ki bu da, Vatikan'ın siyasal programının en önemli noktalarından biriydi.

Papalığın hükümet örgütü, müslümanlara karşı bir haç seferi aracılığı ile İsa'nın mezarının kurtarılması sloganını ortaya attı. Bu sefere katılanların günahları bağışlanıyor, borçlarını ödemeleri için kendilerine bir süre tanınıyor ve başka kolaylıklar gösteriliyordu.

Kilise böylece, yeni toprakları kendine maletmek istiyordu. Hıristiyan prenslerin yurtluklarının genişlemesi, kiliseye ek gelir sağlıyordu.

Çoğu kez haçlılarla birlikte sefere çıkan feodaller, toprak tasarrufları da dahil olmak üzere kendi mallarını kiliseye bağışlıyorlar ya da onun himayesine bırakıyorlardı. Onun için katolik rahipler haçlı seferleriyle gittikçe daha çok ilgileniyorlardı.

Birinci Haçlı Seferi

Selçuklu Türklerinin fetihleri, Abbasi hilafetinin dağılıp parçalanmasının ve Bizans'ın iyice zayıflamasının nedeni oldu. Yeni topraklar elegeçirmenin artık pek büyük güçlüklerle karşılaşmayacağı kanısı uyanmıştı.

Birinci haçlı seferi tipik bir askerî feodal seferdi ve 1096'da yapıldı. Sefer daha 1095'te Fransa'da, Clermont ru-

hani meclisinde ilan edilmişti. Yağmalama niyetleri "kafirlere" karşı savaş çağrıları ile gizlenmişti. Egemen sınıf dinsel bağnazlığı körükleyerek, köylüler ile aralarındaki uzlaşmaz karşıtlıkları hafifletmeyi ve olası hoşnutsuzlukların doğuşunu önlemeyi umuyordu.

Köylülük, kentlerin yoksul halkı, içgüdüsel olarak feodallerin etkisinden kendilerini kurtarmayı ve haçlı seferi sırasında her şeyden önce senyörlerin baskısını sarsmayı, feodaller arası iç savaşımların sonucu olan yıkımları önlemeyi diliyorlardı. Birinci feodal haçlı seferinden önce gelen yoksulların seferini, buna kanıt olarak gösterebiliriz.

1096 ilkyazında, daha çok Fransa'nın kuzeyinden gelen köylü kalabalıkları, "Kutsal Toprak"a doğru hareket ettiler. Yoksulluktan ve yıkımdan kurtulovereceklerini umuyorlardı. Örgütlenmemiş, silahsız yığınlar, kadınlar, çocuklar, yaşlılarla birlikte, hiçbir geçim aracına sahip olmaksızın, dilencilikle, oradan buradan hırsızlık ederek göçüyorlardı. Sonunda, geçtikleri ülkelerin halkları, olanlardan onları sorumlu tuttular. Pek çok köylü ölüp gitti.

Haçlı Seferlerinin Toprağa İlişkin ve Ekonomik Sonuçları

1096'dan 1270'e değin sekiz önemli haçlı seferine girişildi. Başlangıçta haçlılar doğu Akdenizin elegeçirilen topraklarında birkaç tipik feodal devlet kurdular. Seferlere katılan köylüler toprak elde edemediler. Yerel müslüman halk acımasızca sömürüldü. Köleleştirilen halkları bağımlı durumda tutabilmek için şövalye birlikleri kuruldu: askerî birlikler, tampl tarikatından, ospitaliye tarikatından, tötonlar tarikatından olanların dinsel birlikleri gibi.

Önemli zararlara uğrayan, yalnızca Asya'da ve kuzey Afrika'da haçlılar tarafından istila edilen müslüman ülkelerin halkı ve kültürü değildi; örneğin Bizans gibi hıristiyan devletler de sömürgecilerin askerî seferlerinden büyük sıkıntı çektiler.

Sonunda, başkaldıran halkların baskısı altında haçlılar doğu Akdenizi bırakıp gitmek zorunda kaldılar.

Bununla birlikte haçlı seferleri batı Avrupa'da izler bıraktı. Akdenizin doğu ve batı kesimleri arasında ticaret bağlarının güçlenmesine yardım etti; bütünüyle, Avrupa'da, meta-para ilişkilerine uygun bir ortam yarattı.

Doğu seferleri sırasında haçlılar, o zamana değin batı Avrupa'da tanınmayan önemli kültürel ve teknik gerçekleştirmelerle içli-dışlı oldular. Yeni üretim dalları, özellikle ipekçilik gelişmeye başlıyor. Silah yapım tekniği ve başka madeni eşyalar yapımı yetkinleşiyor. Kumaş üretimi geliştiriliyor vb.. Yeni tarım kolları ortaya çıkıyor: pirinç, karabuğday, kavun, vb.

Feodallerin doğu Akdenizde daha yüksek maddi bir kültürle temas etmeleri, onların gereksinmesini artırdı, ve sonuç olarak halk yığınlarının sömürüsünü ağırlaştırdı. Ve bu, batı Avrupa'da 13. ve 14. yüzyıllarda toplumsal çelişkilerin keskinleşmesinin nedenlerinden biri oldu.

6. FEODAL TOPLUMLARIN İDEOLOJİSİ VE UYGARLIĞI DİNİN ve KİLİSENİN ROLÜ

Emekçi yığınlar üzerindeki egemenliğini sağlamlaştırmak için, feodal senyörler sınıfı, ekonomik sömürü ve siyasal köleleştirme ile yetinmiyordu. İdeolojik etki en iyi silahlarından biriydi. Ve feodal toplumun ideolojisinde kesin rol, dine ve kiliseye düşüyordu. Yeryüzünde çekilen acıların ödülü olarak göklerde mutluluk vaatleriyle kilise, halk yığınlarını senyörlere karşı savaşımdan saptırıyor, halka, bilinçli olarak yumuşakbaşlılığı ve boyun eğmeyi aşılıyordu. Bütün manevi yaşamın dinden esinlendiği bu çağda, kilise, yürürlükte olan toplumsal düzeni, emekçilerin, köylülerin ve zanaatçıların aşırı sömürülmesini kendi saygınlığı ile güven altına alıyordu.

Ortaçağın bütün uygarlığı, dinin ve kilisenin derin damgasını taşıyordu.

Katolik Kilisesi

Katoliklik feodal toplumun bağrında dinin ve kilisenin

rolünün klasik bir örneğini verir. Bilindiği gibi hıristiyanlık Roma imparatorları zamanında köle sahiplerinin resmî dini olmuştu. Ortaçağda iktidardaki sınıf, hıristiyan kilisesini kendi ideolojik kalesi yapmıştı. 11. yüzyılda, doğu kilisesi ile batı kilisesinin kesin olarak birbirlerinden kopmasından sonra, katoliklik, bütün Avrupa'da feodalitenin ideolojik temeli oldu.

Katolik kilisesi yapılarına varıncaya değin feodalitenin hiyerarşisini yineliyordu. Başında papa ve papalığın hükümet örgütü bulunuyordu. Ondan sonra, kardinaller, evekler, abbeler vb. geliyordu. Bu merdivenin en alt basamağında ruhani bölgelerin papazları bulunuyordu.

Kilisenin kendisi en büyük toprak sahiplerinden biriydi. Böylece Paris'teki Notre-Dame ve Hollanda'daki Saint Trond abbeliği, Avrupa'nın en geniş yurtlukları arasında sayılıyordu. Bunlar içinde çiftlikler, bağlar, ormanlar, otlaklar, sayısız haralar, pek büyük sürüler vardı. Kilise prensleri bundan başka, aşar, yani her köylünün gelirinin onda-birini de alıyorlardı.

Köylülerin ve zanaatçıların aşırı sömürüsü kilisenin zenginliğinin kaynağı oldu.

Manevi Yaşamda Kilisenin Tekeli

Yukarı-ortaçağın ve ilerlemiş feodalitenin batı uygarlığı, kilise düşünüşünün, özellikle bunun katolik biçiminin etkisine girmişti.

Katolik tanrıbilimi antikçağ felsefesinden uzaklaşmıştı. Eskiden felsefeye sıkıca bağlı olan matematik ve doğa bilimleri kayboldu. Edebiyat "Azizlerin Yaşamları"na, tarih keşişlerin günlük notlarına indirgendi. Şiir, müzik, tüm plastik sanatlar kilisenin hizmetinde görev aldı. Okullar, eğitim, rahipler sınıfının tekelindeydi.

Bu kültür tekelini kilise öyle durup dururken elde etmedi, bir yandan feodal soylularla, öte yandan da özgür düşünce yanlıları, halk yığınları ile çetin bir savaşımın sonunda kazandı. Katolik kilisesi (geri kalan bütün öteki kiliseler

gibi) halkın yaratıcı esinlerini en açık biçimde yansıtan mezhep sapkınlıklarından korkunç bir biçimde öç alıyordu.

Müslüman Dini

İslamiyet, feodalite çağında en yaygın dinlerden biri oldu. Arabistan'da feodal imparatorluk müslümanların dinsel topluluğundan (cemaatinden) başlayarak kuruldu. İslamiyet Araplar tarafından elegeçirilen bütün topraklarda ortaçağ toplumunun ideolojik yapısının dışında oluştu. Daha sonra Asya ve Afrika ülkelerinde, kısmen de Avrupa ülkelerinde geniş bir biçimde yayıldı. Müslüman öğretisi Arapçadaki bağışlama, ferağ, tevekkül ve sadıklar (müminler) anlamlarına gelen "islam" ve "müslümanlar" (müslim) sözcüklerine değin, yürürlükte olan sömürü ve köleleştirme rejimini onaylıyordu.

Müslümanların kutsal kitabı Kuran, servet eşitsizliğini, Allah tarafından konulmuş ve bu yüzden de değişmez bir kural olarak ele alır. Hıristiyanlıkta olduğu gibi islamiyet de, yoksullara, yeryüzündeki acılarının ve sefaletlerinin avuncunu öteki dünyada aramayı öğütler.

Budizm

Yayılması ve etkisi bakımından budizmin de dünya dinlerinden sayılmaya hakkı vardı. "Budizm" söylenceye göre, kurucusu olan Buda'nın adından gelmektedir.

Brahmanizmin bazı tezlerinden başlayarak eski Hindistan'da gelişmiş olan budizm, başlangıçta köle sahipleri sınıfının resmî dini oldu.

Ortaçağda hindu dini, zamanla budizmi Hindistan'dan kovdu, ama budizm bu kez komşu ülkelerde yeni müminler buldu. Çin'de, İS 1. yüzyılda yayılmaya başladı ve 4. ve 7. yüzyıllar arasında doruğuna vardı. Daha sonra, Çin'de, konfüçyüs dini egemen din oldu; ama konfüçyüs dini hiçbir zaman budizmi tümüyle ortadan kaldıramadı. Budizm Çin'den Kore'ye, Japonya'ya, Siyam'a, Birmanya'ya, eski Kamboç-

ya'ya, Hindi-Çin Yarımadasının öteki ülkelerine, Seyland'a, Nepal'e, Moğolistan'a yayıldı.

Buda dininin ideolojisine göre, görünür dünya bir yanılsamadan, ahiret mutluluğunun yeri ya da nirvana olan mistik bir ruhsal ilkenin yanıltıcı gösterisinden başka bir şey değildir. Bu ilke öteki dinlerde tanrı ile kişileştirilen kavramlara uygun düşer. Yaşam yalnızca acılardır, tek kurtuluş nirvanayı aramaktır. Daha sonra buda öğretisi de, cennet-cehennem kavramlarını kabul etti; bu da buda dinini geniş yığınlarca daha kolay kabul edilir hale getirdi ve aynı zamanda onun, feodal senyörler sınıfının resmî dini, toplumsal eşitsizlikleri haklı göstermek için getirilmiş bir din olma görevlerini güçlendirdi.

Anti-Feodal İdeolojinin İlerlemesi

İdealist ve dinsel öğretilerin (Avrupa'da hıristiyanlık, Asya ve Afrika'da müslümanlık ve budizm vb.) ideolojik egemenliği, karşıt akımların varlığını ortadan kaldıramıyordu.

Baskılara ve kovuşturmalara karşın, ortaçağ toplumunun ilerici öğeleri materyalist fikirleri kullanıp yararlanmaya çalışıyorlardı. Tıpkı antikçağda olduğu gibi, feodalite de, felsefeler arasında amansız savaşım dönemi oldu.

Katolik tanrıbilimciler (Thomas d'Aquin ve başkaları), en başta antikçağın bazı idealist filozoflarına ve anlamını bozdukları Aristoteles öğretisine dayanarak ortaçağın dinsel anlayışlarını hazırladılar. Arap düşünürler ise antikçağın materyalist anlayışlarını, özellikle Aristoteles'in materyalist öğelerini ortaçağ anlayışlarına sokmaya yardım ettiler. Bu düşünürler arasında en başta İbni Sina'yı (*Avicenne*) ve İbni Rüşd'ü (*Avverroes*) belirtmek gerekir. İbni Rüşd'ün görüşleri Demokritos'un görüşüne çok yakındı. İbni Rüşd maddede bir nesnel gerçeklik ve atomlarda ise maddi parçacıklar (partiküller) görüyordu. Her bireye özgü olan "ölümlü can"ın yanında bilince ulaşma anında can (nefs-i ruh) ile birleşip kaynaşan bir evrensel akıl kabul ediyordu. İnsanların toplumsal durumlarından bağımsız olarak entelektüel eşitlikleri ko-

nusundaki demokratik tez, İbni Rüşd'ün görüşleri arasında seçkin bir yer tutuyordu.

İbni Rüşd'ün fikirleri, onları kendi kıtalarına özgü toplumsal ve ekonomik koşullara ve orada yerleşmiş olan materyalist geleneklere uygulayan batı Avrupa'nın öncü düşünürleri tarafından kullanıldı. Materyalist fikirler ilerici öğelerin iktidardaki feodaller sınıfına karşı savaşımında çok yararlı bir silah oldu.

Fransa'da Siger de Brabant materyalist anlayışın önde gelenlerinden biri oldu. O latin averroizminin (İbni Rüşdcülüğünün) kurucusu oldu ve anti-feodal ideolojinin teorik temelini yarattı. Siger de Brabant'ın öğretisi, Boece de Dacie'nin çalışmaları ile desteklendi.

Ortaçağ materyalizminin ilk ifadesi, adcılık denen, 13. yüzyılda cisimleşen idealist akım oldu. Bu akımın yandaşları (özellikle İngiliz filozofları Duns Scot ve Guillaume d'Occam) dünyanın maddi niteliğini tanıyorlar, doğada her şeyin ilkesini, bilince göre, ilk veriyi görüyorlardı. Evrenin tanınabilir olduğunu da benimsiyorlardı. Bununla birlikte onların materyalizmi diyalektik değil mekanikçi idi. Daha sonra (13. yüzyılın sonundan 15. yüzyıla kadar) adcı felsefede idealist öğelerin güçlendiği görüldü.

Mezhep Sapkınlıkları

Anti-feodal muhalefet varlıklı burjuvaziye olduğu kadar köylülere ve yoksul kentlilere de dayanıyordu. Dine ve hüküm sürmekte olan kiliseye karşı savaşıma sıkı bir biçimde bağlıydı.

Öyleyse burjuva mezhep sapkınlıklarından ve köylü mezhep sapkınlıklarından sözedilebilir. Sınıf savaşımının ideolojik bir biçimini oluşturan mezhep sapkınlıkları, sık sık feodal iktidara karşı silahlı ayaklanmalarla birleşiyordu. Bazan kentli ve köylü muhalefet, resmî dine düşman olan mistik öğretilerde ifadesini buluyordu.

İdealizme ve dine karşı bu savaşım, materyalizmin ve modern tanrıtanımazlığın ortaya çıkışını hazırladı.

7. HALK YIĞINLARININ ANTİ-FEODAL SAVAŞIMI

Anti-Feodal Savaşımın Ekonomik Temeli

Feodal sömürü, köylülerin ve zanaatçıların sert direnmesinin nedeni oluyordu. Emekçi yığınların feodallere karşı yürüttükleri sınıf savaşımının kökeninde, küçük işletmenin ekonomik bağımsızlığı ile üreticinin emeğinin bir bölümünü vermek zorunda olduğu feodal senyör karşısındaki ekonomidışı bağımlılığı arasındaki çelişki vardır.

Bu savaşımın biçimleri, tarihsel somut koşullara, üretici güçlerin düzeyine, üretim ilişkilerinin biçimlerine, siyasal kurumların niteliklerine bağlı bulunuyordu.

Feodal toplumun geçtiği üç dönem boyunca, yığınların (en başta da köylülerin) sömürücülere karşı savaşımının nedenleri, amaçları ve biçimleri değişmiştir. Elbette ki her yanda, angaryalardan ve senyörlere karşı öteki yükümlülüklerden kurtulmak isteği vardı; ama, ancak feodalitenin toplumsal bir biçimlenme olarak dağılıp parçalanması sırasındadır ki, emekçilerin sınıf savaşımı, düzenin temellerini yıkabildi. Feodal üretim ilişkileri hâlâ üretici güçlerin ilerlemesine elverişli olmakta devam ediyorlardı.

Yukarda söylediğimiz gibi, yukarı-ortaçağda köylülerin savaşımı, kölelik düzenine karşı yöneltilmişti. Kentlerin ortaya çıkışı ve meta–para ilişkilerinin ileri atılımı ile ayırdedilen feodalitenin ikinci aşaması, özellikle zorlu fırtınalarla kendini gösterdi. Avrupa'da kentler, kendi kendilerini yönetme hakkını, angarya ve haraçları azaltma ve düzenleme hakkını elde etmek için senyörlerine karşı amansızca savaşıyorlardı. Biraz sonra, kentlerin kendi bağrında, üst tabakalarla, kendileri de kent belediyesinin yönetimine katılmak isteyen zanaatçı loncaları arasında ve ensonu, bir yanda zengin kentlilerle zanaat ustaları, öte yanda kalfalar ve çıraklar olmak üzere, bunlar arasında savaşım başladı; bu sonuncuları, halkın en yoksul tabakaları da destekliyordu.

Köylülerin sınıf savaşımı çoğu zaman yoksul kentliler tarafından destekleniyordu. Bu gibi durumlarda toplumsal çelişkiler büsbütün alevleniyordu. 13. ve 14. yüzyılda köylü ve yoksul kentli ayaklanmaları dalgası hemen hemen bütün Avrupa'yı kapladı. "Küçük Çobanlar" isyanı denen 1251 isyanını; Hollanda'nın güneyindeki ve Fransa'daki 1320 halk hareketini; 1305 ve 1307 yılları arasında İtalya'yı sarsan ve Dolcino tarafından yönetilen hareketi; Fransa'da, 1357 ve 1358'in Etienne Marcel ve Jacqueire ayaklanmasını; İngiltere'de 1381'de Wat Tyler isyanını; Bohemya'da 15. yüzyılın başında *Hussite*'ler (hüsçüler) devrimci hareketlerini belirtmek gerekir.

Büyük halk ayaklanmaları Asya'da, açılıp gelişmiş feodalite çağını belirledi. Bağdat halifeliğinde 8. ve 9. yüzyıllarda halk ayaklanmalarından; Delhi'de (kuzey Hindistan) 14. yüzyılın başında hacı Molla yönetimindeki yoksulların başkaldırmasından Çin'de 9. yüzyılda köylü savaşımdan ve 14. yüzyılda "Kırmızı Mendiller" hareketinden; Kore'de 1233'teki ve 15. yüzyılın ikinci yarısındaki başkaldırmalardan sözedilmektedir. 15-16. yüzyıllarda Japonya'da isyanlar oldu, vb...

Bu halk hareketlerinin her birinin kendi özellikleri vardı. 1320 halk hareketi ve Jacquerie ayaklanması, meta–para ilişkilerinin hızlı gelişmesi sırasında artan sömürüye karşı yığınların yanıtı oldu. 1320 hareketi özellikle Yahudi tefecilere yönelmişti. Jacquerie ayaklanması aslında köylülerin yığınsal yoksullaşmasına neden olan Yüzyıl Savaşlarının sonucuydu. Jacquerie ayaklanmasına katılanların bir tek "program"ları vardı: bütün feodal senyörlerin varlığını ortadan kaldırmak. Feodal topraklara saldırıyorlar, köylü angarya listelerini yakıyorlardı.

Wat Tyler isyanı, tersine iki program ileri sürüyordu. Bunlardan biri, köylülerin kişisel bağımlılığının kaldırılmasını, angaryanın yerine bir küçük çiftlik kirasının konmasını vb. istiyordu. Öteki program daha devrimci oldu. Bu programın yandaşları yalnız kişisel bağımlılığın kaldırılmasım de-

ğil, senyörlerin kendi topraklarına ekledikleri komünal toprakların geri verilmesini, kilise topraklarının köylülere verilmesini ve çeşitli toplumsal tabakaların hukuksal bakımdan eşit olmasını istiyorlardı.

Ortaçağ Avrupa tarihinin en büyük anti-feodal hareketi olan hüsçülerin (*hüssites*) savaşları bir köylü savaşımının, bir ulusal kurtuluş hareketinin, bir ruhban zümresine karşı savaşımın öğelerini içinde topluyordu. Hareket, adını, dikkate değer Çek yurttaşı, halk kurtuluşunun savunucusu Jean Huss'ten aldı. Katolik kilisesine karşı, büyük laik senyörlere karşı, Alman imparatoruna karşı savaşıma girişen, o çağ Çek toplumunun çeşitli sınıf ve tabakalarının —yoksul köylü ve kentliler, varlıklı köylü ve kentliler ve küçük soyluların— her biri kendilerine göre istemlerini sıraladılar.

Hüsçülerin savaşları, Avrupa'nın birçok ülkelerinde devrimci hareketin gelişmesine katkıda bulundu.

Çin'deki "Kırmızı Mendiller" isyanı da yabancı boyunduruğuna karşı savaşıma bağlandı. Hareketin sloganları monarşikti. İsyancılar zaferi kazandıktan sonra imparatorluk iktidarını kurdular. Dinsel ideolojinin etkisi de büyük oldu.

Dinsel sloganlar Japon köylülerinin ayaklanması sırasında da kullanıldı. Bu isyanlar köylülerin durumunun kötüleşmesinin, derebeylik haraçlarının artmasının, tefecilere olan borçların büyümesinin sonucuydu.

Bağdat halifeliğinde ayaklanmalar köleliğin dertlerini gözetiyordu. 8. yüzyılın sonunda Gurgan'da büyük bir köylü hareketi kendini gösterdi. Orada, belki tarihte ilk kez, emekçi yığınlar isyanın amblemi olarak kırmızı bir bayrak kullandılar. Harekete katılanlar "Kızıl Bayraklılar" ("*Sourkh Alem*") adını taşıyordu. 9. yüzyılın birinci yarısında, başında Babek olmak üzere köylü savaşı patlak verdi; Babek isyanı, bu ülkelerdeki en büyük halk isyanı oldu; Azerbaycan'a ve kuzey-batı İran'a yayıldı.

Emekçilerin kötü yazgılarının düzelmesini amaçlayan köylü savaşları, feodal toplumun üretici güçlerinin ilerlemesine katkıda bulundu. Öyleyse bu savaşların önemi, devrimci

ve, nesnel olarak da, ilerlemenin etkeni olmalarındaydı. Köylülerin dilekleri, genel olarak, feodal angaryadan kurtulmak ve işledikleri topraklara sahip olmak isteğinden ileri gitmiyordu. Bazı ayaklanmalarda, bütün haraç ve angaryaların kaldırılması isteminde bulunmaya cesaret bile edemiyorlar, onların azaltılmasını istiyorlardı. İstemleri az olursa, egemen sınıflardan ödünler koparabileceklerini bile düşünüyorlardı.

İsyancıların örgütten yoksun oluşları gibi, köylü çalışmasının özel koşullarının gerekli sonucu olan dağınıklıkları gibi, deneyimli önderlerin bulunmayışı ve köylülerin bilgisizliği de bütün isyanları yenilgiye götürdü.

Halk Yığınları Savaşımının Ruhban Zümresine Karşı Olma Niteliği

İnsanların manevi yaşamının en çok dinsel imgeler ve gösterilerle belirlenmiş olduğu ortaçağda, kilisenin genel etki ve nüfuzundan dolayı halk yığınlarının savaşımı, sık sık rahipler zümresine karşı bir nitelik alıyordu. Bunun içindir ki onların toplumsal protestoları, (çok çeşitli görünüşler altında) bir mezhep sapkınlığının çizgilerini, yani egemen toplumsal düzenin bir eleştirisi niteliğini alıyordu. Bu protesto, otoritesiyle yürürlükteki düzeni onaylayan resmî kiliseye karşı savaşımla sonuçlanıyordu. Emekçiler çoğu kez dinden esinlendikleri imgelerden yararlanıyorlardı.

Mezhep sapkınlığı çeşitli biçimlere bürünüyordu. Emekçiler resmî ayin yöntemlerine, bellibaşlı dinsel dogmalara, çok büyük bir feodal mülk sahibi olarak kilisenin kendisine, rahipler zümresine, keşişlere, egemen sınıfın temsilcilerine karşı olduğu gibi, kilise yararına olan yükümlülüklere de karşı koyuyorlardı.

Her dinsel sapışın üstü örtülü toplumsal ve ekonomik nedenleri vardı. Bu hareketlerin niteliği şu ya da bu ülkenin ekonomik düzeyinden, sınıf güçleri oranından ileri geliyordu. Ama mezheplerinden sapanların dinsel fikirleri, kendi kendilerine ortaya çıkıvermiyordu, onların daha önceki anlayışlarının evrimini yansıtıyordu. Bununla birlikte bu fikirler,

sınıf ilişkilerinin, yani insanlar arasındaki ekonomik ve toplumsal ilişkilerin değişmesi ile birlikte evrim gösteriyorlardı.

Batı Avrupa'da, mezhep sapkınlığı biçiminde kendini gösteren halk hareketleri katolikliği hedef tuttu. Halk yığınlarının, en başta köylülerin, artan sömürüye karşı protestoları bu gibi hareketlerin en niteleyici olanlarından birinin, "Küçük Çobanlar" isyanının hareket noktası oldu. Müslümanlar tarafından tutsak edilmiş olan Fransa kralı Louis IX'a yardıma gelen bir yoksullar haçlı ordusu, bu harekete neden oldu. Bu harekete katılanlar, kendilerine, "Tanrı'nın Küçük Çobanları" adını vermişlerdi ve hareketin adı da buradan geliyordu. Ama ayaklanma, kent nüfusunun radikal çevreleri tarafından yönetildikçe genişliyor, isyancıların gerçek amaçları billurlaşıyordu. Kayıtlara göre, "Küçük Çobanlar" ütopik bir işe giriştiler: "her şeyden önce ruhban zümresinin, sonra keşişlerin kökünü kazımak, ensonu şövalyelerin ve soyluların hakkından gelmek." Hareket, zalimlere karşı olan halkın, ruhban zümresine ve katolikliğe karşı açık bir isyanı haline dönüştü. Katolik kilisesine karşı savaşım içinde tanrıtanımaz anlayışlar doğuyordu. Ama o çağda yığınlar, henüz genel anlamıyla dine karşı müdahalede bulunamazlardı. Bunun içindir ki "Küçük Çobanlar", katolik kilisesinin yerine, yoksulların artık sömürüye boyun eğmeyecekleri başka bir örgüt koymak istiyorlardı. İsyancıların katolik tören ve ayinlerini reddetmeleri buradan geliyordu.

"Küçük Çobanlar"ın dinsel fikirleri, isyanın en yüksek aşamasında yoksul köylü ve kentlilerin çıkarlarını dile getiren bir tür mezhep sapmasıydı. Bu bakımdan, "Küçük Çobanlar" hareketinde egemen, hatta kesin rol, kentli nüfusun varlıklı tabakalarında görülen diğer bazı mezhep değiştirme hareketlerinden farklıydı.

Birkaç ay içinde "Küçük Çobanlar" hareketi yenilgiye uğradı. Yenilginin nedenleri, ortaçağdaki halk isyanlarının yenilgi nedenlerinin aynısı oldu.

Yığınların katolik kilisesinin egemenliğine karşı savaşımı hüsçüler hareketini de nitelendiriyordu. Huss, kiliseye

ait topraklara elkonmasına, bilisiz, zevk ve eğlenceye düşkün açgözlü kişileri ruhban zümresi saflarından kovmaya, ve böylece yeniden "gerçek hıristiyan kilisesi"ni yaratmaya çağrıda bulunuyordu. "Köpeklerin önünden kemiği al, boğuşmayı bırakacaklardır; kilisenin malını elinden al, kiliseden yana olan bir tek papaz bulamayacaksın" diyordu.

Demek ki Huss, kendisi de, genel anlamıyla, kilisenin egemenliğine karşı çıkmıyordu, yalnızca katolikliğin etkisini sınırlandırmak ve ulusal bir Çek kilisesi yaratmak istiyordu.

Çevresinde askerî kamplarını kurmuş oldukları Tabor kentinin taboritleri, hüsçüler kampının radikal kanadının temsilcileri, katolikliğe karşı istemlerinde daha ileri gittiler. Taboritler katolik mezhebine bağlı bütün manastırların, kutsal emanetlerin, heykellerin vb. hemen yok edilmesini öneriyorlardı.

En devrimci taboritler (yoksul köylü ve kentlilerin temsilcileri), kiliastik (*chiliastique*) fikirleri yayanlar, feodal sistemin kalkmasını istiyorlardı. Dileklerinin ütopik niteliğinin bilincinde olmaksızın, yeryüzünde, "tanrının bin yıllık hükümranlığını" kurmak istiyorlardı. (Yunanca "khilias" sözcüğü "bin" anlamına gelir.)

Kiliastik fikirler, sömürüyü kaldırmak isteyen halk yığınlarının düşlerini, onların sınıfsız bir topluma karşı duydukları açık-seçik olmayan istemlerini yansıtıyordu. Katolik kilisesi yerine, apostolik (havarice, papalıktan gelme) denen ruhbanlarla laikler arasındaki ayrılıkların silineceği demokratik yeni bir kilise koymanın düşünü kuruyorlardı. Demek ki devrimci fikirlerine karşın, kiliastlar, dinsel kadrolardan bütün bütüne vazgeçmiyorlardı.

En radikal kiliastların anlayışlarında tanrıtanımazlık fikirleri belirmeye başladı; ama tutarsız bir biçimde. Örneğin, tanrının da şeytanın da varolmadığını öğretiyorlar, ama tanrının iyilerin ve doğruların yüreğinde, şeytanın ise kötülerin yüreğinde oturduğunu ekliyorlardı.

Her ne kadar hüsçüler hareketi bastırıldıysa da, bu hareketin, batı Avrupa'da katolik kilisesinin etkisinin zayıflama-

sında payı büyük oldu.

Rusya'da da halk yığınları sık sık egemen ortodoks kilisesine karşı savaşıma girişerek, feodal sömürüye karşı ayaklanıyorlardı. 14. ve 17. yüzyıllar arasında birçok kent ve kır emekçilerinin, ruhban zümresine karşı harekete geçtiği görülmektedir.

14. yüzyılın 50-70 yıllarında, Novgorod ve Psikov'daki strigolniklerin ayaklanması, en tanınmış halk mezhep sapkınlığı hareketlerinden biri oldu. Adını, yöneticilerinden biri olan Karp adlı strigolnikten (berberden) alan bu hareket, büyük tüccarların, feodal ve laik senyörlerin artan baskısı karşısında, kentli zanaatçıların hoşnutsuzluğundan ileri geldi. Strigolnikler, rahipler zümresinin açgözlülüğüne, kilisenin toprak servetlerini ve başka servetleri artırıp yığmasına, özgür insanların köleleştirilmesine karşı savaşıyorlardı.

Harekete katılanlar dine karşı savaşmadılar; kendi öz güçleri ile "İncil'i yaymaya" çalışıyorlar ve bu amaç için "halkın öncülerini" (*maîtres*) seçiyorlardı.

Egemen sınıf, strigolnikler hareketini acımasızca bastırdı. Önderleri katip Nikita ve strigolnik Karp idam edildiler. Ama bu mezhep sapkınlığı, kesin olarak ancak 15. yüzyılın ilk yarısında bastırıldı.

Hüküm sürmekte olan kiliseye karşı savaşım, Asya'da ve kuzey Afrika'da patlak veren birçok anti-feodal halk hareketlerinin de ayırdedici özelliği oldu.

Mezhep Sapkınlığı Niteliği Taşıyan Halk Hareketlerinin Rolü

Bu ayaklanmalar, feodal sömürüye karşı, otoritesi ile feodal devletleri destekleyen resmî kiliseye karşı savaşımda önemli bir rol oynadılar. Bu mezhep sapkınlıklarının yayılması, inançsızlığın gelişmesine ve tanrıtanımaz anlayış tohumlarının ortaya çıkmasına yardım etti. Bu mezhep sapkınlığı niteliği taşıyan hareketlerin devrimci niteliği gene de göreli oldu. Onların dinsel çerçevesi, yığınların savaşımının anti-feodal eğilimini zayıflatıyor ve feodal düzenin egemenliğine karşı protestolarının etkisini sınırlandırıyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FEODALİTENİN DAĞILIP PARÇALANMA ÇAĞI (KAPİTALİST İLİŞKİLERİN DOĞUŞU)

FEODAL üretim tarzının bu karakteristik yönleri, ortaçağın üçüncü ve son döneminde de önemlerini korudular. Ama kapitalist ilişkilerin doğuşu, onlara önemli değişiklikler getiriyordu. Her ne kadar kapitalist üretim tarzının ilk öğeleri, İtalyan sitelerinde daha 14. ve 15. yüzyıllarda ortaya çıktılarsa da, ortaçağın son dönemi 16. yüzyılda başladı.

1. EKONOMİDE DEĞİŞİKLİKLER

Ortaçağın tam bu döneminde üretici güçlerin gelişmesi öyle bir düzeye vardı ki, kapitalist ilişkiler, feodal ekonominin bağrında, bütün toplum ölçüsünde boyvermeye başladı. Bu olay, iki yeni sınıfın, üretim alet ve araçlarına sahip bulunan burjuvazinin ve bu araçlardan yoksun ve bu yüzden de kendi emek-gücünü kapitaliste satmak zorunda olan ücretli işçilerin, proletaryanın ortaya çıkmasına bağlıydı. Kapitalist ücretli işçiyi, kendisinin ve ailesinin geçimini sağlaması için gerek-

li olandan daha fazla çalışmaya zorluyordu. Bu fazla çalışmadan, patronun kendisine malettiği bir artı-değer ortaya çıkıyordu. Patronun bu artı-değere elkoyması, aynı zamanda kapitalizmin temel yasasını ve bu düzendeki sömürünün özgül biçimini oluşturur.

Üretici Güçlerin ve Toplumsal İşbölümünün Gelişmesi

Üretici güçlerin gelişmesi, feodal biçimlenmenin bağrında kapitalist yapının doğuşunun birinci koşulu idi.

Sudolabının devindirici güç olarak kullanılışı, ta kölelik zamanından beri biliniyordu. Ama o zaman, sudolabının kendisi akıntının içine yerleştiriliyordu. 14. yüzyıldan başlayarak, suyun düşmesi ile devindirilen kanatlı çarklara başvurulmaya başlandı. Böylece dolabın verimi büyük ölçüde artıyordu. Sudolabı artık çeşitli üretim dallarında kullanılıyordu.

15. yüzyılda yüksek fırınların icadından sonra, yetkinleştirilmiş bir sudolabının yardımıyla, mekanik körükleme üretime sokuldu. Eskiden el körükleri, madeni, ancak macun gibi bir kıvama getirebiliyordu. Şimdi madenler sıvı duruma getirilebiliyordu; bu da madenlerin dökümüne olanak sağlıyordu. Çelik imaline başlandı. Bütün bunlar aletlerin ve avadanlıkların yetkinleşmesini sağladı. Çıkrıklar, tornalar, perdahlama aletleri, delge makineleri ortaya çıktı. Basit mekanizmalar maden sanayisine uygulandı.

Dokuma sanayisinde düşey doğrultudaki ilkel dokuma tezgahları, gitgide yerlerini daha yetkinleştirilmiş yatay tezgahlara bıraktılar.

15. yüzyılda zemberekli cep saatleri, 12. yüzyıldan beri kullanılmakta olan duvar saatlerinin yerini aldı.

Madenî parçalar, gemi yapımının yetkinleşmesini ve uzun yolculuklara elverişli büyük tonajlı gemilerin denize indirilmesini sağladı. Pusula son derece yetkinleştirilmişti. Matbaa icat edilmişti.

Tarımda da üretici güçler, iş aletlerinin iyileşmesi sayesinde gelişiyordu. Ama burada ilerleme, sanayide olduğundan daha yavaştı. Gene de tarlaların verimi ve buğday tarlaları gittikçe genişliyordu ve çiftlik yöntemleri yetkinleşiyordu. O

çağda yaygın olan üç yıllık almaşık ekim yanında, daha uzun süreli almaşık ekimler de kullanılır oldu ve dinlendirilmeye bırakılan tarlalar üzerinde ot yetiştirilmesi ortaya çıktı.

Kentlerin demografik ilerlemesi, zahire talebini artırıyordu. Bunun yanısıra sanayinin hızla ilerleyişi, yün, deri, keten, kenevir ve başka sanayi bitkilerine olan gereksinmeyi artırıyordu.

Ortaçağın son döneminde, hayvancılık, bahçıvanlık, sebzecilik, bağcılık ve şarap üretimi büyük bir yol aldı.

Çeşitli bölgelerin ve ülkelerin uzmanlaşması daha çok gelişti. Geniş ticari tarım bölgeleri ortaya çıktı. Hollanda, süt veren ineklerin yetiştirilmesinde ve süt ürünleri ticaretinde uzmanlaştı. İspanya'nın bazı bölgeleri, yalnız merinos koyunlarının yetiştirilmesine ve yün satımına vb. ayrıldı.

Tarım ve sanayideki ilerlemeler, üretimin bu dalları arasındaki uçurumu daha çok derinleştirdi ve yeni sanayi kesimlerini doğurdu. Toplumsal işbölümü, meta–para ilişkilerini ve ticaret bağlarının yayılmasını hızlandırarak devam ediyor. Pazarlar, giderek bütün ülkeye yayılmak üzere, bölgesel çerçeveden taşmaya başlıyor.

Ticaretin bu koşullar içinde gelişmesi, küçük üretimin dağılıp parçalanmasına ve kapitalist ilişkilerin ilk öğelerinin doğuşuna katkıda bulundu.

Sermayenin Ortaya Çıkışının Tarihsel Koşulu. İlkel Birikim

Ticari amaçlarla yapılan üretimin nispeten yüksek olan düzeyi, öyle oldu ki, büyük servetler, bazı kişilerin, tüccarların, tefecilerin vb. elinde toplandı. Bu, sermayenin ortaya çıkışının önkoşullarından biri oldu. İkinci elverişli koşul, kişisel olarak özgür, ama üretim araçlarından ve bu yüzden geçim aracından da yoksun bireyler yığınının varlığına bağlıydı. Bu olay, feodal soylular ve doğmakta olan burjuvazinin, emekçi yığınları zorla mülksüzleştirmelerinden ileri geliyordu. Bütün bu olaylar, sermayenin ilkel birikiminin özünü oluşturdular. Ama olayın somut gidişini inceleyebilmek için, kapitalizmin daha önce ortaya çıktığı ve bütün öteki ülkelerden daha fazla yayıldığı 16. ve 17. yüzyıl İngilteresi örneğine başvurmak

daha iyi olur.

16. yüzyılın İngilteresi, üç-buçuk milyon nüfuslu, nispeten küçük bir devletti. Ama işte tam o sıralardadır ki, Büyük Britanya'yı üç yüzyılda dünya ölçüsünde güçlü bir devlet, en sanayileşmiş ülkelerden biri durumuna getiren İngiliz ekonomisinin ileri atılımı başlamıştı. Kapitalist sanayi ve tarım, İngiltere'de 16. yüzyıl ile birlikte hızla ilerlemeye başladı.

İngiltere'de ekonominin kapitalist biçimleri, başka ülkelerden daha geniş, daha çabuk bir biçimde gelişiyordu.

Basit Kapitalist Elbirliği ve Manüfaktür

Sanayide kapitalist üretimin gelişmesinin ilk evresi basit elbirliği oldu. Elbirliği, her zaman aynı, ama boyutları genişlemiş zanaat atelyesi idi. Artık ücretli işçi haline gelmiş olan çok sayıda üretici, doğrudan doğruya kendi hesabına değil, çoğu kez tüccar, aracı, tefeci ya da zenginleşmiş zanaat ustası olan bir kapitalist girişimci hesabına çalışıyordu. Bu kapitalist atelyelerde henüz işbölümü yoktu, işçilerin hepsi aynı işlemi yapıyorlardı. Bununla birlikte elbirliği, emeğin bir hayli tasarrufunu sağlıyor ve emeğin üretkenliğinin artmasına yardım ediyordu. Emek üretkenliğinin bu artışı, kapitalist işverenin zenginliğini yaratıyordu.

Manüfaktür, işbölümü üzerine kurulu kapitalist elbirliği, kapitalist üretimin gelişmesinde bundan sonraki adımı gösterir. Burada da gene bir zanaat tekniği kullanılıyordu.

16. yüzyılda İngiliz sanayisinin bütün dallarında, özellikle kumaş üretiminde büyük değişiklikler oldu. Kentlerdeki zanaat loncalarının kendi alanları dışına taşmaları yüzünden konan sınırlamaların kalkması sonucunda, kumaş üretimi kırlarda yapılmaya başladı. Kırsal dokumacılar, tarımla birlikte dokuma işleri ve iplikçilik gibi zanaatları da yapıyorlardı. Tacirler, tefeciler, küçük zanaatçı girişimciler, kır zanaatçılarının ürünlerini satın alırken, onların pazardan uzak ve para sıkıntısı içinde oluşlarını kötüye kullanıyor ve bundan kendilerine yarar sağlıyorlardı.

İkinci elden satıcılar, fiyatları, kendi keyiflerine göre saptıyorlar, zanaatçılara kredi ile hammade ve alet sağlıyorlardı.

Böylece başlangıçta birer aracı olan bu alım-satımcılar, sonunda iş dağıtıcısına dönüştüler. Aslında, daha önce bağımsız olan zanaatçılara düşük bir ücret ödeyen birer küçük kapitalist girişimci haline geliyorlardı. Başlangıçtaki basit kapitalist elbirliğine oranla bu ilişki, gene el emeği üzerine kurulmuş yeni bir kapitalist işletme tipiydi. Bu yeni işletmeler, manüfaktür (Latince, *manus,* "el"; *facera,* "yapmak" sözcüklerinden gelir) adını alıyordu. Bu tür manüfaktürler daha çok tüccarlar tarafından kuruluyor ve bunlara dağınık manüfaktürler deniyordu. Bu durumda doğrudan üreticiler, atelyelerde değil evlerinde çalışıyorlardı.

Ama manüfaktür örgütlenmesinin bir başka yolu daha vardı. İşveren, gerekli aletleri, avadanlıkları ve hammaddeleri satın alıyor, birçok ücretlinin çalıştığı geniş atelyeleri kuruyordu. Buna da merkezileşmiş manüfaktür deniyordu.

Bu ikinci yol (üretimin bir merkeze bağlanması), oluşum halinde bulunan kapitalist ilişkilerin ilerlemesi için üstünlükleri sözgötürmez olanaklar yaratıyordu.

Köylülerin Zorla Mülksüzleştirilmesi

Sanayideki değişiklikler bütün İngiliz toplumu için çok büyük sonuçlar doğurdu.

Kapitalist dokuma sanayii zanaatçı üretimin gerektirdiğinden çok daha fazla yün ve el emeği gerektiriyordu. Artık koyun yetiştirmek kârlı bir iş olmuştu. Ama büyük sürüler geniş otlaklar istiyordu. Oysa elverişli toprakların çoğunluğunu küçük köylü işletmeleri oluşturuyordu. 16. yüzyılda, topraklarını üzerinde çoktan beri koyun yetiştirmekte olan İngiliz feodal senyörleri (*landlord*'lar), işletmelerinden köylüleri kovmaya ve onların ellerindeki tarlalara zorla elkoymaya başladılar. Bu zorunlu toplu göç olağanüstü bir durum aldı. Ülkenin geniş bölgelerinde insan kalmadı. İngiliz hümanist Thomas Moore ünlü yapıtı *Utopia*'da bu konuda şunları yazıyordu: "Burada koyunlar, insanları parçalayıp yediler." Mülklerinden edilen, topraklarından kovulan, her türlü geçim araçlarından yoksun köylüler, kapitalist manüfaktürlere bağlanacak duruma geldiler. Şunu da söylemek gerekir ki, feodal otoriteler,

yürüttükleri amansız "serseri" avı ile, hele "kandökücü mevzuat" adı takılan barbar yasalar ile bu işe ellerinden geldiğince yardım ettiler.

Fransa'da olduğu gibi Hollanda'da da köylülerin zorla mülklerinden edilmeleri, ilkel sermaye birikimine yolaçtı.

Kamu Borçları ve Himayecilik

Öteki yöntemler arasında kamu borçları da yeralıyordu. Devlet orduyu ve yönetim aygıtını iyi halde tutmak için hep para peşindeydi. Her zamanki vergiler yeterli olmuyordu. Bu yüzden, feodal hükümet (özellikle Fransa'da) tüccarlardan ve tefecilerden sık sık borç alıyor ve sonra bunu, büyük faizlerle ödüyordu.

Öte yandan feodal hükümet, ilkel birikime himaye sistemi ile de yardımcı oluyordu. Fransa'da, daha sonra İngiltere ve Hollanda'da, hükümetler, yabancı kökenli mamullere çok yüksek vergi koyuyorlar, ve buna koşut olarak, yerli hammaddelerin ve zahirenin dışarı satılmasını yasaklıyorlardı. Ülkelerininin tüccarlarına ve girişimcilerine yardımlar, primler ve başka yararlar sağlıyorlardı.

Büyük Coğrafî Keşifler ve İlk Sömürge Fetihleri

Köylülerin zorla mülksüzleştirilmelerinin yanında, yeni keşfedilen ve sömürgeleştirilen toprakların yağmalanması, sermayenin ilkel birikimine büyük umut kapıları açıyordu. Meta–para ilişkilerinin gelişmesi, yönetici senyörlerin, yönetici sınıfın kâr ve kazanç hevesini daha da kamçıladı.

Kazancın olta yemi gibi çekiciliği, onları, Asya'nın uzak ülkelerine doğru sürüklüyordu. Doğunun bir yanında, ta denizlerin ötesindeki masal ülkeleri üzerine kurulan söylenceler dilden dile dolaşıyordu. Altını ve başka hazineleri herkesten önce elegeçirmek, ve güçlü "büyük coğrafî keşifler", Avrupa devletlerinin sömürgeci siyasetinin kökeni oldu.

İlk sömürge kurucuları İspanyol ve Portekiz senyör ve tüccarları oldular. Portekizliler altın peşinde Afrika kıyılarına vardılar. Daha sonra bu kıtanın doğu kıyısına çıktılar ve so-

nunda Hindistan'a vardılar.

15. yüzyılın sonundan başlayarak Portekizliler, baharatını, altınını, fildişini vb. boşaltarak, Hindistan'ı iliklerine dek sömürdüler.

1492'de İspanyol kralının hizmetinde olan Cenovalı denizci Kristof Kolomb Amerika kıyılarına vardı. Karaya çıktığı toprakların bütünü İspanyol tahtının mülkü olarak ilan edildi. Ama Kolomb yeni bir kıta bulmuş olduğunu bilmiyordu. Bunu ilk farkeden güney Amerika'nın kuzey kısmını dolaşan Florentin Americo Vespucci oldu. Bunun içindir ki, dünyanın bu yeni parçasına onun adı verilmişti.

16. yüzyılın başında İspanyol kralının hizmetinde bir Portekizli olan Magellan, Uzakdoğunun güneybatı yolunu keşfetti ve Atlantik'in Pasifik ile birleştiğini tanıtladı. Bu, dünyanın, tarihte ilk kez deniz yoluyla dolaşılmasıydı.

İspanyol fatihleri, Meksika Azteklerinin ve Perulu İnkaların zenginliklerini ceplerine indirdiler, onların yüksek uygarlıklarını silip süpürdüler. Daha sonra askerî üstünlükleri ile ve katolik misyonerlerin yardımı ile güçlenen fatihler, orta ve güney Amerika'nın büyük bir bölümüne elkoydular.

"Fiyatlarda Devrim"

Sömürgelerin ölçüsüz yağmalanmasının batı Avrupa, İspanya ve en çok da Portekiz ekonomisi üzerinde beklenmedik etkileri oldu. Şöyle ki, Amerika madenlerinin, köle el emeği ile değerlendirilen altın ve gümüşün malolduğu fiyat, Avrupa'da para olarak tedavülde bulunan değerli madenlerinkinden düşüktü. Bu, en gerekli maddelerin fiyatını birdenbire yükseltti. Bundan ilk zarar görenler, pazardan kopmuş olan yoksul köylülerle kent işçileri oldular.

İspanyol ve Portekizlilerden sonra, bir süre Hollanda ve İngiliz tüccarları, yeni topraklar aramak üzere yollara düştüler. 1505 yılında Hollandalılar, ilk kez Avustralya adını alacak olan yeni bir kıtanın kıyılarına vardılar.

Fransa da, kendi payına, sömürge fetihleri yoluna koyuldu Kuzey ve Güney Amerika'da bir dizi topraklara elkoydu.

Basit anlamıyla yağmanın dışında, fatihler, sömürgeler için tam bir sömürge sistemi kurdular.

Hollandalılar, daha sonra da İngilizler tarafından yaratılan doğu Hindistan şirketleri, herkesçe bilinen bir ün kazandılar. 17. yüzyılda İngilizler, Hollandalı "meslektaşlarını" Hindistan'dan çıkarmayı başardılar. Buna karşılık, Hollandalılar da, İngilizlerin elegeçirmeye çalıştıkları Endonezya'da üstünlük sağladılar.

Başlangıçta sömürgeciler, özellikle eşdeğer olmayan değişimlere başvurdular. Sonra gitgide silaha sarıldılar. Hindistan ve Endonezya sömürge haline geldi.

Afrikalıların insanlık-dışı sömürülmesi, Amerikan sömürgelerinde başladı. Yüzlerce ve binlerce insan kölelik zincirine vuruldu ve "abanoz tüccarları" tarafından kuzey ve güney Amerika'ya doğru yola çıkarıldı. Orada, büyük tarım işletmelerinde (plantasyonlarda), Afrikalı köleler, emekleri ile büyük toprak sahipleri yararına, çok büyük zenginlikler yarattılar. Yeni toprakların fethi ve soyulması, önemli bir miktarda zenginliğin akması, Avrupa'da kapitalist ekonominin ilerleyişini hızlandırdı.

2. TOPLUMSAL VE SİYASAL İLİŞKİLERİN GELİŞMESİ

Ulusların Ortaya Çıkışı

Kapitalist ilişkilerin ortaya çıkışı ve ilerlemesi, Avrupa'nın toplumsal ve siyasal düzeni üzerinde olağanüstü bir etki yarattı.

Halkların biçimlenmesi, daha ilkel topluluğun dağılıp parçalanması ile birlikte başladı. Halk, tarihsel evrim bakımından, klan ve kabileden daha çok evrim geçirmiş bulunan bir varlıktır. Gelişmiş köleci ilişkilerin bulunduğu ülkelerde halklar, köleliğe koşut olarak cisimleşmeye başladılar; toplumsal gelişmenin köleci evreyi "atladığı" yerlerde feodal ilişkiler sistemi ile birlikte oluştular. Daha ileri feodalite çağında bu süreç, Avrupa ve Asya'nın birçok ülkelerinde şu ya da bu biçim-

de sonuçlanmıştı.

Kapitalist ilişkilerde ilerleme, varolan halklardan başlayarak, ulusların billurlaşması olayını doğurdu. Bu, ekonomik birliğin (*communauté*) ve devletlerin siyasal merkezileşmesinin sonucuydu. Ülkenin ayrı ayrı bölgeleri arasında ekonomik bağların güçlenmesi, dillerin ve ulusal uygarlıkların oluşmasına elverişli koşulları yaratıyordu.

Uluslar kapitalist üretim ilişkilerinin ilerlemesinden doğdular. Başka bir deyişle, bu biçimde kurulmuş olan ulusal bağlar burjuva bir nitelik taşıyordu. Nüfusun bütün sınıf ve tabakaları ulustan sayılıyordu. Ama ekonomik ve siyasal bakımdan burjuvazi egemen sınıf olduğu için, oluşum halindeki uluslar da burjuva bir nitelik alıyorlardı. Bu gözlem ideoloji için de geçerlidir.

Burjuvazinin ve Proletaryanın Oluşması

Soylular ve rahipler sınıfı dışında kalan (Fransa'da) üçüncü tabakanın (*tiers état*) genel yığınından kendisini sıyırmış olan burjuvazinin sağlamlaşması, ulusların ortaya çıkma sürecine bağlıydı. Bu, şu anlama geliyordu ki, yeni bir sömürücü sınıf doğuyordu ve ona koşut olarak onun uzlaşmaz karşıtı olan bir sınıf, proletarya, gelişiyordu. Proletaryanın evrimi birçok aşamalardan geçti, ve ancak evrim yolunda ilerlemiş bir kapitalist toplumun bağrında, mekanik üretimin gelişmesi döneminde, böyle bir sınıf olarak ortaya çıkıyor. "Kendi kendine" sınıf olmaktan çıkarak "kendisi için" sınıf, kendi çıkarlarının bilincine varmış ve o çıkarlarını burjuvaziye karşı savaşım vererek savunmaya hazır olan bir sınıfa dönüşüyor.

Mutlakiyetçi Feodal Monarşi

Kapitalist ilişkilerin ilerlemesi, feodal soyluları, kendi sınıf egemenliklerine yeni bir biçim vermek zorunda bıraktı. Bu biçimin mutlakiyetçi feodal monarşi olması gerekliydi.

Feodal senyörler sınıfı, üretimdeki ilerlemeyi kendi çıkarları için kullanmaya bakıyordu. Kendisini tehdit eden kapitalizm tehlikesinden habersiz olan senyörler sınıfı, başlangıçta

burjuvaziyi destekledi. Ekonomik evrim, belli bir noktaya dek soylularla burjuvazi arasında, soyluların egemen durumlarını korudukları bir ittifakı zorunlu kılıyordu. Bir feodal ne denli büyük olursa olsun, tek başına, kendi yurtluğuna komşu topraklar üzerinde kurulmuş olan kapitalist işletmeleri kendi iradesine boyun eğdiremiyor ve kendi çıkarına kullanamıyordu. Her yana dalbudak salmış yönetim aygıtı ile, yalnız feodal devlet, bu işin üstesinden gelebilecek güçteydi. Kapitalist işletmelerden aldığı vergilerle, iktidardaki sınıf, şu ya da bu şekilde, ticaret ve sanayiden çıkarlar sağlıyordu. Zaten bir yönetim aygıtını ve büyük bir orduyu ayakta tutma harcamaları gittikçe artan meblağları gerektiriyordu. O denli ki, feodal soylular, vergilerin ve devletin başka gelir kaynaklarının artırılması ile çok ilgiliydiler. Feodal rant genelleştirilmiş ve merkeze bağlanmış bir rant görünümü aldı.

Böylece, feodal sınıfın ekonomik gereksinmeleri, bürokratik aygıtı daha da fazla merkezileşmeye götürüyordu. Bu son olgu, sınıflar arasındaki çelişkilerin derinleşip keskinleşmesinden ileri geliyordu, çünkü burjuvazinin ekonomik gücünün artması, köylünün ve kentli yoksul nüfusun sömürüsünü ağırlaştırıyordu. Feodal monarşinin en büyük kaygısı, emekçilerin hoşnutsuzluğunun önüne geçmekti ve örneğin İngiltere'de, topraklarından kovulan köylülerin ayaklanmalarını zalimce bastırıyordu. Rusya'da soylular, 18. yüzyıldaki Emelyan Pugaçev'in yönettiği köylü isyanını güçlükle bastırdılar.

3. YENİ İDEOLOJİK OLAYLAR

Rönesansın Kültür ve İdeolojisi

14. ve 15. yüzyılda İtalyan kentlerinde kapitalist ilişkilerin hızla gelişmesi, ideoloji alanına yansıdı, Rönesansı doğurdu. Yenidendoğuş anlamına gelen Rönesans terimi, eski uygarlığın dirildiğine inanan ilk burjuva ideologlarının buluşudur.

Oluşum halindeki kapitalist üretim, doğanın incelenmesi üzerine ilgiyi kamçılıyordu, ve böylelikle 15. yüzyılın sonlarına damgasını vuran bilimlerin ve tekniklerin bir ok hızı ile ilerlemesine yardım ediyordu.

16. ve 17. yüzyıllar bilimler için büyük bir dönüm noktası oldu. Dinin dogmalarına karşılık, deneyimlere dayanarak doğanın incelenmesine başlandı. Doğa yasalarının tanınması konusunda büyük başarılar gerçekleştirildi. Bilimsel buluşlar, eski feodal ve dinsel anlayışlara karşı yürütülen amansız bir savaşım pahasına açıklanabildiler. Yeni bir dünya anlayışı, manevi ve ruhsal yaşamın her alanına, bilim, edebiyat ve sanatlara biçim veriyordu. Bu büyük bir ideolojik devrim oldu.

Rönesansın büyük devleri vardı: ressam, matematikçi ve mühendis Leonardo da Vinci (1452-1519), kimsenin erişemediği ressam ve heykelci Michel-Angelo Buonarotti (1475-1564). O çağdaki dünya uygarlığının öteki ustaları arasında ressam Raphaël Santi'yi (1483-1520), ressam Titien'i (1477-1576), ozan Ludovico Ariosto'yu (1474-1533) ve yazar François Rabelais'yi (1494-1553) anmak yerinde olur.

Rönesansın öncüleri kendi ideolojik akımlarına, hümanizm adını verdiler; bununla, yeni uygarlığın laik niteliğini ve bu uygarlığın feodalite ve din engellerinden kurtuluşunu belirtmek istiyorlardı. Hümanistler, bir insan olarak kişinin değeri üzerinde önemle duruyorlar.

Ama yükselmekte olan kapitalizmin bu ideologları, aşırı dereceye götürülen bir bireyciliği, her ne pahasına olursa olsun kişisel başarıya ulaşma isteğini övmekteydiler. Başka bir deyişle onlar, burjuva türedisinin türküsünü söylüyorlardı.

Bu bakımdan, İtalyan düşünürü Niccolo Machiavel'in (1469-1527) siyasal anlayışları çok anlamlı oldu. Machiavel, *Prens* adlı kitabında, özellikle şunu öğretiyordu: Kişisel amaçlara ya da kastının amaçlarına ulaşmak için bütün çareler, zor, hile, kalleşlik, sözünü tutmama, yalan, ikiyüzlülük hepsi mubahtır. Bunun içindir ki, Rönesansın burjuva hümanizmi, proletaryanın, tarihin en devrimci sınıfının açıkladığı, bütün insanlık ölçüsündeki gerçek hümanizmden temelden ayrılır.

Reform

Katolikliğe, feodal toplumun ideolojik temeline karşı savaşım verirken, burjuvazi, sömürücü bir sınıf olarak dinden vaz-

geçemezdi. Onun için, amaç olarak dini ve kiliseyi tümüyle ortadan kaldırmayı değil, bunları iyileştirmeyi, yani katolikliği yeni bir dinle değiştirmeyi ileri sürüyordu. Böylece genç burjuva sınıfın anlayışlarını ve çıkarlarını daha iyi yansıtan protestanlık ortaya çıktı.

Yüzyıllar boyunca katolik kilisesi tarafından hazırlanıp kotarılmış dogmalar ve ayin yöntemleri, aldatmaca ve iman edenlerin bilisizliği üzerine kurulmuştu. Dogmalar ve ayin yöntemleri, emekçilerin kuşkulanılmayan din duygularına dayanıyor, egemen feodal senyörler sınıfının amaçlarına, yani halk yığınlarının köleleştirilmesi amaçlarına büyük ölçüde yanıt veriyordu.

Ticaret için üretimin olduğu gibi, kapitalist ilişkilerin ilerlemesi, köylülerin kişisel bağımlılıktan kurtulmaları, kentlerde nüfusun artmasına ve kültür düzeyinin yükselmesine neden oluyordu. Bunun içindir ki, yeni tarihsel koşullar içinde genişlemekte olan burjuvazi, kendisini, daha ince dogmalar yaratmak, halk yığınlarını uyutmak için katolik kilisesinin kullandıklarından daha elverişli yöntemler ve kendi egemenliğini güvenlik altına almak için daha geçerli çareler bulup hazırlamak zorunda gördü.

Dinin ve kilisenin reformcuları, feodal katolikliğin birçok dogmalarını ve ayin yöntemlerini kaldırıp atıyorlar ve dinin bir içekapanışını yansıtan yeni dogmalar benimsiyorlardı. Kilisenin gözle görülür kurumları son derece basitleştirilmişti. Hatta dinsel şatafattan vazgeçilmesi ve mütevazi bir kilise yaratılması isteniyordu.

Protestanlar, kutsal kitapçıları, gerçeğin tanınmasının biricik kaynağı olarak kabul ediyorlar, papanın yanılmazlığını kabul etmiyorlardı.

Almanya'da Reform. 1524-1525 Büyük Köylü Savaşı

Almanya reformun yurdu oldu. 1524-1525 reform hareketi ve büyük köylü savaşı, burjuvazinin feodaliteye karşı ilk önemli kavgası ve ilk reform hareketi oldu.

15. yüzyılda ve 16. yüzyılın başlarında Almanya'da, kapitalist ilişkiler, sanayinin çeşitli dallarında kendilerini gösteri-

yorlardı. Ama, bazı kentlerin ve bazı ülkelerin ekonomisindeki hızlanma, diğer kent ve ülkelerdeki durgunluk ve geri kalma ile birlikte gidiyordu. Bu, feodal ufalanmanın ve bölünmenin sonucu olmuştu. Kırda gericiliğin ve köylülerin feodal senyörler tarafından sömürülmesinin ağırlaşması, kapitalist ilişkileri engelleyen öğelerden biri oldu.

Bu son durum, kırda sınıf savaşımını şiddetlenmeye doğru götürüyordu. 16. yüzyılın ilk yıllarından başlayarak güneybatı Almanya'da, devrimci köylülerin "ayakkabı" adı ile tanınan gizli örgütleri kurulmuştu. Örgütlerin üyeleri, kiliseye ve manastırlara ait topraklara elkonmasını, feodal angaryaların kaldırılmasını vb. istiyorlardı. Köylüler, aynı zamanda, ülkenin küçük parçalara bölünmesinin durdurulması ve merkezileşmiş bir devlet kurulması isteminde bulunuyorlardı. Kentli yığınlar da onları destekledi. Böylece, yoksul köylü ve kentlilerden bileşmiş bir devrimciler örgütünün temelleri yaratılmış oldu.

Radikal burjuvalar da bu gizli derneklerin eylemine katılıyorlardı. Küçük soyluların bir bölümü (şövalyeler) de, büyük feodal senyörlerin hükümranlığından ve Almanya'nın, küçük küçük parçalar halinde bölünmesinden hoşnut değillerdi.

Bütün bu muhalefet grupları, ruhban sınıfına ve genel olarak katolik kilisesine karşı, hınç ve tiksinti ile birbirlerine kenetlenmişlerdi. Katolik kilisesi Almanya'da bir büyük feodal toprak sahibiydi; aynı zamanda kendileri de birer feodal senyör olan ve "günahların cezası"nı bağışlayan papalık hoşgörüsünün ve iyiliğinin satıcıları kilise prenslerinin aracılığıyla, büyük meblağlar papalığın hazinelerine akıyordu.

Reform hareketi bir yığın hareketi niteliği aldı. Hareket, 31 Ekim 1517'de, kilisenin günah bağışlamalarına karşı, Luther'in 95 tezinin kamuya bildirilmesi ile başladı.

Alman halkının başlıca varlıklı çevrelerine seslenen Luther, onları, katolik rahiplerinin Almanya'daki etkilerine karşı enerjik bir savaşıma çağırdı. Halk yığınları, Luther'in dinsel formüllerinde kendi toplumsal istemlerini buluyorlardı. Onlar için reform, en başta toplumsal kurtuluş anlamına geliyordu. Ateşli devrimci Thomas Münzer, halk açısından, reform anla-

yışının yorumcusu, köylü savaşı döneminde ortaya çıkan köylüler ve plebyenler kampının en büyük siması oldu.

Reform yayıldıkça, başlangıçta Luther'in çevresine gruplaşmış olan muhalefetin birleşik kampı dağılıp parçalanmaya başladı. Luther'in kendisi de Alman halkının devrimci tabakaları ile ilişkilerini kopardı. Thomas Münzer halk yığınlarının kılavuzu oldu. Onun için iman, aklın uyandırıcısı olmaktan başka bir anlama gelmiyordu. Münzer ayaklanmış bir halkın gerçekleştireceği büyük bir toplumsal devrim fikrini kafasında kurup geliştiriyordu. Geleceğin toplumsal düzeninde, ne sınıf ayrılıkları ne toplumun üyelerine yabancı bir özel mülkiyet ne de bir devlet gücü olacaktı. Bunlar, komünizm fikirlerinin sağlam habercileriydi. Şurası kendiliğinden bellidir ki, Münzer'in kendisi için bile oldukça bulanık olan bu ideal, geniş halk yığınları tarafından anlaşılamazdı.

Devrimci hareket genişledi ve 1524'te açık bir savaşıma, büyük bir köylü savaşımına dönüştü. Egemen sınıfın bütün güçleri halka karşı birleştiler. En sonunda, feodal prens ve senyörler, atlı kuvvetlerin ve topçuların yardımıyla köylü birliklerini ezdiler (Mayıs 1525).

Köylülerin yenilgisi geniş bir toplumsal hareket olarak reformun da yenilgisi oldu. Almanya'daki burjuva devrim girişimi, kapitalist üretime geçişte daha ilk adımlarını atmakta olan burjuvazinin kararsızlığı, korkaklığı ve ekonomik zayıflığının sonucu olarak başarısızlığa uğradı.

Ama köylü reformunun ve savaşımının çok önemli yankıları oldu. Feodal düzene bütün Avrupa ölçüsünde bir darbe indirildi.

Reform fikirleri burjuva biçimde gelişmeye devam ediyordu.

Protestanlığın Yayılması

Protestanlık ruhu, klasik çizgileriyle, Cenevreli Jean Calvin'in öğretisiyle somutlaştırıldı. Calvin, her insanın yazgısının, daha dünyanın yaradılışından önce tanrı tarafından belirlendiği (alınyazısı dogması) ve herkesin, mesleğindeki başarısıyla tanrının sevgili kulu olduğunu kanıtlayabileceğini ifade ediyordu. Calvin, tüccarların ve işadamlarının

görevlerinin, elbette ki, olabildiği ölçüde zenginliklerini artırmak olduğunu, çünkü tanrının bile başkalarının yönetimini onlara emanet ettiğini vaaz ediyordu. Böylelikle ücretli el emeğinin sömürülmesi, kalvanistlerde, onlardan sonra da öteki protestanlarda "sofuca bir hareket" oldu.

Protestan dini, kapitalizmin hızla gelişmekte olduğu bütün Avrupa ülkelerinde yayılıyordu.

4. 16. YÜZYILDA HOLLANDA'DA BURJUVA DEVRİM

Devrimin Zorunluluğu

İlerlemekte olan üretici güçler, çökmekte olan feodalitenin üretim ilişkileri ile gittikçe daha keskinleşen çelişkili bir hale girdiler. Ama kapitalist ilişkiler, feodalitenin siyasal kurumları, en başta feodal devlet safdışı edilmeksizin, kendilerini kesin olarak kabul ettiremezlerdi; bu safdışı etme işi ise barışçı bir evrimde yapılamazdı. Onun için feodal siyasal rejimin devrim yoluyla ortadan kalkması, toplumsal gelişmenin bir zorunluluğu idi.

Almanya'da dönüşüm ve köylü savaşı, burjuva devrimin talihsiz bir ilk girişimi idiyse, ikinci girişim, Hollanda'daki İspanyol egemenliğine karşı bir ulusal kurtuluş savaşı halini alan 1566-1609 burjuva devrimi oldu.

16. Yüzyılın Başında Hollanda

Onyedi Hollanda eyaleti, bugünkü Belçika topraklarını, Fransa, Luxembourg ve Almanya'nın kuzey kısımlarını içine alıyordu. 13. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasındaki dönemde Hollanda, ekonomik bakımdan gelişmiş bir ülkeydi. 15. yüzyıldan 16. yüzyıla geçerken bu eyaletlerin ekonomisi değişikliklere uğradı; bu değişiklikler, eyaletlerin hızla gelişmesinin nedeni oldular ve toplumsal ilişkilere ve ülkenin siyasal yaşamına damgalarını vurdular.

İşte bu dönemde, feodal ilişkilerin dağılıp parçalanması ve aynı zamanda sermayenin ilkel birikimi süreci, Hollanda'nın siyasal ve ekonomik gelişmesini daha kesin bir biçimde etkilemeye başladı.

Loncaların Gerilemesi ve Kapitalizmin Gelişmesi

Lonca üretimi gittikçe önemini yitiriyordu. Örneğin, loncaya bağlı en büyük kumaş sanayisi merkezlerinden biri olan Ypres'de, 1517'den 1545'e kadar işler durumda olan dokuma tezgahlarının sayısı, 600'den 100'e düşmüştür. Dağınık ya da merkezileşmiş kapitalist manüfaktürler daha önemli bir rol oynamaya başladılar, yeni üretim dallarında, en başta büyük sanayi merkezlerinde birdenbire ortaya çıkıverdiler. Valenciennе'de, Mons'ta, Handschoote'da merkezileşmiş dokuma manüfaktürleri ortaya çıktı. Sabun ve şeker sanayileri, başlangıçta dokumacılık loncalarıyla birarada yaşadıkları Anvers'de kuruldu. Namur ile Liège eyaletlerinde, maden sanayii ve madencilik gelişiyordu. Hollanda'nın kuzey eyaletlerinde, gemi yapımında, balıkçılıkta, tereyağı, bira vb. imalatında, kapitalist ilişkiler egemen olmaya başladı.

İç ve dış ticaret çok genişledi. Ülkede, başlıca merkezleri güneyde Anvers, kuzeyde Amsterdam olan kapitalist bir iç pazar oluşuyordu. Bu kentlerden Anvers 16. yüzyılın ortalarında en büyük ticaret ve kredi merkezi haline geldi.

Ama kapitalist ilişkiler, eşit olmayan bir biçimde gelişiyordu. Her şeyden önce kuzey eyaletlerinde, Hollanda ve Zelanda'da yayıldılar. Birçok güney eyaletlerinde feodal ilişkiler varlıklarını sürdürüyorlardı.

Kapitalist ilişkilerin gelişmesi, uzlaşmaz karşıt sınıfların, burjuvazi ve proletaryanın ortaya çıkmasıyla birlikte gidiyordu. Mülksüzleştirilmiş köylüler ve zanaatçılar, proleterlerin sayısını artırıyorlardı.

Feodal Soyluluk ve Ulusal Boyunduruk

Ülkenin siyasal yaşamının kilit noktalarını ellerinde bulunduran feodal soyluluk, kapitalizmin ilerlemesini ve burjuvazinin ileriye doğru atılımını engelliyordu. Soyluların güney eyaletlerinde büyük bir etkileri vardı. Hollanda burjuvazisi siyasal bakımdan kötü örgütlenmişti ve kendi sınıf çıkarlarının adamakıllı bilincinde değildi. Dinsel fikirler (kalvenizm) burjuvazinin siyasal anlayışını dile getiriyordu.

Feodal soyluluk, yabancı istilacılarla, İspanya prensleriyle ittifakını sağlamlaştırmaya bakıyordu. İspanyol mutlakiyetinin boyunduruğu, özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında, 1556'da, yani imparator Charles V'in (Şarlken'in) oğlu Philippe II'nin İspanyol tahtına gelişi tarihinden sonra ağırlaştı. İmparatorluğun parçalanışından sonra Hollanda, Philippe II'nin payına düşmüştü. Yeni kralın iktidarı, askerî birliklere ve katolik kilisesine dayanıyordu.

Bütün halk İspanyol mutlakiyetine ve katolik kilisesine kin duymaya başladı. Sonunda 1566'da, bu kin, geniş bir halk hareketi olarak billurlaştı. Hollanda soylularının bir bölümü de bu harekete katıldı.

Hollanda Cumhuriyetinin Kuruluşu. Hollanda Devriminin Anlamı

Burjuvazi, kuzey eyaletlerinde daha ileri gitmiş ve daha iyi örgütlenmişti. Bunun içindir ki, burjuvazinin temsilcileri, 1579'da Utrech birliği adı verilen birliği kurduktan sonra zaferi elde ettiler. 1581'de kuzey eyaletlerinin La Haye'de toplanmış olan delegeleri, Philippe II'nin tahttan indirildiğini ilan ettiler. "Birleşik Kralhk" ya da Hollanda, yeni ortaya çıkan ve kesin olarak 1609'da kuruluşunu tamamlayan devlet, Avrupa'da ilk burjuva cumhuriyet oldu.

İlerici anlamlarına karşın, Hollanda devrimi ve onu izleyen burjuva devrimler, insanın insan tarafından sömürülmesini ortadan kaldırmıyordu. Ancak, feodal soyluluğun egemenliği yerine, burjuvazinin egemenliğini getiriyordu.

Hollanda devriminin zaferinin gerçek yaratıcıları halk yığınlarıydı. Bu, başarı sağlamış ilk burjuva devrimdi. Ama, Avrupa olaylarının daha sonraki evrimi üzerindeki etkisi sınırlı oldu. 16. yüzyılın ortalarında İngiliz burjuva devrimi, özellikle 18. yüzyılın sonunda Fransız Devrimi, sözcüğün geniş anlamıyla burjuva düzeni çağını açtılar.

ISBN 978-975-7399-07-0

